ЛУКА МАЛѢЕВЪ
Майоръ о. з.

ГЕНЕРАЛЪ ОТЪ ПЕХОТАТА
НИКОЛА ЖЕКОВЪ

СОФИЯ.

Печатница „Стопанско развитие“, ул. „Веслецъ“ № 5.

ПРЕДГОВОРЪ

Следвайки своята програма да поднесе на поколѣнията образитѣ на голѣмитѣ полководци презъ Третото българско царство, които водиха войнитѣ за освобождението и обединението на българския народъ, редакцията на библиотека Прослава отдавна бѣ си набелязала името и на бившия главнокомандуващъ — генералъ отъ пехотата Никола Жековъ.

За скицирането на неговия образъ, обаче, е нуженъ единъ по широкъ обсѣгъ. Благодарение на положението, което заемаше като главнокомандуващъ презъ последната война, той бѣ поставенъ въ ония висши сфери на ржководство, кждето стратегията е въ най-близъкъ допиръ съ политиката, защото войната е просто продължение на политиката съ по други срѣдства. Но сложността на обстановката, при която българскиятъ главнокомандуващъ бѣ поставенъ да действува въ войната 1915—1918 години не се изчерпва само съ близкия му обсѣгъ съ политиката. България води войната наредъ съ своитѣ съюзници. И затова, главнокомандуващиятъ бѣ поставенъ да действува при всичкитѣ ония осложнения, които сж неизбѣженъ спжтникъ за всѣка коалиционна война.

Поради всички тѣзи причини редакцията трѣбваше да разреши трудния въпросъ — да потърси и намѣри сътрудникъ, който да обхване цѣлата сложность на обстановката, при която е действувалъ българскиятъ главнокомандуващъ и който да познава достатъчно добре самия генералъ Жековъ. Само тогава би могло въ ограниченитѣ страници на една книга да се даде неговия най-вѣренъ образъ.

Въ тия си старания редакцията е доволна, че получи сътрудничеството на г. Лука Малѣевъ, майоръ о. з., който презъ войната като адютантъ на главнокоманду-

вящия имаше изключителната възможность да наблюдава най-добре както развиващитѣ се събития, така сѫщо и преживѣванията и изпитанията на самия генералъ Жековъ. А тия наблюдения и непосрѣдствени впечатления, често пѫти сѫ по-ценни и даватъ по-вѣрна представа за личността, отколкото това може да се добие отъ сухитѣ архивни документи.

Съ своя трудъ — Генералъ отъ пехотата Никола Жековъ — авторътъ повдига крайчеца на завесата и хвърля свѣтлина върху сѫдбоносни моменти отъ войната, които будятъ удивление и възторзи, но въ сѫщото време предизвикватъ и тѫжни размисли.

Да почнемъ съ въпроса за главното командуване. Трето българско царство е водило вече четири войни, но каточели тѣ не сѫ достатъчни, за да се почерпятъ положителнитѣ и отрицателни поуки и да се уреди той своевременно и съобразно нуждитѣ за народната отбрана. Въпросътъ за главното командуване не трѣбва да се разрешава следъ като мобилизацията е вече обявена или даже, когато армията е почти съсрѣдоточена, както бѣше съ назначаването на генералъ Жековъ за главнокомандуващъ. За този високъ постъ трѣбва да се помисли и разреши своевременно. На бѫдещия главнокомаидуващъ, въ чийто рѫце се повѣрява сѫдбата не само на армията, но и на цѣлия народъ и на държавата, би трѣбвало да се даде възможность да ги подготви споредъ своитѣ разбирания, а и самъ той да се подготви всестранно за толкова отговорния постъ. Пъкъ и армията, и народа трѣбва да свикнатъ съ своя бѫдещъ главнокомандуващъ, да го опознае, да го обикнатъ и . . . да му се довѣрятъ.

А когато почна самата война ние се натъкваме на отношенията, които сѫществуваха между военното и политическо рѫководство на войната. И тукъ трѣбва да признаемъ, че тия отношения нито бѣха уредени предварително по надлеженъ редъ, нито пъкъ политическото рѫководство бѣ се отърсило отъ известни партизански разбирания. При това положение българскиятъ главнокомандуващъ вмѣсто да бѫде подкрепянъ въ постижение голѣмитѣ си задачи, той често биваше спъванъ отъ политическото рѫководство. За илюстрация ще се спрѣмъ само на нѣколко случаи.

Ако въ края на 1915 година българското правителство бѣ подготвило и улеснило преминаването на гръцката граница, българската армия щѣше абсолютно сигурно да прогони съглашенскитѣ войски отъ Солунъ. И още тогава, въ 1915 година, България щѣше да постигне напълно своитѣ национални въжделения. А въ сѫщото време щѣше да запази своята половинъ милионна армия свежа и бодра, за да укаже своето решително въздействие въ края на войната, когато ще се подписватъ договоритѣ за миръ. Това въздействие щѣше да бѫде решително даже и тогава, когато нашитѣ противници биха били победители; но победители които сами сѫ дошли до крайно изтощение. Вмѣсто подкрепа, обаче, генералъ Жековъ получи заповѣдь отъ правителството да спре победоносния ходъ на войскитѣ си на гръцката граница, за да не се нарушавалъ гръцкия „неутралитетъ“. А въ действителность, този неутралитетъ бѣ вече нарушенъ, като бѣха допуснати съглашенски войски. Последицитѣ отъ това сѫ известни. Тѣ доведоха България до изтощение и до Добро-поле.

Когато презъ 1916 година предстоеше да се намѣси и Ромъния въ войната, генералъ Жековъ изпълни блѣстящо подготовката на войната срещу нея. Но и тукъ политическото рѫководство не съумѣ да защити българскитѣ интереси, като резултатъ не само на националнитѣ стремежи, но и като заслужена награда отъ величавитѣ победи на българската армия въ Добруджа и въ Влахия. Българското правителство не можа да прецени благоприятния моментъ, който бѣ създаденъ въ лѣтото на 1916 година, когато нашитѣ съюзници сигурно биха приели всички наши условия по отношение националнитѣ стремежи на България. И наистина, събитията потвърдиха, че само намѣсата на България спаси отъ пъленъ разгромъ Австроунгарската империя. А може да се предполага какво би станало по нататъкъ и съ самата Германия.

Най-сетне, трѣбва да отбележимъ, че и въ сложнитѣ ни и деликатни отношения съ нашитѣ съюзници, често пѫти българскиятъ главнокомандуващъ бѣ изоставянъ и недостатъчно подкрепянъ отъ своето правителство.

И когато се има всичко това предъ видъ, заедно съ цѣлия сборъ отъ въпроси и въпросчета, ние ще имаме

по-ясна представа за цѣлата оная обстановка, при която генералъ Жековъ е билъ поставенъ да действува.

Ние си обясняваме сѫществуването на известни настроения, критики и дори обвинения по адресъ на бившия главнокомандуващъ. Трагичниятъ край на войната не можеше да не засѣнчи и името на този, който бѣ поставенъ на чело на въоржжения български народъ. Изживяванитѣ болки и моралната покруса затъмниха ясния погледъ не само въ народа, но дори и въ тѣзи, които иматъ дълга да запазятъ своя ясенъ погледъ тъкмо при такива обстоятелства.

А специално за ония, които иматъ съзнание и дългъ да критикуаватъ, идватъ ни на умъ думитѣ на голѣмия капацитетъ и философъ на войната генералъ Клаузевицъ, който бѣ писалъ:

„Когато предстои да произнесе похвала или порицание, критиката е длъжна да застане на онуй сѫщо гледно становище, на което е билъ дееца, т. е. като съедини въ купъ всичко онова, което последниятъ е могалъ да знае и това, което е решило неговото действие. Да си даде по възможность труда и да отдѣли на страна всичко, което действително не е знаялъ и особено по свършения фактъ".

Ще мине време, погледътъ ще се избистри, отровнитѣ клюки ще отпаднатъ и тогава ще се преценятъ по-обективно както обстоятелствата, при които е действувалъ българския главнокомандуващъ, така сѫщо и неговата огромна дейность.

А заедно съ това, ние сме убедени, че предъ поколѣнията ще израстне голѣмата морална фигура не само на главнокомандуващия, но и на човѣка Никола Жековъ. И все пакъ, намъ се струва, че това не е достатъчно. Изминаха цѣли двадесетъ години отъ края на войната. А туй е вече достатъчно, за да се направи това, което трѣбва да се направи. . .

Не е ли тѫжно, че този, въ чийто ржце бѣха повѣрени цѣли три години сѫдбинитѣ на народъ и държава, днесъ все още изнемогва само съ своята обикновена пенсия?

Съ болка си спомнямъ единъ моментъ. Това бѣше срещу Рождество Христово, когато бѣхъ въ дома на генералъ Жековъ. Намѣрихъ го да се превива отъ мѫчителни ревматични болки. А въ стаята — хладно, студено, както е хладно и студено сърдцето на българина къмъ сѫдбата на своя бившъ главнокомандуващъ.

Не така е другаде. Хинденбургъ сѫщо бѣше начело на германската армия. А и тя претърпѣ разгромъ. Това, обаче, не попрѣчи на великия германски народъ и следъ катастрофата да го избере и постави на чело не само на армията, но и на цѣлата държава, като Председатель на Райха. А това отношение не е само къмъ него. Маршалъ фонъ Макензенъ получи следъ войната въ даръ отъ признателното отечество цѣлъ дворецъ. Тъй постѫпватъ великитѣ народи къмъ своитѣ голѣми водачи.

Но дори и при това положение генералъ Жековъ знае да пази своето достойнство и достойнството на своята Родина. Късно следъ войната единъ отъ неговитѣ бивши противници — единъ главнокомандуващъ на една велика нация — засвидетелствува едно трогателно внимание къмъ личностьта на генералъ Жековъ. И то въ едно време, когато името на България още не бѣ отърсено отъ неприязненитѣ отношения на бившитѣ противници. Единъ день този противникъ отъ висотата на своето положение чрезъ военния аташе на своята страна и отъ името на своето правителство предлага на генералъ Жековъ достатъчни срѣдства, които не само да го обезпечатъ до края на живота му, но и да му осигурятъ едно положение, което съответствува на положението му бившъ главнокомандуващъ. Но генералъ Жековъ отблъсна изкушението, защото дълбоко въ сърдцето си има чувство на собствено достойнство и достойнството на българинъ. И той отвръща гордо, че наистина е свикналъ да жавѣе скромно, но все пакъ има достатъчно срѣдства за себе си. И отказа да приеме отъ чужденцитѣ щедрия даръ, може би, защото си мислѣше, че това преди всичко трѣбва да стори неговата собствена Родина. . .

Нека благодаримъ на автора г. Лука Малѣевъ, че той хвърли достатъчно свѣтлина върху известни исторически моменти, върху фона на които се откроява голѣмата фигура на българския главнокомандуващъ генералъ отъ пехотата Никола Жековъ.

А на него, на именития нашъ полководецъ, който

живѣ само съ стремежитѣ къмъ националнитѣ идеали и който заедно съ своя народъ преживѣ крушението, нека пожелаемъ още дни, за да подслади своитѣ старини, когато българската звезда ще затрепти надъ посвѣтли хоризонти.

Октомврий 1938 година.

Петко Пѣевъ

ПОДЪ СИНИТѢ КАМЪНИ

„. . . ти лега гладенъ
Въ детинство, съ нѣмотията борба
Ти води — и биде самосъздаденъ
Подъ удари на мащеха — сѫдба.“

Кирилъ Христовъ

Щастливата млада майка Ирина бѣ приютила отъ призори до гърдитѣ си първо чедо, момченце-божидарче, родено на връхъ Коледа 1865 г. Тя погледна уморено къмъ току-що открехнатата отъ мѫжа ѝ врата и каза тихо:

— Влизай бързо Тодоре! Такъвъ студъ е вънъ, ще лъхне върху детето . . .

А бай Тодоръ съ сияюще лице отвърна:

— Не бой се, булка! Две жени ми прибра Господь безъ рожба; ти ми си третата и ми роди днесъ момчурляче-коледарче! . . . Господь вече се смили надъ мене!... Не студъ ще лъхне върху момчето ми, а духътъ на хероитѣ отъ Балкана! Херой да ми стане той, юнакътъ! Съ дѣла като тѣхъ да се прослави!

Съ такава майчина грижа и съ толкова силна бащина надежда започна първиятъ день отъ живота си първото чедо на тихия и скроменъ сливенски търговецъ Тодоръ Жековъ. Новороденото бѣ нашиятъ по-сетнешенъ главнокомандуващъ генералъ Никола Жековъ.

Раждането на детето не измѣни съ нищо живота въ този български домъ. Та малко ли деца се раждаха въ най-бедната сливенска махала, наречена Ново-село? Ежедневието скоро поде своя предишенъ ходъ: пъргавата стопанка урежда кѫщата и гледа малкото, а бащата пѫтува по търговията си, ту къмъ Добруджа, ту на Узунджовския панаиръ и се връща съ цѣлъ керванъ коли, натоварени съ стока. Благосъстоянието расте,

умножава се и челядьта — Ирина наражда на бай Тодора още четири деца следъ Никола: Жеко, Йовка, Димитъръ и Тодорица.

Палави и игриви, децата сѫ най-радостни, когато баща имъ се завърне отъ далеченъ пѫть; по-малкитѣ гризятъ лакомо донесенитѣ рошкови, а Кольо отива съ баща си на разходка изъ близката околность на Сливенъ, възседналъ отпредъ на самара.

Седемь-годишенъ, Кольо е вече ученикъ въ основното училище на тѣхната махала. Даскалъ Иванъ Карагьозътъ е строгъ, обича да прилага методитѣ на пръчката, но Кольо скоро престава да се бои отъ него — трудолбието и скромностьта му го издигатъ предъ другитѣ ученици.

Цѣло събитие е въ училището и махалата, когато ното училище на тѣхната махала. Даскалъ Иванъ Това събитие скоро бива последвано отъ друго, още по-небивало: на Никулденъ Кольо се изправя въ черква да чете Апостола. Удивлението между роднини и съседи е толкова голѣмо, че тѣ отиватъ въ кѫщата на бай Тодора да поздравятъ отличилия се на връхъ праздика си Кольо.

Следъ основното училище, Кольо минава въ подготвителния класъ въ Сливенъ, завежданъ отъ Димитъръ Пусталката. И при този педагогъ, сѫщо извънредно строгъ, Кольо е единъ отъ първитѣ ученици.

Но преди да постѫпи въ следващето по-нататъкъ най-висше учебно заведение на Сливенъ — Клуцохорското класно училище — една туна-беда сполетява Кольовия баща. Разбойници ограбватъ бай Тодора на срѣдъ пѫть и той се връща въ Сливенъ сломенъ и боленъ.

Занизватъ се тежки години за семейството. Но надеждата за по-добро бѫдеще не напуща разорения търговецъ. Той винаги казва на Кольо: „Чети, учи се, сине мой! Азъ искамъ голѣмецъ да те направя!“

И Кольо залега, учи се все така ревностно, макаръ че сега трѣбва и да помага въ работата на обеднѣлия си баща.

Обикновено богатството се трупа бавно, но дойде ли до нѣмотия — тя расте съ всѣки оттъркулналъ се день, както търкаляната снѣжна топка. Въ предвечерието на Освободителната война нѣмотията въ бай Тодоровото семейство е толкова голѣма, че става нужда Кольо да напусне училището, да се залови на занаятъ и да помага за прехраната. Три двойки рѫце работятъ вече еднакво усърдно: на бай Тодора — по градини и лозя, на майката Ирина — въ стана за чуждо и на невръстния Кольо — съ тежката за него мотика.

Следната есень, вмѣсто отново да постѫпи въ училището, кѫдето деца на по-заможни родители продължаватъ трудното за тѣхъ учение, Кольо става обущарски чиракъ. Майсторъ Марко скоро преценява интелигентностьта на новия си чиракъ и го кара въ свободнитѣ отъ занаята часове да учи детето му заедно съ други още роднински деца на четмо и писмо. Тогава, въ надвечерието и презъ течение на руско-турската война, всички училища бѣха затворени и преобърнати въ складове за нуждитѣ на войскитѣ.

И другъ единъ е преценилъ достойно способноститѣ и гордия воленъ духъ на младия още Кольо — кръстникътъ му Никола Каврѣкътъ. Тъкмо въ годинитѣ, когато мисъльта за освобождението отъ турското иго започва все повече и повече да вълнува младитѣ и буйни глави, кръстникътъ на Кольо вдъхва въ малкото детско сърдце пламна и копнежа за свободата. Скоро невръстниятъ Кольо е въ една тайфа младежи, които си правятъ нефелитни пушки за предстоящата борба противъ турската тирания.

Духътъ на апостолитѣ за българската свобода обхваща все по-мощно, паланкитѣ отъ дветѣ страни на Балкана. Нѣма нищо чудно, че наредъ съ голѣмитѣ сливенски момчетии се увлѣкалъ и Кольо.

Никола Каврѣкътъ е вече съ шепата възстаници, които водятъ борба съ войскитѣ на турската империя. Това бѣ възстанието въ 1876 г. Единъ день малкиятъ Кольо вижда случайно своя обиченъ кръстникъ. Това е за последенъ пѫть! И споменътъ остава неизличимо тѫженъ, както е тѫженъ и всѣки споменъ отъ робството. А картината бѣ действително страшна: глави набучени на колове, а задъ тѣхъ, заобиколенъ отъ черкези, върви съ вдигната глава Никола Каврѣкътъ, макаръ и да знае, че пѫтьтъ му е къмъ бѣсилката.

Ива освободителната война. Следъ героични усилия руситѣ сѫ вече господари на Шипка, Плѣвенъ и Шейново. Турцитѣ отстѫпватъ къмъ Одринъ—Цари-

градъ. Къмъ тамъ се готви да бѣга и турското население отъ Сливенъ, затова запалва града. Българитѣ наблюдаватъ грозната картина отъ Синитѣ камъни. Тамъ е и Кольо съ родителитѣ си.

Единъ день по-късно Кольо е между посрещачитѣ на рускитѣ освободителни войски.

КЪМЪ МЕЧТАТА

Презъ първата пролѣть на току-що освободена България измѫченията Тодоръ Жековъ умира. Единствена опора на неговата челядь остава сега първородниятъ му синъ Никола, още невръстно момче.

Войната мина и замина. Никола пакъ подема работата у дѣдо Маркова дюкянъ, и учи детето му. Но мѫка раздира сърдцето на чирака, че самъ не може да ходи на училище. Първитѣ години следъ освобождението жаждата му за просвѣта не угасва. Примамливи мечти вълнуватъ младежкото му въображение. И единъ день Никола взема вече своето смѣло решение — ще замине пешъ за София, гдето да продължи ученето. Въ тоя моментъ Никола се почувствува понесенъ на крилетѣ на своята мечта. А неговата най-свидна мечта бѣ да постѫпи въ военното училище и да стане офицеръ.

Раздѣлата отъ майка, бащинъ домъ, братя и сестри е тежка, още по-тежко е уморителното пѫтуване, но Никола упорствува, понася всичко съ стоицизъмъ и презъ лѣтото 1881 г. влиза въ младата българска столица.

Първоначално се настанява на работа въ лавката на юнкерския лагеръ при Бали-Ефенди,*) докато настѫпва есеньта и юнкеритѣ се прибиратъ въ София. Цѣли две години Никола работи, за да се прехранва, следва въ мѫжката гимназия и се подготвя усилено за приемния изпитъ въ военното училище. Макаръ и тѣлесно слабъ, той издържа конкурса въ 1883 г. единъ отъ първитѣ. Приетъ вече за възпитаникъ на военното училище, юнкерътъ Никола Жековъ се чувствува предоволенъ и прещастливъ.

Две години протичатъ въ военното училище и той чувствува мечтата да става действителность. Но въ септемврий 1885 год., тъкмо започнала новата учебна година, извършеното Съединение и очакваната война съ Турция налагатъ закриването на военното училище. Старшиятъ класъ бива пратенъ по полковетѣ, а всички други сѫ разпуснати. Юнкеръ Никола Жековъ иска да постѫпи доброволецъ, но поради физическата му слабость бива отхвърленъ. Отчаянъ отъ София, той отпѫтува за Пловдивъ. Тамъ за негова голѣма радость успѣва да постѫпи на служба и го изпращатъ въ Сливенъ, въ новоформиращитѣ се два резервни полка.

Едва стигналъ въ родния си градъ, следъ толкова дълго отсѫтствие, юнкерътъ Жековъ бива назначенъ временно за ротенъ командиръ и заминава съ полка си за Елхово.

Обаче вмѣсто съ Турция, дойде войната съ западната ни съседка. Тя дойде неочаквано бързо, както и стихийно бързо биде бита Сърбия. Резервниятъ полкъ, въ който юнкерътъ Никола Жековъ командуваше рота, едва бѣ успѣлъ да стигне до София, когато примирието бѣ сключено.

Поради това полкътъ трѣбваше да остане около петнадесеть дни между Царибродъ и Пиротъ. После го връщатъ назадъ. Войницитѣ разпущатъ, а юнкеритѣ отново прибиратъ въ военното училище.

Юнкерътъ Никола Жековъ, поради показанъ отличенъ успѣхъ и поведение, е вече фелдфебелъ на ротата, на мѣстото на дотогавашния фелдфебелъ Михаилъ Такевъ.

ПЪРВИЯТЪ СМУТЪ

Съединеието на Южна съ Северна България и успѣшната война противъ Сърбия, направиха младия князъ Алксандъръ Батембергъ единъ истински херой. Той бѣ предано обичанъ отъ прославилата се българска войска и много популяренъ всрѣдъ грамадната маса на народа.

Безрезервно и безогледно възприе князъ Александъръ народното дѣло, направи го свое и така тръгна въ унисонъ съ патриотическитѣ течения. Това не бѣ по угодата на руската дипломация, която не можеше да преглътне факта, че българскиятъ народъ самъ, на своя глава, дръзна да продължи дѣлото на Царя Освободи-

*) Днешното село Княжево.

теля, а може би съ това да попрѣчи и на нейнитѣ замисли и кроежи.

Незадоволството на руската дипломация се изрази въ умраза къмъ княза Александра, чиято самостоятелность, противна на рускитѣ интереси, задаваше вече сериозни опасения да не би съединеното българско княжество да се ориентира въ друга външно-политическа насока.

Така князъ Александъръ стана неудобенъ за руситѣ. Той трѣбваше да бѫде отстраненъ. Но това Русия искаше да проведе като дѣло на самия народъ, използувайки умѣло войската ни.

Тъй се зароди съзаклятието противъ княза и части отъ българската войска бѣха увлѣчени въ политиката.

Участието на юнкеритѣ въ детронирането, както и на другитѣ войскови части, биде изтръгнато отъ тѣхъ въ тъмната нощь на осми срещу девети августъ. Бѣха имъ казали, че България се намира предъ гибель и че тя може да бѫде спасена само ако нейниятъ князъ Александъръ се откаже отъ престола. Естествено е, че подъ такъвъ патриотиченъ предлогъ изтръгванатиятъ отговоръ на юнкеритѣ, вълнувани само отъ най-чисти чувства на родолюбие, не можеше да бѫде другъ, освенъ отговорътъ изразенъ съ възгласа имъ: „Да живѣе България!“

На повечето отъ бѫдещитѣ офицери, нито презъ ума имъ минаваше, че чуждо престѫпление се прикрива въ тази злокобна нощь подъ мантията на тѣхния чистъ ентусиазъмъ. А най-малко подозираше това фелдфебелътъ Никола Жековъ. Неговото цѣло вѫтрешно сѫщество би първо запротестирало противъ едно подобно вмѣшателство на войската въ политиката.

Превратътъ на 9 августъ 1886 г. стана фактъ! Още сѫщия день се разбра, че замѣсенитѣ войскови части сѫ жертва на измама, но бѣше вече късно.

Възмущението на измаменитѣ юнкери е голѣмо. Въ военното училище не смѣе да се мѣрне никой отъ офицеритѣ. При това междуцарствие и общо смущение фелдфебелътъ Никола Жековъ е който държи ротата въ респектъ и повиновение.

Първиятъ офицеръ, който се явява предъ юнкеритѣ, е подполковникъ Муткуровъ. Отнематъ имъ пушкитѣ, арестуватъ ги и се започва следствие. Указва се, че юнкеритѣ, съ много малки изключения, не сѫ имали никаква представа за онова, което имъ е било заповѣдано да извършатъ.

Обаче, въпрѣки това, тѣ трѣбва да понесатъ наказание за примѣръ. Разжалватъ ги и подъ стража изпращатъ да служатъ като обикновени войници изъ частитѣ въ цѣлата страна.

Никола Жековъ попада съ нѣколко свои другари въ Стара-Загора, въ 12. пехотенъ Балкански полкъ. Жековъ понася наказанието съ примирение, защото напълно съзнава, че стореното е дѣло гибелно и срамно и никога не бива да се повтаря, защото участието на войската въ вѫтрешни политически преврати раздрусва устоитѣ на държавата!

Наскоро дадената амнистия връща всички юнкери пакъ въ военното училище. И сега Никола Жековъ отново се изправя предъ постижението на своята мечта да стане офицеръ.

ПѪТЪТЪ СЕ ОТВАРЯ

Голѣмото тѫжно събитие бѣ съкрушило не само България, но и душата на юнкера Никола Жековъ. Той живѣе уединено, затворенъ въ себе си. И не само поради липсата на срѣдства. Имаше нѣщо по-тревожно. Гнетеше го съвѣстьта, че макаръ и несъзнателно, се е оставилъ да бѫде подведенъ и да вземе участие въ единъ актъ, гибеленъ за дисциплината на армията. Такива бѣха разбиранията на тогавашния младежъ, който се готвѣше да става офицеръ, такива тѣ останаха и преазъ всички смутове въ душата на армията, дори и до наши дни.

Усамотението му дава възможность да се подготвя по-добре теоритически по военнитѣ предмети, а сѫщо и да положи здравитѣ основи на една рѣдка за онова време обща култура.

Най-после идва отдавна копнѣяниятъ день — произвеждството въ първи офицерски чинъ. На двадесеть и седми априлъ 1887 г. випускътъ туря златнитѣ погони и подпоручикъ Жековъ отива по неговъ изборъ да служи въ втори артилерийски полкъ, квартируващъ тогава въ Шуменъ.

Животътъ извънъ службата не е особено красивъ въ тѣзи още неуспокоени следъ преврата времена. Мла-

дитѣ подпоручици въ гарнизона сѫ съ най-чисти чувства и подбуди. Тѣ се веселятъ споредъ младежкия си темпераментъ, весели се съ тѣхъ и подпоручикъ Жековъ, безъ, обаче, да забравя това, което бѣ станало вече силно желание и навикъ у него — да работи за разширяване на военнитѣ си познания, за обогатяване на своята обща култура.

Една отъ най-хубавитѣ прояви на този възвишено настроенъ младъ офицеръ е чувството му на дългъ спрямо майка и по-малки братя и сестри.

Той помага материално, сѫщевременно и крепи морално своитѣ блиски.

Четири години по-късно, следъ малки престои съ частьта си въ Кула и Бѣлоградчикъ, подпоручикъ Жековъ е на служба въ Враца, новия гарнизонъ на втори артилерийски полкъ.

Тукъ вече едно ново решение е погълнало всичката мисъль и свободно време на винаги трудолюбивия поручикъ Жековъ — той се готви за следване на висша военна школа.

Конкурсниятъ изпитъ не го плаши, безпокои го медицинската комисия преди това, която наистина щѣше да го отхвърли поради физическата му слабость.

Есеньта 1894 година новопроизведениятъ капитанъ Жековъ тръгва за Торино. Тамъ прочутата италианска военна академия е открила вратитѣ си за нѣколцина жаждущи за наука млади офицери на сѫщо младата, но вече прославила се въ една война българска армия.

Първото, което капитанъ Жековъ си налага въ чуждбина, е чувството на мѣрка. Съ войнишка суровость си съставя той една програма, която му обезпечава постигането на възможния максимумъ познания. Само така неговата амбиция ще бѫде задоволена!

Курсоветѣ на академията капитанъ Жековъ завършва всѣка година съ все по-добъръ резултатъ. Въ 1898 г. висшето академическо образование е приключено, капитанъ Жековъ съ блѣскавъ успѣхъ напуща Торинската академия и се завръща въ България, отново въ сѫщия полкъ, въ сѫщата батарея.

Новата служба на генералщабния капитанъ е достойно преценена: той прилага съ жаръ на практика солидната си теоритическа подготовка. Скоро капитанъ Жековъ бива премѣстенъ въ Пловдивъ. Но и въ голѣмия гарнизонъ той не остава незабелязанъ. Въ 1900 г. капитанъ Жековъ е премѣстенъ въ София, въ щаба на армията.

Тукъ вече способноститѣ и енергията му сѫ найдобре оценени и неговото бързо напредване отива въ единъ неспиранъ ходъ.

КЪМЪ ЗАСЛУЖЕНЪ ВЪЗХОДЪ

Произведенъ майоръ, Жековъ бива назначенъ за преподаватель по военна педагогия въ военното училище, като ржководи и тактическитѣ упражнения съ юнкеритѣ.

Не много по-късно майоръ Жековъ е инспекторъ на класоветѣ и тогавашниятъ началникъ на военното училище полковникъ Михаилъ Савовъ е предоволенъ отъ своя незамѣнимъ помощникъ. Станалъ министъръ на войната, полковникъ Савовъ премѣства проявилия се съ своитѣ безспорни качества майоръ Жековъ въ новооткритата презъ 1901 г. школа за запасни подпоручици въ Княжево, на която отъ 1903 година той е вече фактически началникъ. На тази си длъжность Жековъ проявя чудесна организаторска и възпитателна дейность. Той създаде хиляди боеви офицери съ отлична подготовка за взводни командири, а при нужда, достатъчна и за ротни командири. Проявенитѣ отъ тѣхъ въ войнитѣ добродетели сѫ доказателството за умѣнието на младия началникъ да преобрази, като чели съ магическа пръчка, душитѣ на най-интелигентнитѣ български младежи. Отъ отрицатели и даже рушители на Отечеството и на тогавашния общественъ строй, магьосникътъ-началникъ можа да създаде редъ випуски дисциплинирани и предани на България запасни подпоручици.

Подбралъ добъръ и интелигентенъ кадъръ офицери, началникътъ на школата майоръ Жековъ прокарва нови похвати, които сигурно обезпечаватъ желания резултатъ. Предъ неоформенитѣ български младежи, мамаръ и представляващи тогава елита на нашата интелигенция, трѣбваше да застанатъ офицери, които да имъ импонират съ общата си култура, съ своитѣ обширни познания не само по военното дѣло, но и съ яснитѣ си възгледи по всички национални и социални въпроси.

Тогава — подполковникъ Жековъ бѣ сигуренъ въ това — превъзходството на възпитателитѣ ще доминира надъ възпитаницитѣ и живото слово ще бѫде въ състояние да задуши нагълтанитѣ съ младежко увлѣчение утопии отъ разни социалистически книжлета.

Съ умѣло приложени похвати и съ пламенни слова началникътъ на школата и неговитѣ сътрудници успѣватъ да направятъ превратъ въ душитѣ на школницитѣ. Патриотизъмътъ става идеалистическо философска основа на новия мирогледъ на школницитѣ. Въ любовьта къмъ Отечеството тѣ започватъ да съзиратъ залога за свободното развитие на цѣлия народъ, за пълното разврѣщане на неговитѣ интелектуални и морални сили. И младежитѣ се убеждаватъ, че както човѣкъ спрямо човѣка е ценен не съ това, което се повтаря у двама, а съ това, по което тѣ се различаватъ единъ отъ другъ, и което трѣбва да се развива безъ насилническото влияние на чужда индивидуалность, така и народитѣ трѣбва да могатъ да се развиватъ свободно и съобразно съ своитѣ особености, безъ да имъ се натрапватъ тѣзи или онѣзи доктрини, които могатъ да похабятъ индивидуалността на единъ народъ и неговата самостоятелность.

За чудо и по общо признание — резултатитѣ отъ школата сѫ отлични. Тя ежегодно изпраща всрѣдъ народа цѣли випуски дисциплинирани граждани, съзнали значението на отечествения дългъ, готови да го изпълнятъ — както доказаха това презъ войнитѣ — съ беззаветна храбрость.

Дѣлото намѣри своя майсторъ-магьосникъ въ лицето на подполковникъ Жековъ, чиято слава и популярность заслужено растятъ.

Поради обстоятелството, че въ армията липсва все още нуждниятъ кадъръ действуващи офицери, около който ще се приобщатъ въ случай на мобилизация школницитѣ запасни подпоручици, наложи се къмъ Княжевската школа да се открие и единъ съкратенъ курсъ за подготвяне на действуващи пехотни офицери.

Организирането на този допълнителенъ курсъ, изработването и прокарването на програмата му се възлага отъ министерството на войната пакъ на подполковникъ Жековъ. Той поема охотно тази нелесна работа и я започва съ присѫщата му енергия и съ изпитаната вече методичность.

Вербувалъ единъ подходящъ контингентъ възпитаници и вложилъ сега особена амбиция, подполковникъ Жековъ успѣ да създаде единъ випускъ действуващи пехотни офицери, макаръ и за твърде кратко време. Опитътъ бѣ единственъ по рода си въ България, но резултатитѣ не засрамиха, нито неуморимия и възторженo увлѣченъ въ дѣлото си началникъ на Княжевската школа, нито възпитаницитѣ му — действуващи пехотни офицери.

Седемь години творческата работа на организатора и възпитателя Жековъ дава непрекѫснато своя обиленъ плодъ — около четири хиляди отлични бойни офицери.

Но издигащиятъ се все повече и повече дѣлови генералщабенъ офицеръ трѣбва да приложи и въ други области своитѣ познания и способности. Полковникъ Жековъ бива назначенъ за командиръ на първи пехотенъ Софийски полкъ.

Не само офицеритѣ отъ полка, но и войницитѣ — онѣзи корави въ характера си, както и въ боя шопи, които първи прославиха българското оръжие — оцениха своя командиръ полковникъ Жековъ и го обикнаха, въпрѣки неговата безпощадна строгость, която не допущаше прошка за неизпълненъ дългъ.

Полковникъ Жековъ работи между това презъ цѣлата зима на 1910 година въ щаба на армията, кѫдето дава въ широки щрихи нови идеи за реорганизацията на войската ни, както и указва нови методи по тактиката за атака и отбрана на крепости.

Въ февруарий 1912 г. полковникъ Жековъ е назначенъ за началникъ на военното училище. Той остава на този постъ само нѣколко месеци, до мобилизацията въ септемврий с. г. Но макаръ и въ това тъй кратко време, полковникъ Жековата силна рѫка се почувствува ефикасно: предана работа, съзнателна дисциплина и научни познания се засилватъ у възпитаницитѣ на военното училище.

ВЪ ОБЩИЯ ВИХЪРЪ

Цѣли двадесеть и петь години българскиятъ народъ лелѣя една мечта, едно спонтанно желание — осво-

бождаването на всички българи отъ турското владичество и обединението имъ съ свободното Отечество. Това бѣ станало мораленъ дългъ и обща цель за всички българи отъ дветѣ страни на южната ни граница. И царь Фердинандъ не можа да остане чуждъ на това всенародно въжделение. Той се бѣ увлѣкалъ съ сѫщия жаръ по него и насочваше държавния корабъ все къмъ тази крайна цель.

Въ преследване на този народенъ идеалъ трѣбваше да се даватъ много жертви. Създаването на една армия, такава каквато действително трѣбваше да има България, за да подеме пѫтя за реализиране на народнитѣ идеали, налагаше повече материални разходи, отколкото нашитѣ политически рѫководни лица отпущаха. Демагогскитѣ економии по въорѫжението се изкупиха съ неизмѣримитѣ жертви и потоцитѣ кръвь. Нашитѣ партийни водачи и партизани народни представители не можаха на времето да разбератъ нуждитѣ на армията.

Въпрѣки това, и народъ и държава се готвѣха за голѣмото изпитание, което изъ день въ день ставаше по-неизбѣжно, по-наложително.

Конституционниятъ режимъ въ Турция, проклами-ранъ революционно презъ лѣтото 1908 г., бѣ единъ блъфъ срещу въжделенията на българския елементъ въ Отоманската империя и ловъкъ опитъ да се отклони вмѣшателството на великитѣ сили.

Чашата на търпението препълваше. Вече не помагаха безбройнитѣ спогодби и решения на европейската дипломация.

Обаче, задачата на България и отношението на нейната политика спрямо безправното положение на българитѣ въ Турция се затруднява отъ съперничеството и съмнителното поведение на другитѣ балкански държави. Докато България влагаше мораленъ идеализъмъ въ освободителното дѣло, другитѣ се рѫководѣха главно отъ политически егоизъмъ, зле прикритъ задъ фиктивни етнически права.

Сключването на Балканския съюзъ — следъ едно близо двадесеть-годишно преговаряне — бѣ най-сѫпата стѫпка, направена отъ България въ преследване на всенародния идеалъ. Но тази стѫпка се указа сѫдбоносна. Съюзътъ биде осѫщественъ чрезъ пожертвуване на българската идейность за недѣлима и автономна Македония. Пожертвуванъ бѣше и принципа, че политическиятъ обектъ на войната не бива да се оставя за босненъ театъръ само на съюзнитѣ армии, когато въ сѫщото време цѣлата българска армия се насочваше сама противъ стратегическия обектъ — да се справи съ главнитѣ сили на турцитѣ.

Отъ това наивно пожертвуване на идеи и принципи произлѣзоха всички наши нещастия презъ време на Балканската, а после и отъ Междусъюзническата война.

Но това не се знаеше отъ българския народъ въ есеньта на 1912 г., не го знаеше и полковникъ Жековъ, който посрещна на седемнадесети септемврий заповѣдьта за обща мобилизация съ общия единодушенъ народенъ ентусиазъмъ.

Тръгнаха запасни къмъ частитѣ си, явиха се и щабнитѣ офицери по своитѣ мобилизационни назначения.

Вмѣсто за началникъ щаба на трета армия, за какъвто бѣ предвиденъ по мобилизационния планъ, полковникъ Жековъ въ последния моментъ получава назначение за началникъ щаба на втора армия, която ще действува срещу Одринъ.

При величието на всенародното изпитание, тази промѣна не можеше да има никакво значение за него — тукъ или тамъ, полковникъ Жековъ е готовъ да изпълни еднакво своя върховенъ дългъ. Командуващиятъ втора армия генералъ Ивановъ посреща съ благоразположение и пълно девѣрие своя най-близъкъ сътрудникъ. Наистина, той не е билъ досега въ служебенъ допиръ съ него, но името на полковникъ Жековъ му бѣше вече добре известно.

Първа и трета български армии се спуснаха съ дивенъ устремъ отъ Сакаръ-планина и Странджа и съ единъ замахъ нанесоха чутовенъ ударъ на турската армия и се отправиха далечъ на югъ отъ Лозенградъ.

Макаръ, че на пети октомврий въ Търново-Сеймень полковникъ Жековъ изказва предъ царь Фердинандъ мнението си, споредъ, което операциитѣ на българскитѣ войски трѣбва да се изразятъ въ „смѣло и бързо настѫпление къмъ Одринъ и Лозенградъ и съ атакуване тѣзи две крепости“, рѫководнитѣ фактори въ главната квартира оставатъ въздържани, не възприематъ принципа на бързия ударъ и затова задържатъ

втора армия да не атакува Одринъ, а само да го обсажда.

Войскитѣ отъ втора армия съ мъка потискатъ желанието си да вървятъ въ атака, както вихрено вече се носѣха частитѣ отъ другитѣ две български армии. Терзаеше се отъ безполезното стоене около крепостьта и началникътъ на щаба на втора армия полковникъ Жековъ. Неговото разбиране и преценка за крепостьта, както и становището му да се атакува Одринъ часъ по-скоро бѣха такива и на командуващия армията генералъ Ивановъ. Но главната квартира отхвърли всѣка помисъль за едно такова смѣло действие.

Наистина, жертвитѣ отъ българска страна ще бъдатъ голѣми, това го знаятъ добре и генералъ Ивановъ и полковникъ Жековъ, но тѣ държатъ смѣтка още отъ сега какви жертви ще струва дългата обсада, следъ която може пакъ да се наложи атаката съ открита сила.

И затова въ едно пълно единодушие тѣ не се спиратъ да настояватъ само за едно разрешение — разрешението да щурмуватъ и завладѣятъ страшната крепость. Превземането на Одринъ тъкмо тогава, когато турцитѣ вече бѣха разгромени въ полето, щѣше не само да отвори желѣзния пътъ за Цариградъ, но щѣше и да предизвика пълна капитулация на турското военно и политическо ръководство.

За нещастие, обаче, до първото примирие главната квартира отхвърляше като лекомислено всѣко искане на щаба на втора армия за атака на Одринъ.

Презъ декември 1912 г., въ Свиленградъ се събира една назначена отъ главната квартира комисия, за да обсъди въпроса основателно ли е настояването на щаба на втора армия за атакуване на крепостьта. Комисията заседава въ отсъствието на полковникъ Жековъ, който тъкмо по това време е пратенъ, и то не случайно, да обходи българскитѣ позиции на Булаиръ и опредѣли демаркационната линия. Поискаха да отстранятъ отъ съвещанията тъкмо този който е най-пламененъ застъпникъ на щурма. Комисията възприема доводитѣ на командуващия армията генералъ Ивановъ, които бѣха доводи и на неговия началникъ щаба. И когато на петнадесети декември полковникъ Жековъ се връща въ Свиленградъ и научава решението на комисията взето въ негово отсъствие радостьта му е безгранична.

Планътъ е вече готовъ и главната квартира го одобрява. Въ връзка съ това се предприема прегрупиране на артилерията и на нѣкои пехотни части.

Но когато военнитѣ действия биватъ подновени на двадесети януарий 1913 г., песимизъмътъ на главната квартира отново наддѣлява; връща се старото колебание и акцията се счита за не по силитѣ ни.

Започватъ се нови настойчиви искания — щабътъ на втора армия е сега подкрепенъ и отъ началника на източния секторъ генералъ Георги Вазовъ. Ивановъ, Жековъ и Вазовъ виждатъ безполезностьта на ежедневно даванитѣ отъ обсаднитѣ войски жертви, терзаятъ се ведно съ угнетенитѣ заровени въ досадни окопи войници и постоянно молятъ за разрешение да форсиратъ крепостьта, докато не се похаби и последната още искра отъ настъпателенъ духъ.

Най-после се получава едно полуразрешение — предоставя се на щаба на втора армия да реши предприемането на атаката и то само на преднитѣ неприятелски позиции, щомъ снѣгътъ се стопи. По това време една рѣдка по размѣра си за тракийския юженъ край виелица бѣ натрупала цѣли планини отъ снѣгъ.

Движението по пътищата бѣ спрѣно, умираха и хора, и животни подъ снѣжнитѣ прѣспи. . . а това можеше да бъде спестено!

Обилниятъ снѣгъ засипа окопи и батареи и парализира всѣка възможность за действия. Въ предниятѣ линии се ядосваха на природната стихия, но друга стихия кипѣше въ сърдцата на тѣзи, които настояваха за щурма . . .

Когато природата излѣзе отъ своя първи гнѣвъ и снѣгътъ започна да се стопява, раздвижването настъпи. Въ началото на мартъ дойде на източния секторъ самъ помощникъ главнокомандуващия генералъ Савовъ. За него бѣ важно да види сега, при промѣненитѣ атмосферни условия, самонадеянитѣ застъпници на атаката. Тукъ той се срещна съ командуващия втора армия. Сжщо тукъ се срещнаха очи въ очи и двамата бивши съслуживци отъ военното училище — Савовъ и Жековъ. Тѣ се познаватъ добре. Савовъ си спомня за миналата служба, за отличнитѣ качества на Жекова. А сега той бѣ

първиятъ помощникъ на командуващия втора армия въ качеството на неговъ началникъ на щаба.

Помощникътъ на главнокомандуващия дойде предъ твърдинитѣ на Одринъ като голѣмъ песимистъ, но предъ жаркитѣ застѫпници на щурма трѣбваше да се съгласи и той даде разрешение да се почне атаката.

Преживѣниятъ при Чаталджа неуспѣхъ е направилъ генералъ Савовъ крайно въздържанъ. Но при застѫпничеството на тѣзи убедени въ успѣха на атаката отговорни началници, дава своето съгласие:

— Но само атака на преднитѣ позиции; въ никакъвъ случай не на фортовата линия, не забравя да подчертае нашиятъ помощникъ на главнокомандуващия.

А тѣзи, които бѣха при Одринъ знаеха какво ще правятъ и до кѫде ще стигнатъ. Тѣ искаха разрешение само за започване.

Едва сега истински действия, едва сега възможность за подвигъ е дадена! И незаспиващиятъ отъ възбуда полковникъ Жековъ вижда въ въображението си ореола на победата . . .

На девети мартъ 1913 г. се получава въ щаба на втора армия, настаненъ сега съвсемъ близо до крепостьта въ селото Ортакчи, писменното разрешение за предприемане на атаката на преднитѣ позиции отъ източния секторъ. То не съдържаше други указания, освенъ че действията трѣбваще да почнатъ на единадесети мартъ.

Щабътъ на армията издаде веднага заповѣдь, съобразена съ по-раншнитѣ нареждания на общия планъ за атаката — нищо ново не съдържаше тази заповѣдь, защото всичко бѣ отдавна вече подготвено. Само че тя имаше една добавена фраза: „и да отхвърлятъ врага задъ фортовата линия!“

Отвредъ около крепостьта закипѣ, като по магически знакъ, оживѣна дейность. Докато цельта за другитѣ сектори бѣ само демонстративна, отъ източния секторъ, кѫдето трѣбваше да се нанесе решителния ударъ, на единадесети мартъ следъ пладне нѣмаше още никакви действия, освенъ малко по-засилена артилерийска стрелба.

Най-после настѫпи напрегнато очакваната нощь. Първитѣ опредѣлени за атаката пехотни части се спуснаха въ Кумъ дере и Провадийската рѣка и въ гробна

тишина стиснаха здраво пушкитѣ. Полскитѣ придружаващи батареи догониха пехотата, но врагътъ не долови нито тракането на орѫдията, нито конскитѣ цвиления.

Въ уречения моментъ българската крепостна артилерия ревна отъ северъ и изтокъ и върху обектитѣ на атаката се засипа оловенъ дъждъ, както никога до сега. Това възвърна куража на началници и войници. И пехотинцитѣ литнаха напредъ, следвани въ най-преднитѣ имъ вериги отъ решилата да се жертвува полска артилерия. Нищо вече не можеше да спре движущитѣ се като хала: на единъ падналъ излизаха двама напредъ. Убититѣ коне биваха откачвани отъ орѫдията и раклитѣ. И все пакъ изкарваха ги въ галопъ съ по две, дори и съ една само запряжка.

Стихията, незагасналата въ българскитѣ сърдца стихия, отдаваше именно въ този безподобно сюблименъ и неповтарящъ се моментъ своята дань за извоюване на отдавна очакваната и отъ народа, и отъ войската победа.

Полковникъ Жековъ, намиращъ се до своя командуващъ армията, слуша възторжено възбуденъ по телефона донесенията за първитѣ успѣхи. Артилерийскиятъ вой заглушава неговитѣ думи, когато иска да докладва генералу Иванову. Но преживѣванията му сѫ толкова силни, че за генералъ Ивановъ бѣ достатъчно само по лицето му да следи хода на атаката.

Зората кървава на изтокъ, кървава и по синуритѣ и деретата предъ източния секторъ, заварва на дванадесети мартъ преднитѣ български линии вече овладѣли изнесенитѣ напредъ турски позиции. Настѫпва бавно дълъгъ слънчевъ день. Враговетѣ се гледатъ настръхнали и всѣки по свой планъ и замисълъ, чака нощьта за нови действия. Артилерията продължава неспирно своя жестокъ двубой, докато българитѣ вематъ надмощие.

И все пакъ излѣзлитѣ твърде напредъ наши пехотни части страдатъ извънредно много отъ противниковия пехотенъ и картеченъ огънь. Тѣхното задържане толкова близо до врага костува все нови и нови жертви. Но щабътъ на армията не иска да прави скѫпъ опитъ — неговото решение е атаката на фортовия поясъ да се предприеме презъ нощьта. И вечерьта на дванадесети мартъ се даде лаконическата заповѣдь: „Тази нощь да се атакува фортовия поясъ“.

Нощьта настжпваше бавно и разтила тъменъ плащь върху обилно окървавеното бойно поле. Нуженъ е още единъ самоотверженъ напънъ при изгрѣването на луната. И оцѣлѣлитѣ бойци летятъ напредъ, ломятъ телени мрежи кой съ каквото може и съ последни сили полазватъ по-страшнитѣ фортове Айвазъ-баба и Хаджи-йолу. И на тринадесети мартъ рано сутриньта е изтръгната окончателна победа.

О свѣтла дата, о день великъ и незабравимъ!

Урата се понася отъ фортъ на фортъ, взривове въ града и по крепостнитѣ складове ѝ пригласятъ. Парламентьори се промъкватъ прѣзъ гжстия димъ . . . и не следъ дълго командуващиятъ втора армия съ щаба си приема своя достоенъ противникъ Шукри паша.

Замлъкваха на стотици орждия ревоветѣ бѣсни и изнурените победители влизаха въ града-страшилище. Върху минаретата на Султанъ Селимъ джамия се развѣ българскиятъ црицвѣтъ! . . .

Завладяването на крепостьта ще остане единъ отъ най-дивнитѣ подвизи на българското оржжие.

Наистина, тоя подвигъ бѣ извършенъ отъ хиляди знайни и незнайни херой, но никой не може да отрече, че този подвигъ ще остане като свѣтло дѣло и на командуващия втора армия и на неговия неуморимъ и твърдъ до край началникъ щаба полковникъ Жековъ.

ВТОРО ПРИМИРИЕ И ВТОРА ВОЙНА

Сияйната победа озари съ завиденъ ореолъ и генералъ Иванова и неговия началникъ щаба. Славата положи заслужено лаври върху тѣхнитѣ чела.

Може би, това е причината, или една отъ причинитѣ, за терзанията, които ги сполетѣха прѣзъ време на второто примирие и въ Междусъюзническата война . . .

Тъмнитѣ облаци, които се навдигаха отъ западъ, тамъ, кждето „освободена“ Македония още не бѣ зърнала слънцето на свободата, нито своитѣ истински героиосвободители, не предвещаваха нищо добро. Все по-силно ставаше съмнението въ една изневѣра. А това гнетѣше и мисъль и чувства. Вмѣсто заслужена почивка, бранницитѣ се вдигнаха за нови изпитания . . .

Цѣлата втора армия веднага каточели се стопи. Нейнитѣ полкове, още опръскани съ кръвь, бѣха разпрате-

ни къмъ Чаталджа и Булаиръ, други въ Македония.

Останалъ безъ войски, щабътъ на втора армия бѣ изпратенъ въ Чорлу. Бездействието тукъ започва да тегли свикналитѣ на грижи и трудъ. А фактическото разформиране на втора армия терзае гибелно и нейния духъ.

Изтощениятъ отъ безсънницитѣ нощи въ предвечериетата и прѣзъ време на щурма полковникъ Жековъ бива пренесенъ на носилка до гара Одринъ, за да отпжтува за Чорлу. Болестьта холерина бѣ сломила тѣлото му, но, обаче, и неговия духъ.

Но и въ това състояние, той прозира, че миритъ съ Турция не ще тури край на изпитанията. И наистина, сведенията, които той получава отъ Македония, не му подсказватъ нищо добро!

На другия день следъ подписването мира съ Турция, щабътъ на втора армия получава заповѣдь да се отправи за Сѣресъ и поеме командуването на войскитѣ, съсрѣдоточени тамъ противъ цѣлата гръцка армия.

Нашитѣ войски бѣха слаби и по количество и по качество. А срещу тѣхъ се намираше цѣлата гръцка армия. Кой можеше по онова време да допусне, че единъ месецъ по-късно именно тѣ и тѣхната малочислена армия ще има да изкупятъ съ обилна кръвна дань грѣшкитѣ на политиката и стратегията?!

Колкото повече ставаше несъмнено, че струпанитѣ едни срещу други армии непременно ще примѣрятъ силитѣ си, толкова загрижеността растѣше. Отъ една страна продължителното протакане на преговоритѣ за разбирателство съ вѣроломнитѣ съюзници, а отъ друга — все по-ясно очертаващата се необходимость отъ нова намѣса на оржжието караха полковникъ Жековъ, съ една ясна и вѣрна преценка на влошаващето се отъ день на день положение, да донася, да иска да настоява — да се тури най-после край на това гибелно нервно изтощение. Полковникъ Жековъ застжпваше становището, че, щомъ дипломацията е безсилна да разреши споровете, трѣбва да се заповѣда на войската ни да подири съ острието на своя ножъ това, което се отрича на България следъ толкова нейни победи и въпрѣки договори, моралъ и съвѣсть.

Ако се действуваше по вѣчнитѣ закони на страте-

гията, резултатитѣ отъ войната между съюзницитѣ щѣха да бѫдатъ съвсемъ други. Но играта, въ която биде въвлѣчено българското правителство, а покрай него и главното ни командуване, следваше гибелния за България ходъ.

И въ тази лутаница между договори и арбитражъ, всрѣдъ настѫпилото общо разочарование и растящия гнетъ на българскитѣ войски, се стигна до една гибелна полумѣрка — шестнадесети юний 1913 година.

Вмѣсто решително настѫпване на петьтѣ български армии, пръснати отъ Дунава до Бѣло море съ фронтъ къмъ западъ и югъ, бѣха заповѣдани действия само въ Македония, противъ сърбитѣ и срещу цѣлата неизтощена и отпочинала гръцка армия. Но и тѣзи действия, подъ натиска на политическитѣ ни неуспѣхи, бѣха спънати.

Втора армия, съ своитѣ недостатъчни и малко обучени или едва сега новоформирани части, имаше предъ себе си единъ врагъ, който не трѣбваше да се подценява.

Грубото нарушаване на всички стратегически и тактически принципи отъ върховното ржководство не можа да бѫде поправено нито отъ пожертвуването на войскитѣ, нито отъ безспорната способность на командуващия втора армия и на неговия началникъ щаба.

И всрѣдъ хаоса отъ настѫпилитѣ нещастия за България ние трѣбваше да се отзовемъ въ Букурещъ, на единъ позоренъ миръ.

Българскитѣ полкове проявиха нови чудеса отъ храбрость, но поради настѫпилия разгромъ тѣ не бѣха достойно оценени. Българскиятъ въорѫженъ народъ даде въ Междусъюзническата война само срещу сърбитѣ и гърцитѣ много повече жертви отъ загубитѣ на всички воюващи противъ насъ народи. Само това достойно преценено и съпоставено, иде да докаже, че българското войнство води тежка война съ небивало до тогава напрѣжение. Самоотверженостьта и упоритостьта на полковетѣ, колкото и трудни да бѣха условията, не могатъ и не бива да бѫдатъ омалоценявани само поради печалния резултатъ отъ изхода на борбата!

Българската армия излѣзе съ честь отъ тази нещастна война, макаръ и да бѣ поставена въ физическа невъзможность да победи!

И последва тя царевия зовъ и сви своитѣ победни знамена за по-добри дни! . . .

Народното крушение бѣ голѣмо. Единъ дълго лелѣянъ идеалъ биде погребанъ и то тъкмо когато освобождението и обединението на българския народъ бѣ по-близко въ граници по-обширни отъ границитѣ на Санъ-Стефанска България. Тогава народътъ оброни глави, изгубилъ вѣра въ своето политическо ржководство.

И както се случва винаги следъ подобни народни катастрофи, съ неоправдано озлобение започнаха да се дирятъ виновници не тамъ, отъ кѫдето произхождаше вината. На това увлѣчение се подаде и министерството на войната, което нареди анкета за действията на втора армия. Тази анкета бѣ честь за командуващия армията генералъ Ивановъ, който заяви:

„Ще мине време, събитията ще се изяснатъ и тогава ще се съзнае и признае, че отстѫплението на втора армия къмъ старата граница на България съставлява гордость на българската войска!“

А неговиятъ достоенъ и вѣренъ началникъ щаба полковникъ Жековъ има доблестьта да пише въ своитѣ показания:

„Ако бѫде сѫденъ бившиятъ командуващъ на втора армия генералъ Ивановъ, азъ искамъ да сподѣля неговата сѫдба: моля да сѫдятъ и менъ!“

При сѫществуващето тогава настроение, тѣзи думи не бѣха само единъ протестъ. Тѣ свидетелствуватъ за една рѣдка готовность за поемане отговорность.

А това не е единственъ такъвъ случай за Жековъ.

ВЪ НЕСПРАВЕДЛИВЪ МИРЪ КЪМЪ НОВА ВОЙНА

Следъ демобилизацията полковникъ Жековъ получава назначението началникъ щаба на окупационнитѣ войски въ западна Тракия, командувани отъ генералъ Кутинчевъ. Щабътъ е въ Пловдивъ.

Отчаянието е чуждо за полковникъ Жековъ. Той подтиска дълбоко въ душата си тѫгата отъ общото народно огорчение, но не губи вѣра. Постигналото ни нещастие трѣбва да се изживѣе. Не малко ли крушения сѫ понасяли и други народи, по-голѣми и по-стари въ своя животъ!

И пакъ трудъ и ревность изпълватъ службата на полковникъ Жековъ. Въ тѣзи тежки за войнството ни месеци се образува всрѣдъ покрусеното офицерство военната лига. Подбудитѣ сѫ чисти, но въпрѣки това истинскиятъ воинъ отказва да влѣзе въ лигата, отказва категорически на поканитѣ на свои бивши началници и на другари. Ако нѣкога младиятъ юнкеръ можеше да бѫде заблуденъ, сега зрѣлиятъ офицеръ Жековъ вече има установено убеждение по тоя въпросъ. А то е, че такива организации, колкото първоначално да си поставятъ привидно хубави цели, въ края на крайщата се израждатъ и довеждатъ неминуемо до единъ резултатъ — деморализация въ войската.

Отъ това свое убеждение Жековъ не се отрече никога, затова той винаги посрещаше съ тѫга и скептицизъмъ излизането на армията извънъ рамкитѣ на нейното прямо предназначение и всѣкога е осѫждалъ намѣсването ѝ въ политиката.

Въ първитѣ дни на септемврий 1913 г. полковникъ Жековъ научава въ Пловдивъ по съобщения отъ вестницитѣ, че е назначенъ за началникъ щаба на армията. Това съобщение, наистина, не се потвърди, но по-късно се узна, че тогавашниятъ началникъ щаба генералъ Фичевъ бѣ подалъ оставка, която въ последствие оттегли. И все пакъ, този фактъ подсказа, че още тогава полковникъ Жековъ бѣ предназначенъ за най-висшия постъ въ войската. И действително, преценкитѣ за него, и безспорнитѣ му качества го довеждатъ до тази длъжность, макаръ и малко по-късно.

Други важни и деликатни поржчения отвлѣкоха тогава дѣловия офицеръ. Презъ зимата 1913/14 г. полковникъ Жековъ е въ Цариградъ, въ комисия за проучване условията за военна конвенция между България и Турция. Преговоритѣ по това продължаватъ до първитѣ месеци отъ 1914 г., но поради твърде голѣмитѣ искания на турцитѣ не доведоха до никакъвъ резултатъ.

Презъ лѣтото 1914 година полковникъ Жековъ, вече помощникъ началникъ щаба на армията, се намира въ задграниченъ отпускъ. Началото на Европейската война го заварва въ Лозана, отъ кѫдето той веднага потегля за България. Но вследствие прекѫсване на прѣкитѣ желѣзопѫтни съобщения, той се вижда принуденъ да обикаля презъ Букурещъ, безъ дори и да може да

помисли, че само две години по-късно главнокомандуващитѣ отъ него български войски ще влѣзатъ победоносно въ тази свързана съ толкова тежки спомени за българитѣ столица на северната ни съседка.

Презъ августъ полковникъ Жековъ изработва писменъ докладъ, въ качеството му помощникъ началникъ щаба на армията, за политическитѣ и военни условия, при които сѫ поставени дветѣ воюващи групировки. Въ този докладъ той застѫпва гледището, че България не бива да бърза съ заангажирването си въ войната, безразлично къмъ коя отъ странитѣ — още е много рано напредъ него, да се предрича победата, тъй като голѣми сѫ още неизвестноститѣ за края отъ току-що започналата се гигантска борба.

Войната въ Европа вилнѣе и на западъ, и на изтокъ. Първитѣ сражения отъ безпощадния двубой на двата лагера сѫ поставили въ тревога почти цѣла Европа. Но въ София е още спокойно. По това време турски воененъ аташе е майоръ Кемалъ — днешниятъ турски държавенъ глава. Той обича да си пие ракията въ известната кръчма всрѣдъ българската столица „Братя Мавруденови" съ помощникъ началникъ щаба на българската армия. Кемалъ сондира издалечъ полковникъ Жекова за една приятелска конвенция между България и Турция.

Съ огледъ главно на неизвестностьта отъ края на войната полковникъ Жековъ изказва лично мнение, че за българитѣ нѣма друга възможность, освенъ да стоятъ неутрални.

Презъ пролѣтьта 1915 г. полковникъ Жековъ получава пакъ строево назначение — началникъ на осма пехотна Тунджанска дивизия. „За кѫсо време!" както му е било подсказано. Цѣлиятъ месецъ май новиятъ началникъ на дивизия приема частитѣ си. Но вмѣсто да бѫде оставенъ да подготви и ржководи предстоящитѣ лѣтни занятия на дивизията, въ срѣдата на юний той бива поканенъ телеграфически да се яви въ щаба на армията.

Пристигналъ въ София, полковникъ Жековъ се представя на началникъ щаба на армията генералъ Бояджиевъ, представя се и на министра на войната генералъ Фичевъ, който го препраща да се яви на министъръ-председателя Радославовъ за нѣкакво специално поржчение.

И сега, вмѣсто въ комисия за окончателно устано-

вяване на границата ни съ Турция, полковникъ Жековъ получава поржчение да участвува като воененъ съветникъ при преговоритѣ, които ще се водятъ въ Цариградъ съ турското правителство за отстжпване на турска територия заради българския неутралитетъ.

Настойчивостьта на българския воененъ делегатъ за възможно по-голѣми придобивки и неотстжпчивостьта на турцитѣ довеждатъ до прекжсване на преговоритѣ.

Полковникъ Жековъ се връща въ София въ края на юлий 1915 година и бива приетъ отъ Негово Величество царь Фердинандъ въ двореца Враня.

Военното и политическо положение по онова време въ Европа бѣ значително промѣнено. Следъ закрепването на германския фронтъ въ Франция, германски и австро-унгарски армии бѣха пробили руския фронтъ и настжпваха победоносно навжтре въ Полша. Рускиятъ колосъ, върху силата на който съглашенскитѣ и нѣкои наши политици възлагаха извънредно голѣми надежди, бѣ сломенъ. „Валякътъ“ бѣ започналъ да се търкаля въ обратна посока, назадъ въ руска земя.

Царь Фердинандъ изслушва доклада на полковникъ Жековъ въ Враня и му заповѣдва да се яви при министъръ-председателя Радославовъ.

На първи августъ се състоя тази среща, при която полковникъ Жековъ допущаше, че трѣбва само да постави въ течение министъръ-председателя за хода на преговоритѣ въ Цариградъ. Но той бива изненаданъ отъ едно неочаквано предложение още въ първия моментъ, когато министъръ-председателя Радославовъ го посреща усмихнато:

— Генерале . . .

Полковникъ Жековъ е смутенъ отъ това обръщение, защото той още не бѣше генералъ. Неговото производство въ чинъ генералъ стана на следния день. Но преди още да се съвземе отъ първата изненада, ето и втора:

— Генерале, продължава Радославовъ, съгласни ли сте да поемете поста министъръ на войната?

Жековъ се колебае да даде своя отговоръ. Той не иска да се заангажира прибързано. Присжствуващиятъ на тази среща министъръ Добри Петковъ се намѣсва и обяснява, че царьтъ не желае повече да има за министъръ генералъ Фичева и че последниятъ се е изложилъ много предъ правителството, което му предложило да подаде оставката си.

На пети августъ генералъ Фичевъ наистина подава оставка и още сжщия день излиза царски указъ за назначаване генералъ Жекова за министъръ на войната.

ЕДНА ТРУДНА ЗАДАЧА

Когато въ началото на августъ 1915 г. се наложи на кабинета да направи промѣна въ поста министъръ на войната — постъ извънредно важенъ за въ мирно време, а камо ли въ време, когато цѣла Европа на западъ и на изтокъ е раздрусана отъ вихъра на една голѣма война — двата враждебни лагера, централниятъ съюзъ и съглашението, бѣха воювали вече цѣла година.

Условията сега бѣха вече твърде много промѣнени. Военнитѣ успѣхи на централнитѣ сили внушаваха все повече убеждението, че войната клони да се свърши съ победа на централнитѣ сили и че само съ неутралитета си България не ще може да осжществи своя националенъ идеалъ.

И наистина, ако днесъ можемъ съ спокойствие да разгледаме положението по бойнитѣ театри презъ лѣтото 1915 г., ние ще признаемъ, че това убеждение имаше своитѣ сериозни основания.

На западния фронтъ германцитѣ се бѣха окончателно затвърдили и имаха вече възможность да засилятъ войскитѣ си, действуващи на изтокъ противъ Русия.

На източния фронтъ обединенитѣ германо-австрийски войски настжпваха безспирно. Тѣ бѣха овладяли цѣла Полша и Галиция съ крепоститѣ Осовецъ, Остроленка, Ново-Георгевскъ, Варшава, Ивангородъ и други. Руската армия, най-силната отъ армиитѣ на всички воюващи, на чиято непобедима многочисленость възлагаха своитѣ надежди не само държавитѣ отъ съглашението, но и намиращитѣ се близо до бойнитѣ фронтове неутрални държави, понасяше разгромъ подиръ разгромъ и отстжпваше безъ да може да даде поне единъ отпоръ.

Ето кое подхрани надеждата, че войната наближава своя край.

Въ преследване на стратегическата цель да извадятъ окончателно руската армия извънъ борбата, централнитѣ сили си поставиха голѣмата задача да задържатъ Русия изолирана отъ нейнитѣ съюзници. За постижение на тази именно голѣма задача тѣ трѣбваше да подкрепятъ своята съюзница Турция. А това можеше да стане само презъ Сърбия и България. Дипломацията и стратегията когато вървятъ заедно въ хармония, даватъ винаги блѣстящи резултати. Тъй България бѣ изправена предъ сѫдбоносни събития и предъ една трудна задача.

Италианската намѣса въ войната не бѣ указала никакво влияние върху победния маршъ на централния съюзъ.

Прочее, за всѣкиго бѣ явно, че пѫтьтъ за това предстояще съединяване на германо-австрийскитѣ войски съ турскитѣ неизбѣжно води само презъ България. Сѫдбата на България започваше да прилича съ онази на Белгия една година по-рано, въ началото на войната. Така че, независимо отъ желанието или нежеланието ѝ да воюва, България трѣбваше вече да се опредѣли. Неутралитетътъ не бѣ повече възможенъ за България!

Поставени въ това безизходно положение, предвиждайки го дори и отъ по-рано, българското правителство бѣ започнало още отъ пролѣтьта по-оживени преговори и съ дветѣ воюващи групировки.

Дошло на власть следъ първата катастрофа на България, веднага подиръ Междусъюзническата война, когато българската външна русофилска политика, по признанието на нейнитѣ първи идеолози и застѫпници, бѣ фалирала, и когато натовареният отъ царя да състави кабинетъ Александъръ Малиновъ не успѣ въ мисията си и върна дадения му мандатъ, правителството на Радославовъ бѣше заявило, че ще търси отъ кѫдето и да е подръжка за поправяне на неправдитѣ отъ букурещкия договоръ въ 1913 година.

Съ това се повтори и въ предвечерието на общоевропейския въорѫженъ конфликтъ вѣчната българска грѣшка: да се прокарва не една постоянна външна политика, държавна, целяща постигането на народнитѣ идеали, а партийна. Всѣко обществено течение у насъ имаше свои разбирания и предубеждения по външната политика на държавата, застѫпваше ги упорито и

правѣше отъ външната политика по-скоро партийна религия, отколкото да гледа практически на връзкитѣ съ чуждитѣ държави и да се стреми да ги използува рационално за разрешаване на въпроситѣ отъ сѫдбоносно значение за България.

Това, тази вѣчна българска грѣшка, бѣ главната причина да не могатъ нашитѣ отговорни ржководни лица да съзнаятъ своя върховенъ дългъ и се освободятъ отъ партизанскитѣ капризи и недомислия при уреждането на международнитѣ отношения на България.

Така, грижитѣ за сѫдбинитѣ на България и на цѣлокупния български народъ, се засѣнчваха отъ партийни интереси.

И тъкмо затова, въпрѣки проявения хероизъмъ и въпрѣки голѣмитѣ победи, насъ ни постигнаха въкратко време две военни катастрофи — първата подъ егидата на Русия, втората въ съюзъ съ нейнитѣ врагове, централнитѣ сили.

Политиката на настроения, за която датата шестнадесети юний 1913 г. не е случайность, а логическа последица, ни въвлѣче въ друга грѣшка — да се поддадемъ на външни влияния и да останемъ като народъ духовно разединени и то въ момента, когато щемъ-нещемъ бѣхме заставени отъ стеклитѣ се обстоятелства да се намѣсимъ въ голѣмата война. А това духовно разединение се отрази катастрофално!

Въ първата половина на юлий 1915 г., следъ като преговоритѣ въ Цариградъ за териториялни отстѫпки отъ Турция срещу нашия неутралитетъ, не можаха да дадатъ резултатъ, българското правителство взема вече за себе си решението да подири подкрепата на централнитѣ сили, чиито дотогавашни победи бѣха подействували като охладителенъ душъ и върху духа на навдигналитѣ отново глава русофили.

Партизанскиятъ бѣсъ, обаче, бѣ раздвоилъ отдавна общественото мнение. Това раздвоение се подчертаваше даже и отъ официални власти. Докато правителството симпатизираше на централнитѣ сили и насочваше къмъ тѣхъ тежненията на България, други власти, като напримѣръ столичната община, издигаха знамена въ честь на руското превземане на Пшемисълъ.

И когато на пети августъ 1915 г. генералъ Жековъ става министъръ на войната, безъ да може до тогава

да знае скрититѣ решения на правителството, той се вижда по необходимость заставенъ да следва политиката на кабинета Радославовъ, която въ момента вече се напълно покрива и отъ желанията на царя.

За генералъ Жекова, воененъ, съ здрави разбирания и чисти подбуди, вече нѣма възможность за продължаване на българската неутралность. На България предстои да се намѣси и то въ скоро време, въпрѣки желанието ѝ, въпрѣки неготовностьта ѝ за война.

Често пѫти войната тропа на вратитѣ ни безъ да сме я викали. Има политически моменти, които сѫ по-силни отъ нашето желание или нежелание. Тогава народитѣ нѣматъ правото дори на изборъ. Та нима само преди една година питаха Белгия дали желае да воюва? Тежко и горко на този народъ, който не е винаги готовъ морално и материално да посрещне политическитѣ изненади.

Но воинътъ е именно затова воинъ, за да понесе стоически и риска, и жертвитѣ. Генералъ Жековъ би воювалъ еднакво смѣло на която и да било страна отъ враждебнитѣ лагери, щомъ като това е решението на отговорнитѣ политически фактори, макаръ че той, преценявайки положението на бойнитѣ фронтове, е за себе си убеденъ, какво крайната победа ще увѣнчае оръжието на централния съюзъ.

Но отговорното правителство, още преди указа за назначаването на генералъ Жекова за министъръ на войната, е било вече опредѣлило сѫдбата на България. Наистина, договорътъ за приятелство съ Германия бѣ подписанъ едва три седмици следъ като генералъ Жековъ бѣше вече министъръ, но преговоритѣ за тоя договоръ бѣха започнали много по-рано.

Пѫтьтъ е избранъ, жребиятъ е хвърленъ. Въ малкото дни, които ни дѣлятъ отъ мобилизирането на войскитѣ до започването на военитѣ действия, военниятъ министъръ генералъ Жековъ не може да стори нищо повече за военната подготовка на страната, освенъ да вземе мѣрки за предвардване и отстраняване на лошитѣ последици отъ духовното раздвояване на народа: да настои да се постави въ действие раздѣлъ III. отъ военно-наказателния законъ, който трѣбваше да повлияе на мнозина отъ повиканитѣ подъ знамената да надвиятъ слабоститѣ си и да понесатъ великата саможертва по пѫтя на дълга.

Прочее, генералъ Жековъ бѣ станалъ министъръ на войната едва на пети августъ, когато дипломатическата подготовка е била почти завършена и участието на България въ европейската война е било предрешено отъ отговорното правителство съ съгласието на царя много по-отрано. Така че генералъ Жековъ нѣма никакво участие въ предшествувалитѣ нашата намѣса политически и стопански обвързвания относно заема и концесиитѣ въ Берлинъ. Още по-малко може той да бѫде държанъ отговоренъ за сравнително по-строгото военно правосѫдие. Новитѣ законоположения сѫ били наработени въ министерството на войната още преди генералъ Жековъ да бѫде министъръ. Процесуалниятъ законопроектъ дори бѣ миналъ и вотиранъ отъ камарата; наказателниятъ бѣ сѫщо внесенъ, но още не бѣ поставенъ на дневенъ редъ. Обявената презъ септември мобилизация наложи раздѣлъ III. отъ военно-наказателния законъ да бѫде приетъ съ министерско постановление, тъй като Народното събрание не можеше да бѫде свикано въ надвечерието и при мобилизирането на въоръжениятѣ сили.

Въ краткото време на своето министерствуване генералъ Жековъ е само изпълнилъ дълга си, ръководимъ отъ единственото подбуждение да бѫде полезенъ на Отечеството си.

Малкото дни до намѣсата бързо отлитаха. Генералъ Жековъ нѣмаше време за политика и настроения. Предстоеха му важни разпореждания въ свързка съ предстоящата мобилизация. И той всецѣло бѣ погълнатъ само отъ дветѣ си върховни повеления на момента: да извърши успѣшно мобилизацията и да съсрѣдоточи навреме българската армия къмъ западната граница, преди врагътъ да е нахлулъ въ нашитѣ предѣли.

Военниятъ министъръ генералъ Жековъ искаше да изпълни докрай и успѣшно тѣзи свои важни задачи, за да може да предаде на бѫдещия главнокомандуващъ мобилизирана и съсрѣдоточена българската армия.

Мобилизацията бѣ обявена на десети септември 1915 година, когато значителната часть отъ сръбската армия, отдавна мобилизирана, бѣ вече стоварена на нашата граница. Това бѣха най-тежкитѣ и критически дни

за България. Въ всѣки моментъ сръбскитѣ войски можеха да нахлуятъ у насъ и да компрометиратъ самата мобилизация. А освенъ това съглашенскитѣ представители въ София правѣха своитѣ последни постѫпки предъ българското правителство, които вземаха вече формата на ултиматуми.

Въ тия именно сѫдбоносни дни генералъ Жековъ вършеше тихо своята работа, твърде сложна, много рискована и извънредно сѫдбоносна.

Вмѣсто само четири дивизии за противъ Сърбия, колкото се предвиждаха по военната конвенция, и една дивизия за окупиране на Македония, генералъ Жековъ поиска и доби разрешение отъ министерския съветъ да бѫде мобилизирана цѣлата българска армия. Предвидливиятъ воинъ не искаше да изложи Отечеството на рискъ — нито можеше да се знае какъвъ развой ще взематъ операциитѣ противъ Сърбия, нито пъкъ неутралитетътъ на Ромъния и Гърция му се струваше сигуренъ. Тази сполучлива и овреме взета мѣрка за прикриване отдалече двата фланга на насоченитѣ срещу Сърбия войски предпази България отъ всѣкакви изненади: шансоветѣ на успѣха противъ сърбитѣ се увеличиха, а освенъ това се уби охотата на другитѣ ни съседи за намѣса. И само благодарение на тази предвидливость генералъ Жековъ получи възможность да посрещне неочакванитѣ съглашенски войски въ долината на Вардаръ.

Ето какъ генералъ Жековъ предпази земята ни да не бѫде погазена отъ вражи кракъ. До края на войната България остана единствената воюваща държава, въ чиято територия не проникна никой противникъ.

Познавайки отлично психологията на българина, ценейки достойно жертвитѣ въ недавнашнитѣ войни, чувствувайки разочарованието му следъ преживѣната едва преди две години катастрофа, генералъ Жековъ не си правѣше прекомѣрни илюзии. Той знаеше, че мобилизацията не ще се посрещне съ онзи възторгъ, както въ есеньта на 1912 г., но бѣ твърдъ въ вѣрата си, че тя ще се изпълни планомѣрно, съ сѫщото съзнание на дълга, още повече като имахме опитността отъ недавнашното минало.

Бѣха повикани да се явятъ подъ знамената този пѫть и неслужилитѣ. Тази мѣрка, взета сѫщо по до-

кладъ на министра на войната генералъ Жековъ, целѣше да попълни силно орѣдѣлитѣ отъ недавнашнитѣ войни кадри до щатоветѣ за военно време.

И пакъ се занизаха къмъ границитѣ българскитѣ нераздѣлни бойни другари — войникътъ съ пушка и амурлукъ и волътъ съ хомотъ и рогозникъ. Тѣ бѣха победили преди, въ тѣхъ имаше вѣра генералъ Жековъ, че ще победатъ и сега! . . .

За тѣхъ работѣше той день и нощь, съ предана обичъ искаше да облекчи отчасти голѣмитѣ имъ страдания и лишения, защото войницитѣ и сега отиваха къмъ западната граница съ една мисъль и съ една цель — да се запази България.

Придържайки се къмъ изработения отъ по-рано планъ за война противъ Сърбия, генералъ Жековъ организира и разпредѣли действуващата армия, като държеше смѣтка както за политическата обстановка, така и за известнитѣ до момента на съсрѣдоточаването военно-оперативни условия. И затова той разпредѣли цѣлата войска на три отдѣлни армии:

Първа армия на генералъ Бояджиевъ бѣ предназначена да действува противъ сърбитѣ, заедно съ съюзнитѣ германски и автро-унгарски войски. И поради това по своя съставъ тя бѣ най-силната.

Втора армия на генералъ Тодоровъ бѣ насочена да окупира Македония и действува въ флангъ и тилъ на главното ядро на сръбската армия.

Трета армия на генералъ Тошевъ имаше задача, да охранява границата ни откъмъ Ромъния.

Освенъ това оставиха се други три дивизии, които се предназначиха да охраняватъ Егейския брѣгъ и за резервъ на главното командуване въ войната противъ Сърбия.

Така молибизираната и съсрѣдоточаваща се българска войска очакваше своя главнокомандуващъ, който да я поведе къмъ нови победи и слава!

Генералъ Жековъ е билъ винаги привърженикъ на принципа за смѣли действия съ решителность и готовность да се рискува всичко за всичко. Винаги настѫпление, винаги да наложишъ волята си надъ врага, чукъ да бѫдешъ, не да чакашъ ударитѣ.

Наистина, настѫплението е свързано съ много повече жертви, но по-голѣмиятъ шансъ за успѣха ги

оправдава. „Който военноначалникъ малодушно мѫдрува и измѣрва рисковетѣ съ жертвитѣ, не е достоенъ да командува нито единъ човѣкъ!“ — пише по-късно генералъ Жековъ.

Но . . . това е вече отъ правата и длъжноститѣ на главнокомандуващия. Военниятъ министъръ генералъ Никола Жековъ бѣ изпълнилъ това, което бѣ негова длъжность.

По-нататъкъ той бѣ готовъ да предаде действуващата армия на главнокомандуващия.

ЛИЧНОСТЬ ВЪ ИСТОРИЯТА

Въпросътъ за главното командуване, особено за личностьта на главнокомандуващия, не бѣ лесенъ. Още повече следъ несполучливия опитъ отъ Балканската война, когато възъ основа на чл. 11 отъ конституцията царь Фердинандъ пое самъ главнокомандуването, съ една комбинация отъ помощникъ на главнокомандуващия и началникъ щаба въ главната квартира.

Непосрѣдственото ржководене или командуване на мобилизиранитѣ за война въоржжени сили, споредъ принципитѣ на военната наука и военното изкуство се възлага на едно главно командуване.

Никой не може да отрече, че личностьта на главнокомандуващия значи много, даже всичко. Неговата командна способность влияе въ най-голѣма степень върху духа и действията на войскитѣ. А волята и характеръть му трѣбва да могатъ да противостоятъ на всѣко изпитание, да му дадатъ моралната сила и куража, за да понесе и отговорноститѣ за своитѣ действия.

Специално за насъ, когато се намирахме въ предвечерието на нашата намѣса въ Свѣтовната война у бѫдещия главнокомандуващъ би трѣбвало да се подозиратъ и други качества. Той би трѣбвало да разбира добре политическитѣ и особенитѣ условия на коалиционната война, като се отърси отъ тѣсногръдото домогване къмъ ползи и изгоди само за собствената страна и собствената войска за даденъ моментъ.

Воденето на коалиционна война е винаги по-трудно, по-усложнено и по-ограничително, отколкото командуването въ единична война.

Това бѣха принципнитѣ възгледи на министъра на

войната генералъ Жековъ по отношение качествата на лицето, което царьтъ ще избере и назначи за главнокомандуващъ, въ случай че не реши самъ той да поеме главното командуване.

Естествено, върху този въпросъ биваха размѣняни мисли и между членоветѣ на отговорното правителство, за което не бѣ отъ малко значение ще има ли назначенъ отъ царя главнокомандуващъ и кой ще бѫде той. Първоначално правителственитѣ членове, а най-вече министъръ-председательтъ Радославовъ и министърътъ на войната генералъ Жековъ, само гадаеха съ предположения дали царьтъ ще даде отново довѣрие на бившия помощникъ главнокомандуващъ отъ Балканската война генералъ Михаилъ Савковъ.

Лично за себе си генералъ Жековъ не бѣ нито помислялъ, нито допущалъ. Той не бѣ нито „дворцовъ“, нито „правителственъ“. Колкото за поста министъръ на войната, считаше, че бѣ наложенъ повече отъ общественото мнение. Но за главнокомандуващъ, е небходимо преди всичко пълното довѣрие на Държавния глава, чиито функции или една часть отъ тѣхъ ще бѫдатъ прехвърлени на избраника. Тукъ общественото мнение не играе голѣма роля. Освенъ това не бѣ трудно за генералъ Жекова да долови, че проектираниятъ отъ правителството избраникъ бѣ генералъ Савковъ.

На двадесеть и втори септемврий министъръ-председательтъ Радославовъ заедно съ министърътъ на войната генералъ Жековъ се застѫпватъ предъ царя да бѫде назначенъ за главнокомандуващъ генералъ Михаилъ Савковъ. Царьтъ отхвърля това предложение, като го нарича безразсѫдно и несъответствуващо на неговия обмисленъ и съобразенъ съ условията проектъ. Но какъвъ е този проектъ, царьтъ не имъ открива.

На следния день вечерьта царьтъ повиква въ двореца генералъ Жековъ и му съобщава решението си да го назначи за главнокомандуващъ. Генералъ Жековъ се помѫчва да откаже, подъ много предлози. Той предлага отново Саввова, предлага престолонаследника, а после и други нѣкои по-стари генерали.

Царьтъ, решително, отблъсва всички генерали, а за престолонаследника не разрешава.

Възможностьта да бѫде назначенъ престолонаследникътъ за главнокомандуващъ е занимавала генералъ

Жековъ дълго преди това. Но, освенъ несъгласието на правителството и царя, това предложение срещнало неодобрение и въ опозицията. По това време генералъ Жековъ билъ натоваренъ отъ правителството да се срещне съ водача на опозицията Ал. Малиновъ и отъ страна на правителството да го моли при свършения фактъ на мобилизацията да влѣзе въ кабинета. При тази именно среща, като станало дума за престолонаследника, мѫдриятъ нашъ държавникъ се произнесалъ:

„Назначението на княза Бориса за главнокомандуващъ би било голѣма грѣшка. Ние започваме война, която не е известно какъ ще се свърши. Не бива да излагаме престижа на бѫдещия нашъ Държавенъ глава!“

Когато царьтъ презъ оная вечерь видѣлъ, че не ще успѣе да склони генералъ Жекова, прибѣгналъ до хитрость, като казалъ:

„Значи каузата на България е загубена, щомъ и Вие, министърътъ на войната, не се решавате да поведете войската!“

Притиснатъ така, генералъ Жековъ дава съгласието си.

Въ задоволството си царьтъ предложилъ князъ Борисъ да бѫде адютантъ на главнокомандуващия. Но генералъ Жековъ не се съгласилъ на това, а приелъ престолонаследникътъ да бѫде назначенъ при него като офицеръ за поржчки.

Напущайки тази вечерь двореца, генералъ Жековъ, вече главнокомандуващъ, мислѣше за всичко друго, но не и за факта, че отъ сега нататъкъ той става личность въ историята! . . .

Съ пълна вѣра въ крайната победа на централния съюзъ генералъ Жековъ прие възложената му трудна задача. Такова бѣ убеждението му и съ него работи до край. Той не се побоя да заяви това дори и презъ време на катастрофата въ 1918 г. Генералъ Жековъ бѣ и остана прямъ войникъ, чуждъ на хамелионството на много наши ржководни фактори, които и до днесъ мѣнятъ още убежденията си съобразно това, на коя велика сила грѣе слънцето върху малка и нещастна България.

Генералъ Жековъ нееднократно следъ последната катастрофа заяви и писа: „Моето око на воененъ вижда ше въ есеньта 1915 г. Германия близо до крайната

победа. Завършекътъ на войната опроверга тази ми преценка, но азъ не мога да не призная моето тогавашно мнение!“

Естествено, когато се разсѫждава обективно, а не предвзето, трѣбва да се признае, че генералъ Жековъ не е могалъ да подозира настѫпилитѣ много по-късно грѣшки, политически и военни, както отъ българска страна, така и отъ страна на политическитѣ и военни фактори на централнитѣ сили, а още по-малко е могалъ да очаква намѣсата на Америка въ войната, което стана фактъ едва въ 1917 г. И ако, наистина, предвижданията на генералъ Жековъ не се сбѫднаха, трѣбва да отбележимъ, че що се отнася до развитието на военнитѣ събития, нѣма нито единъ воененъ и политически капацитетъ отъ онова време и отъ двата лагера, чиито предвиждания да сѫ се сбѫднали. Убеждението на генералъ Жековъ бѣ подхранвано освенъ това отъ чувство на правда и национална честь. Споредъ него, най-мощниятъ протестъ на България противъ политическото безчестие на бившитѣ съюзници и алчнитѣ съседи трѣбваше да се даде съ оржжието. Когато България биде вече поставена въ невъзможность да стои неутрална, мѣстото ѝ трѣбваше да бѫде само тамъ, отъ кѫдето можеше да се наложи една сигурна ревизия на Букурещкия договоръ.

И тъй, въ есеньта на 1915 г., генералъ Жековъ бѣ за туй — да се воюва. Споразумение съ съседитѣ ни не бѣ възможно, сръбската неотстѫпчивость не се повлия дори и отъ изразенитѣ въ крайния моментъ съвети отъ Англия и Русия.

Въодушевенъ, като воененъ, отъ дотогавашнитѣ германски победи, генералъ Жековъ не се увлѣче отъ чувствата си, за да стане слѣпъ германофилъ. За него преди всичко и надъ всичко стоеха интереситѣ на България. По-нататъкъ ще се види колко често презъ течение на войната и съ каква упоритость той се противопоставяше на Радославовъ и дори на царя по домогванията на нашитѣ съюзници.

Държавниятъ глава, въ качеството си на Върховенъ началникъ на въоржженитѣ сили, възложи по-голѣмата часть отъ правата си надъ войскитѣ отъ действуващата армия на главнокомандуващия генералъ Жековъ. Войскитѣ отъ вѫтрешността на страната,

главно допълняющи части и вътрешно териториални етапни служби, останаха въ пръко подчинение на новоназначения министръръ на войната генералъ Калинъ Найденовъ.

По такъвъ начинъ правата на фактическия главнокомандуващъ на действуващата армия, поставенъ между Държавния глава и правителството, не бѣха опредѣлени съ законъ и оставаха да се подразбиратъ по естеството и по размѣра си. Голѣмитѣ неудобства отъ това неопредѣлено положение се почувствуваха още въ самото начало на войната. Всѣки отъ тритѣ решаващи фактори по ржководството на войната имаше свои разбирания по тѣзи права. Критериятъ бѣше различенъ. Правителството и при наченатата война не можеше да се отърси отъ своитѣ партизански слабости и не можеше да се примири съ голѣмитѣ права на главнокомандуващия. А той трѣбваше да действува само съобразно повеленията на върховния дългъ, за да може да води къмъ смъртъ или победа хилядитѣ български войници. Скоро настанаха нежелателни недоразумения и търкания въ отношенията и функциитѣ. Тѣхниятъ размѣръ растѣше изъ день въ день, докато, едва въ втората половина на войната, по настояване на правителството, се изработи и постави въ действие единъ временень правилникъ за главното командуване. Наложенитѣ съ този правилникъ ограничения на главното командуване не принесоха реална полза за каузата на България и внесоха разстройство първо въ далечния тилъ, въ вътрешността, а въ последствие разрушиха и стойкостьта на фронта.

Първоначално генералъ Жековъ бѣ пожелалъ въ името на единството, да поеме главното командуване на действуващата армия, като остане едновременно министръръ на войната и членъ на отговорното за политиката и войната правителство. Въ тази смисъль бѣ и издаденията царски рескрипъ. Но правителството поиска, генералъ Жековъ се съгласи и царьтъ одобри, да се отдѣли политиката отъ ржководството на войната, да се отдѣлятъ и отговоритѣ, разнородни по естество и значение. Обаче скоро нашитѣ партийно-политически нрави се указаха по-силни отъ основния общъ повелителенъ дългъ. Изпусна се отъ внимание главното — че войникътъ брани съ себеотрицание и саможертва цѣла-

та Родина, а не политиката на партията. И въ течение на войната борбата между тѣзи две разбирания не прекъсваше. На това главно се дължи толкова гибелната криза въ отношенията между правителството и главното командуване. И вмѣсто съ всички сили да се отстояватъ правата и нуждитѣ на България и нейния народъ, българскиятъ главнокомандуващъ трѣбваше да отклонява вниманието си и срещу изпрѣчения му вътрешенъ фронтъ . . .

Но да оставимъ тази мрачна страница отъ историята на последната ни война. Нека се върнемъ пакъ назадъ, къмъ онзи моментъ, когато България обяви войната.

Това бѣ на първи октомврий 1915 година.

Третото българско царство вече за трети пѫть вливаше въ война съ сърбитѣ все за обединението на българския народъ. Този пѫть въ царския манифестъ се казваше:

„Скѫпи народни идеали Ме заставиха въ 1912 г. да призова нашето храбро войнство за борба, въ която то самоотвержено развѣ знамената на свободата и скѫса веригитѣ на робството. Нашитѣ съюзници сърби бѣха главната причина да загуби България. Изтощени и изморени, но не и победени, ние трѣбваше да свиемъ своитѣ знамена за по-добри дни. Добритѣ дни настѫпиха по-скоро, отколкото можехме да очакваме.“

А главнокомандуващиятъ генералъ Жековъ въ заповѣдьта си по действующата армия продължаваше:

„Да останемъ за напредъ безучастни зрители на тази гигантска борба, значи да измѣнимъ на своитѣ народни идеали и да заслужимъ презрението на нашитѣ поробени братя, очитѣ на които, пълни съ надежди, сѫ обърнати къмъ насъ“. . .

При такива искрени чувства, при такова предано съзнание на родолюбивия дългъ се поведе българския народъ къмъ новата война!

ДЕЙСТВИЯТА ВЪ СЪРБИЯ И МАКЕДОНИЯ

Твърде естествено е за една коалиционна война, съюзнитѣ войски да бѫдатъ подчинени на единъ началникъ. И затуй военната конвенция отъ двадесеть и четвърти августъ 1915 г., следъ като изброяваше какви

войски трѣбва да се поставятъ за действие противъ Сърбия опредѣляше сѫщо, че съюзнитѣ армии насочени, за да биятъ сръбската армия, се поставятъ подъ главното командуване на генералъ-фелдмаршалъ фонъ Макензенъ.

Много криво се разбира и тълкува отъ нѣкои, особено следъ края на войната, това частично и временно подчиняване на чуждо командуване, макаръ и само на първата наша армия. Тия критици се възмущаватъ, че съ това българското главно командуване било лишено отъ командитѣ му права. Но сѫщитѣ тия критици, забравятъ, че има вѣчни закони при воденето на войнитѣ, чието неспазване скѫпо се заплаща. Единъ отъ тия закони е единоначалието. Това го разбраха макаръ късно и съглашенцитѣ. Една велика Британия надмогна своето национално самолюбие и въ името на тоя вѣченъ законъ за единство въ командуването даде съгласието си и подчини британскитѣ войски въ Франция подъ заповѣдитѣ на французки генералъ.

Освенъ това, истината сочи, че на Макензенъ се даде въ подчинение нашата първа армия само по отношение на оперативнитѣ директиви и заповѣди. А по всичко друго българскитѣ войски оставаха пръко подъ заповѣдитѣ на българското главно командуване. Независимо отъ това германското главно командуване се бѣ съгласило, щото оперативнитѣ директиви да се даватъ на общия началникъ Макензенъ, следъ предварително одобрение и съгласие отъ страна на българския главнокомандуващъ.

Не само военната конвенция, но и стратегическиятъ принципъ налагаше да бѫде бита сръбската армия, гдето се намѣри. Само по този начинъ можеха да се откриятъ прѣкитѣ съобщения между съюзницитѣ. И ако Германия съ това преследваше своята голѣма стратегическа задача, ако тя се стремѣше по-скоро да влѣзе въ непосрѣдствена връзка съ Турция презъ Нишъ, въ сѫщото време генералъ Жековъ разбираше, че и България има жизненъ интересъ да се открие пѫтя ѝ за Германия. Само оттамъ ние можехме да си набавимъ необходимитѣ ни военни материали. И наистина, следъ нѣколко само дни, първитѣ шлепове, които се спуснаха надолу по Дунава, бѣха предназначени за българската армия.

Военнитѣ действия срещу Сърбия на австро-германскитѣ войски бѣха започнали на двадесеть и четвърти септемврий, а една седмица по-късно и нашата първа армия настѫпи отъ изходното си положение по цѣлия фронтъ къмъ долината на Морава, съ главенъ обектъ Нишъ.

Четиринадесеть-дневната неотстлабваща борба въ планинитѣ съ природнитѣ стихий и противника не сломи напорътъ на българитѣ и тѣхнитѣ героични усилия се увѣнчаха съ успѣхъ.

Главнокомандуващиятъ генералъ Жековъ не се стърпя да остане въ главната квартира. Още въ първитѣ дни на войната той отиде при войскитѣ, за да подбодри героитѣ и имъ вдъхне отъ своя духъ, тъкмо когато предстоеше да се завладѣе древната българска твърдина Нишъ, а сега втора столица на сръбското кралство, следъ падането на Бѣлградъ.

И наистина следъ двудневна яростна борба, на двадесеть и трети октомврий, българскитѣ полкове превзеха крепостьта Нишъ. Това предизвика неописуемъ изблицъ на възторжена радость и у войскитѣ, и всрѣдъ цѣлия народъ. Тази толкова скоро извоювана победа върна вѣрата на всички. Настроението въ България се повиши — антантофилитѣ изчезнаха, замлъкна всѣки гласъ въ полза на съглашението.

Сръбската армия, притисната отъ северъ и западъ продължаваше да отстѫпва. Но пѫтьтъ ѝ къмъ югъ бѣ пресѣченъ отъ българската втора армия, която бѣ вече успѣла да нахълта далечъ навѫтре въ Македония и да разруши желѣзопѫтната линия Скопие—Нишъ. Ето защо разбититѣ сръбски войски правѣха отчаяни усилия да си пробиятъ пѫть презъ Косово-поле къмъ Албания.

Главнокомандуващиятъ даде задача да се продължи преследването на неприятеля. Концентричното настѫпателно движение стѣсняваше фронта, затова за преследването се оставиха само две дивизии, а други две се изтеглиха и насочиха съ усиленъ маршъ на югъ, по долината на Морава.

Къмъ края на октомврий по-голѣмата часть отъ войскитѣ на германцитѣ изоставатъ назадъ, австро-унгарцитѣ се лутатъ нѣкѫде още по-назадъ и къмъ западъ. По-нататъшното преследване на отстѫпващитѣ сърби пада главно на българскитѣ войски. Отъ концентричното движение на всички съюзни войски въ Сърбия стана

стѣсняване на фронта и се наложи оттеглянето на германски дивизии.

Освенъ това, пакъ само на българскитѣ войски бѣ предоставено да посрещнатъ изненадата отъ съглашенския десантъ въ Солунъ и да спратъ настжплението на англо-френскитѣ войски къмъ Велесъ—Скопие и Дойранъ—Струмица.

Преследвайки победата, готовъ еднакво смѣло да воюва противъ който и да било врагъ на България, генералъ Жековъ не се поколебава нито за мигъ и, още при първитѣ донесения за плъзването на англо-френситѣ къмъ северъ, заповѣда да бждатъ тѣ посрѣщнати и отблъснати съ сжщата ярость, съ която сжщевремено се догонваха изъ албанскитѣ планини и пръснатитѣ остатъци отъ сръбската армия.

Генералъ Жековъ, твърдъ и непоколебимъ въ преследването на крайната цель, не допусна да се всѣе смутъ отъ това съвсемъ ново обстоятелство — десанта въ Солунъ, който нито бѣ предвиденъ, нито пъкъ военната конвенция съдържаше клауза за една такава евентуалность. Изненадата, трѣбва да се признае, бѣ твърде голѣма. И тя се яви въ единъ крайно неблагоприятенъ за насъ моментъ. Македония още не бѣ напълно завладяна, остатъцитѣ отъ сръбската войска изтървани отъ обкржжване, бѣха преследвани само отъ български части. А въ това време съюзницитѣ бѣха останали твърде назадъ и, по една странна за насъ логика, считаха вече, че следъ завладяването на Нишъ главната цель на войната срещу Сърбия е постигната.

Съглашенскитѣ войски по македонския фронтъ непредвидено затрудниха задачитѣ, еднакво както за българското главно командуване, така и за българскитѣ войски въ Македония, макаръ и подсилени вече съ дивизии отъ другитѣ български армии.

На първи ноември, когато разбиването на сръбската армия бѣ вече свършенъ фактъ, се състоя въ Парачинъ среща между генералъ Жековъ и щаба на германското главнокомандуване. На тази среща присжствува и фелдмаршалъ Макензенъ.

По настояването на българския главнокомандуващъ биде уговорено по-нататъкъ настжплението на българскитѣ и германски войски противъ съглашенцитѣ и преследването имъ въ гръцка територия, следъ като тѣ бждатъ изтласкани окончателно отъ сръбска Македония. Решено бѣ, следъ като се възстановятъ желѣзопжтнитѣ съобщения, два германски корпуса да настжпятъ по двата брѣга на Вардаръ, а българскитѣ войски да образуватъ дветѣ голѣми крила на настжпателния фронтъ.

По този начинъ тукъ, въ Парачинъ, генералъ Жековъ успѣ да поправи отчасти пропуснатото и непредвиденото въ военната конвенция, че съглашенски войски ще се явятъ противъ България. Но не сж многото клаузи на една конвенция, нито претрупаностьта ѝ съ предположения за тази или онази евентуалность, които ще гарантиратъ благоприятния развой на военнитѣ събития. Всѣка нова изненада би могла винаги да бжде парирана посрѣдствомъ незабавно разбирателство между коалиранитѣ военноначалници. И ако генералъ Жековъ въ Парачинъ можа да зарегистрира успѣхъ, това се дължи въ голѣма степень на едно важно обстоятелство — политиката още не бѣ се намѣсила и при преговоритѣ доминираха само военно-стратегическитѣ съображения.

Но политиката, за жалъ, не забави за дълго своята гибелна намѣса въ победоносното дѣло на военнитѣ.

Когато къмъ края на сжщия месецъ нашитѣ войски бѣха почти изтласкали съглашенцитѣ на югъ, правителството поиска отъ главното ни командуване да не се заематъ Дойранъ и Гевгели следствие молбата на гръцкия краль, като отстжпка за неговия неутралитетъ. Но за щастие тѣ бѣха вече зети. А когато нашитѣ предни части достигнаха вече гръцката граница, министъръ-председательтъ съобщи на главнокомандуващия, че българското настжпление трѣбва да бжде спрѣно на гръцката граница, за да не се нарушава „неутралитета“ на Гърция.

Генералъ Жековъ трѣбваше да се подчини на това искане на шефа на българското правителство, защото въпросътъ за преминаване на границата е чисто политически и само правителството може да вземе решение по него. Въ този случай политиката трѣбваше да улесни стратегията, а не да я затруднява. Нашето правителство пропустна единъ важенъ моментъ, за да разреши балканската проблема. По-късно България скжпо заплати тази наша политическа грѣшка. Главнокомандуващиятъ

не пропусна още тогава да предупреди министърът-председателя за опаснитѣ последици отъ нея.

И така, въпрѣки че никой не допущаше възможността съглашението да стовари войски въ Солунъ и никой не бѣ предвидѣлъ нѣкакви мѣрки за такава евентуалность, изненадата бѣ вече на лице и обща за всички отъ централния съюзъ. Тази изненада и намѣсата на политиката въ по-нататъшното рѫководство на военнитѣ действия станаха причина да се създаде македонския фронтъ, който въ течение на три усилени години топѣше силитѣ и живота на българскитѣ войски, за да преживѣятъ тѣ на този фронтъ и гибелното начало на своя втори военен погромъ! . . .

Когато, обаче, се разглежда въпроса за спирането ни на гръцката граница и установяването ни тамъ на дофронтъ, трѣбва да се различаватъ два сѫществени момента — края на ноември 1915 и края на декември сѫщата година. Раздѣлимъ ли този болезненъ и много изследванъ въпросъ на различнитѣ по време два момента, ще получимъ една по-правилна постановка, за да бѫдатъ посочени както причинитѣ, така и виновницитѣ, защото за всѣка грѣшка у насъ се търсятъ виновници. А заедно съ това ще получимъ по-ясна представа и за сѫдбоноснитѣ последици отъ задържането ни на гръцката граница.

Тогава ще ни стане ясно, защо се даде възможность на съглашенския експедиционенъ корпусъ не само да се задържи въ Солунъ, но заедно съ това и съ течение на времето му се позволи да се засили дотолкова, че следъ три години, въ есеньта на 1918 г., успѣ да ни отблъсне и застраши фланга на централнитѣ сили. Образуването на македонския фронтъ позволи да се насилятъ вратитѣ на блокираната крепость, въ каквото положение бѣ изпадналъ съюзътъ съ течение на годинитѣ и то тъкмо презъ балканския боенъ театъръ — презъ България.

Това не ще рече, че безъ сѫществуването на македонския фронтъ съглашението не би победило. За неговата победа работѣше напоследъкъ и самото време. Но участьта на България щѣше да бѫде далечъ по-друга, ако краятъ на войната не бѣ започналъ отъ македонския фронтъ.

Единиятъ, първиятъ моментъ бѣ въ края на ноември 1915 г., когато нашитѣ войски, преследвайки разбититѣ англо-френски войски, бидоха възпрѣни да не преминаватъ гръцката граница.

По това време, поради твърде голѣмото отдалечаване отъ базата ни и следствие разрушаването на съобщенията въ нашия тилъ, изтощенитѣ български войски, останали безъ насѫщнитѣ припаси, трѣбваше да бѫдатъ спрѣни за една малка почивка, подтѣгане и попълване съ хора, храни и бойни припаси, главно за артилерията. Значи, военнитѣ съображения, като една самостоятелна причина, наложиха на нашето главно командуване да се съгласи съ намѣсата на политиката въ рѫководенето на бойнитѣ операции, както и съ намѣсата на личнитѣ чувства на германския императоръ.

Вѣрно е, че австро-унгарското рѫководство, главно Конрадъ фонъ Хьоцендорфъ, искаше и настояваше твърде много предъ Фалкенхайнъ да се продължава настѫплението на българскитѣ войски непременно, за да се превземе Солунъ и изгони съглашенския експедиционенъ корпусъ, за който се предполагаше, че ще се натовари на параходитѣ си.

Конрадъ, чиито действуващи на Балкана войски бѣха плъзнали изъ албанскитѣ планини безъ да иматъ вече насреща си сериозенъ противникъ, не държеше въ този моментъ смѣтка, че българската армия, оставена срещу съглашенския експедиционенъ корпусъ съвсемъ сама, не можеше, поради чисто технически причини, да се справи тъй лесно, както отъ далечъ се струваше и желаеше, съ враговетѣ предъ Солунъ.

И по една само случайность, техническата невъзможность на българскитѣ войски, невъзможность временна, съвпадна въ унисонъ съ желанието на кайзеръ Вилхемъ, изразено ясно въ следната повѣрителна телеграма на германското главно командуване:

„Тайна заповѣдь на кайзеръ Вилхелмъ забранява настѫплението на съюзницитѣ отвѫдъ гръцката граница и завладяването на Солунъ, тъй като сестрата на кайзера е гръцка кралица. Ето защо трѣбва да бѫде уважаванъ неутралитетътъ на Гърция“.

Вториятъ моментъ, когато българскитѣ армии, надлежно реорганизирани и попълнени можеха да пред-

приематъ вече операциитѣ срещу Солунъ, бѣ къмъ края на декември 1915 година.

Генералъ Жековъ, дѣловиятъ военноначалникъ, идеологътъ на офансивнитѣ действия, остана вѣренъ на себе си. Едновременно съ даденитѣ отъ него разпореждания за попълване на дивизиитѣ съ хранителни и бойни припаси, както и за прехвърлянето на всички свободни въ Македония части къмъ гръцката граница, той започна преговори съ германското главно командуване за продължаване на операциитѣ противъ съглашенцитѣ въ гръцка територия. И като резултатъ отъ тѣзи преговори възприеха се доводитѣ и възгледитѣ на генералъ Жекова, уговориха се дори и подробноститѣ по новия оперативенъ планъ за втората подвижна война въ Македония. Германскиятъ началникъ щаба фонъ Фалкенхайнъ обеща да даде за офанзивата ни достатъчно тежка артилерия, но . . . за съжаление, така добре замисленото отъ генералъ Жековъ настѫпление остана само проектъ.

Въ първитѣ дни на януарий 1916 г. генералъ Жековъ е въ германската главна квартира. Той поддържа пакъ настойчиво решението си да настѫпи, моли да бѫде изпратена на Балкана поне една часть отъ обещаната тежка артилерия. Съ нея, колкото и малко да е тя, той ще атакува съглашенцитѣ и разчита да превземе Солунъ, безъ никаква друга помощь. Но сега въ германската главна квартира вѣе друго настроение: отказватъ се отъ офансивата противъ Солунъ, нито пъкъ могатъ да дадатъ нуждната артилерия, защото ще предприематъ решителни действия на западния фронтъ, срещу Вердюнъ.

По тоя случай генералъ Жековъ отиде и по-далече. Той се опита да отклони германцитѣ отъ голѣмия рискъ да атакуватъ Вердюнския участъкъ, който е найсилно укрепенъ. Но . . . доводитѣ му оставатъ нечути. Дори мнението му за непревзимаемостьта на Вердюнъ бива изтълкувано като тенденциозно, въ полза на застѫпваната отъ него офансива на македонския фронтъ.

Накрай, като вижда, че нѣма какъ да се въздействува на германцитѣ, генералъ Жековъ се връща въ Родината си, отива на фронта, за да нагоди разпорежданията си съобразно наложеното ново политическо и военно положение, безъ, обаче, да губи надеждата, че

решеното отъ него настѫпление ще може да се реализира малко по-късно.

Обаче, времето минаваше, операциитѣ на западния фронтъ не дадоха очакванитѣ отъ германцитѣ резултати, тежка артилерия оттамъ не можеше да бѫде освободена . . . и така, отъ месецъ въ месецъ настѫплението срещу Солунъ се отлагаше, а условията за успѣха все намаляваха. А въ това време генералъ Сарай засилваше все повече и повече войскитѣ си.

На двадесеть и девети ноември 1915 г. македонската земя на северъ отъ гръцката и албанската граници бѣ окончателно очистена отъ сръбски и съглашенски войски. И това само за шестдесеть дни! Тогава освободена Македония заживѣ отново днитѣ на свободата си, но заживѣ я тя подъ единъ кошмаръ: врагове се насъбиратъ тамъ, около Солунъ. Този кошмаръ се създаде вследствие двойствената политика на Гърция, личното влияние на кайзера при решенията на германското главно командуване и най-сетне, на българската отстѫпчивость отъ желание да не се създаватъ политически несъгласия съ германцитѣ.

Генералъ Жековъ чувствуваше като страшна язвеница солунския трънъ. Той желаеше да го изтръгне отъ тѣлото на България. И колкото по-рано, толкова по-лесно! Но заедно съ това постижение на националнитѣ стремежи, той съвсемъ не мислѣше да бѫде туренъ край на военнитѣ действия за българската армия. Не! На война е осѫденъ на погибель този, който търси бездействие!

Генералъ Жековъ подозираше до каква тежка рана може да нарастне недовършената победа надъ съглашенскитѣ експедиционни войски. Съ здравото чувство на полководецъ и далечния погледъ на истински държавникъ, той искаше съ единъ замахъ да разреши, както стратегическата задача на българската армия, така сѫщо и историческия проблемъ на българския народъ. За постигане на това той бѣ готовъ на всичко. Нашето правителство каточели неможа да прецени историческия моментъ. И генералъ Жековъ се опита самъ да го направи. Той поиска отъ германското главно командуване да го подкрепи да атакува Солунъ и да прогони Съглашенската армия отъ Балканитѣ, а въ замѣна на това предложи веднага следъ завладяването на Со-

лунъ да изпрати нѣколко български дивизии на западния фронтъ. Но и тамъ не го рзбраха.

Последвалитѣ презъ есеньта 1918 г. събития показаха колко предвидливъ е билъ въ края на 1915 г. и въ началото на 1916 г. българскиятъ главнокомандуващъ. Готовностьта му да отведе българскитѣ войски на западния фронтъ бѣ искрена, но нито нашитѣ политици, нито съюзницитѣ го разбраха.

Генералъ Жековъ преценяваше, че Гърция не бѣ останала неутрална, както се допущаше въ военната конвенция. Армията ѝ продължаваше да стои мобилизирана въ благосклонно бездействие спрямо съглашението. А това никакъ не е истински неутралитетъ. Гърцитѣ само изчакваха удобния за тѣхъ моментъ, за да се намѣсятъ противъ насъ.

Презъ пролѣтьта на 1916 г. предъ нашия южен фронтъ се появиха и остатъцитѣ отъ сръбската армия. Тѣ дойдоха да опъстрятъ съвсемъ смѣсицата отъ войски предъ Солунъ: французи, англичани, италианци, колониални части, че дори и руска бригада.

Появяването на сърбитѣ предъ Солунъ не бѣ изненада за генералъ Жекова. Той съзнаваше, че неуспѣхътъ ни да отрежемъ пѫтя за отстѫплението на сръбската армия къмъ брѣговетѣ на Адриатическо море, сѫщо тъй както бѣхме успѣли да пресѣчемъ пѫтищата имъ за отстѫпление на югъ, ще ни създаде рано или късно нови пакости.

Но вината за този неуспѣхъ не трѣбва да се търси само у българскитѣ войски, които преследваха презъ Шаръ къмъ Призренъ при извънредно трудни условия. По-голѣмата вина пада на съюзницитѣ ни, които прибързаха да оттеглятъ войскитѣ си веднага следъ падането на Нишъ, вмѣсто да ги насочатъ за преследване на разбититѣ сърби на югъ отъ Сръбска Морава.

И тукъ раздвоеното командуване — на югъ българско, а на северъ и изтокъ нѣмско — естествено допринесе за измъкване остатъцитѣ отъ сръбската армия презъ дивитѣ албански цланини къмъ адриатическия брѣгъ.

Съ дълбоко засѣднала въ душата скръбь гледаше българскиятъ главнокомандуващъ какъ на югъ предъ Солунъ се издигаха системи отъ укрепления, какъ все нови и нови войски прииждаха, екипирани най-богато,

и какъ победоносната българска армия, беззаветно храбра, но оставена сама и съ оскѫдни срѣдства за борба, ще трѣбва да продължава да дава още много скѫпи жертви.

Но тежко и горко томува, който се отчае всрѣдъ борбата! Отчаянието бѣ чуждо за генералъ Жекова; той разчиташе на крайната победа и вѣрваше на своитѣ храбри войски!

Главнокомандуващиятъ не почиваше. За него почивката бѣ, когато отиваше на фронта, при войскитѣ. Тамъ, не само за да ги навести и подбодри, а за да види на самото мѣсто какво трѣбва и може да се направи за подобрението на тѣхната тежка участь. Това нашитѣ херои напълно заслужаваха. Нито снѣжни бури, нито зноенъ пекъ не възпрѣха генералъ Жекова отъ неговитѣ чести обиколки по фронта. Станѣше ли нѣгде опастността по-голѣма, започнѣше ли на нѣкой участъкъ отъ фронта продължителна артилерийска стрелба, генералъ Жековъ стигаше спокоенъ и решителенъ тамъ и даваше непосрѣдствено своитѣ разпореждания. Никой другъ главнокомандуващъ билъ той врагъ или съюзникъ, не бѣ обхождалъ така често и толкова всестранно бойното разположение на командуванитѣ войски, както това правѣше генералъ Жековъ.

Близостьта на врага, опасностьта отъ неговия огънь не стрѣскаше главнокомандуващия. Повече се страхуваше той за придружаващия го престолонаследникъ князъ Борисъ, отколкото за себе си.

Грандиозната германска офансива срещу крепостьта Вердюнъ, започната презъ февруарий 1916 г., погълна въ течение на сто и тридесеть дни грамадни материални срѣдства и хора, но германцитѣ не поженаха желания успѣхъ. Колко правъ е билъ въ преценката си генералъ Жековъ, когато предупреждаваше германското главно командуване, че действията противъ съглашенцитѣ предъ Солунъ ще дадатъ по-лесенъ и по-ефикасенъ стратегически успѣхъ. Поради неуспѣха си предъ Вердюнъ, германцитѣ не можаха да повдигнатъ престижа си предъ неутралнитѣ държави, нито разколебаха духа на Франция, нито разстроиха плановетѣ на съглашението. А колко бѣ важно за България и още повече за цѣлия съюзъ да може чрезъ една победа предъ

Солунъ да се отстранятъ двуеличията на Гърция и Ромъния!

Българскиятъ главнокомандуващъ не злорадствуваше отъ германскитѣ неуспѣхи. Напротивъ, макаръ и на времето да не бѣ послушанъ, той страдаше повече отъ тѣхъ. Огриженъ за сѫдбата на нашия южен фронтъ генералъ Жековъ поглеждаше съ не по-малко безпокойство и къмъ северъ, кѫдето непрестанното конетиране на Ромъния съ съглашението му подсказваше нейното намѣрение да се намѣси противъ централнитѣ сили, въпрѣки роднинскитѣ връзки на ромънския краль съ кайзеръ Вилхелмъ.

Генералъ Жековъ предчувствуваше, че положението по всички бойни театри ще се оживи презъ лѣтото 1916 г. И тѣзи негови предвиждания се сбѫднаха. Въ началото на юний започна руската Брусиловска офансива, въ края на сѫщия месецъ — италианската на Изонцо, на първи юлий — англо-френската на Сома, а на другия день — втората руска офансива.

Но много по-рано той, като имаше предъ видъ преценкитѣ и предчувствията си, бѣ подновилъ настоятелнитѣ си постѫпки предъ германската главна квартира за настѫпление на мнкедонския фронтъ, преди още да сѫ настанали предполагаемитѣ по-голѣми трудности и усложнения. Генералъ Жековъ виждаше, че ожесточената борба предъ Вердюнъ стопява германскитѣ войски. При това положение да се разчита на тѣхна помощь — сега е немислимо. Но въпрѣки това, той настоява предъ правителството поне да му се разреши да скѫси нашия дълъгъ южен фронтъ, като навлѣзе въ гръцка територия. Още повече, че Гърция сама бѣ вече нарушила своя неутралитетъ.

Преговоритѣ съ германското главно командуване се проточиха твърде много и генералъ Жековъ не можа да изчака тѣхния край. Той заповѣда на втора армия да заеме Рупелското дефиле и изнесе напредъ фронта си. Това биде извършено, безъ особени трудности, на двадесеть и шести май и отчасти съ съгласието на гърцитѣ. Българската седма Рилска дивизия стигна изхода на Рупелското дефиле, а единадесета Македонска дивизия се настани по цѣлия гребенъ на Бѣласица планина.

Когато, най-после, бѣхме близо до постигане на

политическо и военно съгласие, за да настѫпимъ съ крилата си напредъ, да скѫсимъ още повече фронта си и поставимъ източната съглашенска армия въ обхватно положение съ нашитѣ флангове, генералъ Сарай предприе къмъ десети августъ силни атаки противъ българския центъръ при Дойранъ. Цѣли деветь дни продължаваха тѣзи ожесточени напори на врага, отбити само отъ упоритостьта на българския войникъ.

Генералъ Жековата преценка бѣ подтвърдена. Вече формално присъединилата се къмъ съглашението Ромъния трѣбваше да бѫде подпомогната отъ съглашенскитѣ войски при Солунъ. И щѣше да бѫде голѣмъ успѣхъ за враговетѣ ни, ако биха могли да ни попрѣчатъ да изпратимъ нови войски къмъ добруджанската граница. Но. . . тамъ вече стоеха готови, а други се насочваха, по предварително зрѣло обмисления планъ на генералъ Жековъ. И когато дойде моментътъ, всички опредѣлени наши войски трѣбваше да се втурнатъ срещу северната съседка и отмъстятъ за вѣроломството ѝ въ 1913 година.

На съглашенскитѣ атаки въ нашия центъръ генералъ Жековъ отговори съ заповѣдь за настѫпление на дветѣ ни крила. Въ нѣколко дни втора армия завладя Сѣресъ, Драма и Кавала. Войскитѣ отъ гръцкия четвърти корпусъ, разположени въ заетата область, бѣха обезорѫжени и изпратени въ Германия. Атакитѣ на англичанитѣ срещу новата линия на фронта ни бѣха вредомъ отбити.

На дѣсното крило първа армия, въпрѣки отслабването ѝ съ изпратенитѣ къмъ добруджанската граница войски, настѫпи първоначално стремително и стигна съ преднитѣ си части до Островското езеро.

Обаче противникътъ тукъ, силно укрепенъ, даде отчаянъ отпоръ по скалиститѣ чукари на Нидже и Чеганъ планини. Засилванъ съ нови подкрепления отъ Солунъ, врагътъ успѣ да спре нашето настѫпление. Два месеца следъ това продължи неравната борба южно отъ Битоля. Съ пълна загриженость, генералъ Жековъ следѣше титанскитѣ усилия на нашитѣ разрѣдени полкове, които защищаваха съ безподобно себеотрицание връхъ следъ връхъ срещу неспирнитѣ атаки на враговетѣ.

Макаръ и да бѣше извънредно заетъ презъ сѫщитѣ

тѣзи дни съ операциитѣ на северъ, противъ ромъни и руси, генералъ Жековъ не пропусна краткитѣ възможности да обиколи бойнитѣ участъци южно отъ Битоля и да окуражи и подпомогне съ последнитѣ си резерви херойскитѣ защитници на Каймакчаланъ, Кенали, кота 1212, завоя на Черна. Той е вредомъ, гдето опасностьта се яростно бори съ куража на шепата защитници. И не само той, а съ него и престолонаследникътъ князъ Борисъ Търновски. Борбата южно отъ Битоля бѣ героична, българскиятъ войникъ прояви стоицизъмъ и удивителна упоритость. Съ цената на тѣзи титански усилия вражиятъ напоръ бѣ спрѣнъ следъ като се оттеглихме на изгоднитѣ позиции по Перистеръ, Червената-стена, кота 1248 и кота 1050 — този толкова обилно окървавянъ полукржгъ около Битоля. Самиятъ скжпъ намъ градъ, обаче, остана въ вражи ржце.

Историята ще прецени и отбележи въ страници пълни съ възторгъ и достойни за почуда голѣмитѣ усилия на генералъ Жековъ и на всички действуващи около Битоля български войски, за да се спаси този български градъ отъ похищенията на враговетѣ. Но . . . Богъ ни изпрати това нова изпитание, и то тъкмо въ днитѣ, когато цѣла България ликуваше отъ успѣхитѣ ни въ Добруджа и Влахия.

Съ голѣма покруса генералъ Жековъ прочете на бойното поле при Битоля изпратената му отъ царя телеграма:

„Дълбоко покъртенъ отъ военното народно нещастие, изгубване Битоля и цѣла югозападна Македония, изказвамъ Ви отъ името на българския народъ моитѣ най-скръбни съболезнования. Следъ всичко, което Азъ поискахъ въ Плесъ презъ септември отъ фелдмаршалъ Хинденбургъ и императора, за което е свидетель и самия князъ Борисъ; следъ неедноктатнитѣ депеши, които отправяхъ до Хинденбургъ презъ октомврий и ноември, за които и получихъ напоследъкъ дръзки и оскърбителни за мене и армията ни отговори, не исках да прося повече. Направете заедно съ князъ Борисъ остри заплашителни постжпки въ Плесъ чрезъ Ганчевъ. Деньтъ осемнадесети ноември е единъ триумфъ съ неимовѣрни последствия за антантата.“

Не говори ли тази телеграма достатъчно ясно, колко

малко германската главна квартира се вслушваше въ българскитѣ искания за подкрепления, за тежка артилерия, за бойни припаси? И макаръ че тѣзи искания се отправяха еднакво често и еднакво настойчиво и отъ царя и отъ главнокомандуващия генералъ Жековъ — тѣ останаха неудовлетворени, неуважени.

Борбата по това време бѣ ожесточена по всички фронтове — и срещу Франция, и на изтокъ, и срещу Италия, и въ Ромъния, както и на Македонския фронтъ. Отъ всѣкжде се искаше подкрепа, вредомъ нуждата отъ артилерия бѣ голѣма. Германското главно командуване бѣ изпаднало въ невъзможность да се справя съ положението. Есеньта 1916 г. бѣ една отъ най-критическитѣ за сждбата и сжществуването на централния съюзъ.

Ако съ общи усилия тази голѣма криза можа да бжде превъзмогната, голѣмъ дѣлъ заслуга се пада и на българския главнокомандуващъ генералъ Жековъ, който не загуби куража и не допустна да се отслаби вѣрата му въ крайната победа на съюзното оржжие.

Кризи въ война се случватъ често. Богинята на победата е крайно капризна и неумолима. Важното е да се запази духа, защото загубенъ духъ води загубване на дѣлото!

Гордость за българското оржжие е, че изнесе тежката борба около Битоля само съ български части защото тамъ бѣха останали много малко германски войници, предимно картечни отдѣления и технически части. Ще минатъ години, старото поколѣние отъ голѣмата война, доколкото то е останало пощадено отъ вражето олово, ще си отиде по свой редъ, но внуци и правнуци съ гордость ще четатъ и учатъ какъ българскиятъ войникъ е отстоявалъ срещу бѣснитѣ атаки на пъстра смѣсица врагове своя дългъ къмъ Родината. Ще остане, ще пребжде въ вѣковетѣ само безсмъртната слава. Тя ще служи за назидание и вдъхновяване къмъ нови подвизи. Новитѣ четиридесеть хиляди жертви ще напомнятъ за славнитѣ подвизи при Битоля . . .

Ако умѣемъ отъ тази заслужена слава да отдадемъ припадащата се часть на този, който поведе и командува нашитѣ войски отъ действуващата армия — на достойния главнокомандуващъ генералъ Жековъ — ние ще се представимъ предъ идващитѣ поколѣния като още по-достойни за величие и уважение!

Защото въпрѣки отстжпването ни непосрѣдствено задъ Битоля, българскитѣ войски, успѣха да осуетятъ плановетѣ на съглашенския главнокомандуващъ генералъ Жофръ. Още на седемнадесети юлий 1916 г. той бѣ уведомилъ генералъ Сарай, че „съглашенскитѣ сили въ Солунъ и руско-ромънскитѣ на Дунава ще иматъ за обектъ разбиването на неприятелскитѣ сили и по-скорошното свръзване на общитѣ войски — тия отъ Солунъ съ онѣзи при Дунава.“ Но тоя планъ бѣ провалень.

Тукъ е мѣстото да отбележимъ, че сжщитѣ принципи за водене на коалиционна война бѣха наложили и въ вражия лагеръ, щото смѣсицата войски да бждатъ повѣрени и подчинени на единъ главнокомандуващъ — генералъ Сарай.

Че и той еималъ търкания и редица голѣми неприятности се вижда отъ признанията му въ неговитѣ мемоари. Нека не се забравя, че генералъ Сарай командуваше и сръбскитѣ войски, на чело на които стоеше принцъ-регентътъ Александъръ. Въ книгата си подъ надсловъ: „Моето командуване на изтокъ“ генералъ Сарай пише:

„Единственото рационално командуване може да изпълни само този, който командува непосрѣдствено всички съюзници и който може да ги ангажира съобразно военнитѣ изисквания, тактически и стратегически.“

Но рѣдко се удава на единъ човѣкъ да съгласува желания и интереси на мнозина участници, а още по-рѣдко е такава дейность да не бжде изложена на всевъзможни заинтересовани критики следъ края на общото дѣло, безразлично отъ резултата.

КЪМЪ НОВА ВОЙНА

Още много преди настжпването на лѣтото 1916 година генералъ Жековъ бѣ съ непоколебимото убеждение, че Ромъния ще измѣни на централнитѣ сили. Наистина, подъ тѣхната закрила тя можá десетина години наредъ да се запази отъ империалистическата политика на Русия. И все пакъ, въ 1914 година Ромъния не тръгна съ своитѣ покровители и съюзници. Генералъ Жековъ имаше още много основания да гледа на северната ни съседка съ недовѣрие.

И тъкмо затова още при мобилизацията въ 1915 година той реши да отдѣли на северъ, срещу Добруджа, една цѣла армия, чието предназначение бѣ отъ голѣма важность. Наистина, тази армия бездействуваше, когато другитѣ две български армии водѣха усилена борба въ Сърбия и Македония, но всѣки съзнаваше, че предохранителната мѣрка, взета отъ генералъ Жековъ, бѣше напълно оправдана. Така Ромъния бѣ държана въ респектъ, за да не се увлѣче, по примѣра отъ 1913 година, въ новъ лесенъ походъ къмъ България, докато последната е заета въ борба съ враговетѣ на западъ и югъ.

Тази преценка на генералъ Жековъ за несигурността на Ромъния бѣше толкова повече основателна, защото знаеше, че рускиятъ царь бѣ санкционираль тържествено ромънското грабителство извършено надъ славянска България. Той, отъ висотата на своя тронъ, прие ромънския маршалски жезълъ и шефството тъкмо на оня коненъ полкъ, който първи бѣ погазилъ незащитената българска земя въ 1913 година.

Ромънската политика презъ Балканската война и нахвърлянето ѝ противъ България въ най-тежкия за българитѣ часъ показваха на генералъ Жековъ, че пжтищата на дветѣ съседни държави сж различни. Залогътъ за по-нататъшната политика на Ромъния се криеше въ запазване на създаденото отъ Букурещкия договоръ положение. Това я привързваше къмъ Сърбия и Гърция, въпрѣки привидното ѝ кокетиране предъ централнитѣ сили.

Но въ Германия, особено нейнитѣ ржководни лица, се мамѣха въ суетни надежди, че вчерашниятъ имъ съюзникъ ще се върне отново къмъ тѣхъ.

Колкото пжти генералъ Жековъ се опитваше да отвори очитѣ на германската главна квартира, срещаше едва ли не една надсмѣшка отъ нейнитѣ ржководители. Тѣ не се вслушваха въ думитѣ му и отдаваха опасенията му на недавнашната вражда и незабравено огорчение въ душата на българина.

Съ ясенъ погледъ генералъ Жековъ започва отрано да бие тревога. И настоява да се изработи плана за

действията, като се вематъ своевременно необходимитѣ мѣрки, защото той ясно виждаше, че Ромъния ще се намѣси въ войната, противъ централнитѣ сили.

Не току така по-късно фелдмаршалъ Хинденбургъ признава, че генералъ Жековъ е билъ „човѣкътъ съ трезва наблюдателность."

И настояването на генералъ Жековъ бива уважено — съюзницитѣ вематъ на Балкана необходимитѣ мѣрки противъ Ромъния за всѣки случай. А за изработване плана на действията въ края на юлий се събиратъ въ германската главна квартира въ Плесъ тримата главнокомандуващи: Фалкенхайнъ, Конрадъ и Жековъ. Текстътъ на този планъ, въ който е възприето и прокарано изцѣло мнението на българския главнокомандуващъ, изготвенъ въ три еднообразни екземпляра и подписанъ отъ тримата участници въ съвещанията, гласи:

„На 28. юлий 1916 година се уговориха въ Плесъ между генералъ-оберстъ фонъ Конрадъ, генералъ-майоръ Жековъ и генерала отъ пехотата фонъ Фалкенхайнъ следнитѣ мѣрки срещу Ромъния:

1) За да се въздържи Ромъния отъ присъединяване къмъ антантата:

а) да не ѝ се допустне никакво съмнение, че ще има да очаква общо енергично действие отъ страна на Германия, Австро-Унгария, България и Турция и

б) при все това да се избѣгва всѣко ненуждно дразнене.

2) Присъедини ли се Ромъния къмъ антантата — най-бързо и най-силно настжпление, за да се изнесе войната извънъ предѣлитѣ на българската територия, а отъ австро-унгарската територия доколкото е възможно, и да се пренесе въ Ромъния. Затова:

а) демонстративни операции за германскитѣ и австро-унгарскитѣ войски отъ северъ, съ цель да се задържатъ голѣми ромънски сили,

б) настжпление на българскитѣ сили отъ добруджанската граница срещу тет-де-пон'итѣ Силистра и Тутраканъ, за запазване на дѣсния флангъ на главното ядро,

в) подготвяне на главното ядро за преминаване презъ Дунава при Никополъ, съ цель за настжпване срещу Букурещъ.

3) Австро-Унгария дава за настжплението презъ Дунава:

а) Дунавския мостовъ тренъ*)

б) Дунавската флотилия.

4) Германия дава, освенъ отряда фонъ Кауфманъ и другитѣ части отъ 101, пехотна дивизия, дългобойни орждия, минохвъргаченъ баталйонъ, цепелинъ, аероплани.

5) Пострйката на желѣзния пжть Плѣвенъ—Шуменъ ще започне веднага. **)

6) Опредѣленитѣ за срещу Ромъния турски войски трѣбва да бждатъ готови при Одринъ, на турска територия, и при дадения моментъ, пеша, използувайки желѣзопжтна линия Ямболъ—Карнобатъ—Айтосъ, се отправятъ къмъ опредѣления имъ районъ. По това генералъ фонъ Фалкенхайнъ ще се споразумѣе съ турската главна квартира."

Това писмено решение тури край на всички преговори отъ воененъ характеръ относно бойнитѣ операции срещу Ромъния. То е писмено санкциониране на отдавна замисления и предложенъ отъ генералъ Жековъ планъ за действие противъ новия врагъ.

Вникне ли се въ този планъ, съзира се веднага Жековия принципъ за „най-бързо и най-силно настжпление", както и неговиятъ стремежъ да изнася бойнитѣ действия „извънъ предѣлитѣ на българската територия".

Генералъ Жековъ не се осланя на чужди действия, защото има най-голѣмо довѣрие въ собственитѣ войски — тѣ ще бждатъ главното ядро, тѣ ще настжпятъ къмъ Тутраканъ и Силистра, тѣ ще минатъ Дунава и се насочатъ къмъ Букурещъ — все тѣ, неговитѣ отпочинали и отдавна жадуващи за разплата войски отъ българската трета армия.

Австро-Унгария ще услужи само съ мостъ и съ флотилията си, а Германия съ една малка дивизия, дългобройни орждия, минохвъргаченъ баталйонъ и малко въздушни сили.

---

*) Австро-унгарцитѣ разполагаха съ специални готови шлепове, чието скачване образуваше мостъ по Дунава.

**) Касае се за приспособяване на казаната желѣзопжтна линия за по-голѣма превозоспособность.

Турцитѣ ще дойдатъ, въ случай на нужда, само съ единъ корпусъ въ съставъ около двадесеть хиляди души.

Прочее, повторно трѣбва да се изтъкне, че този планъ по замисълъ и идея бѣ на генералъ Жековъ. И тъкмо затова въ новата война той постави главната роля именно на български войски. Това не бѣ прекомѣрна съюзническа лоялность, а правилно съзнаване отъ страна на българския главнокомандуващъ, че кенстенитѣ трѣбва да вади отъ огъня този, който има най-жилави рѫце. Генералъ Жековъ никога не би се съгласилъ да остави на чужди войски, особено на австрийци и турци, да защищаватъ жизненитѣ интереси на България срещу Ромъния и съ това да ги изложи на риска да бѫдатъ тѣ проиграни, а ведно съ тѣхъ и всички дотогавашни български победи.

Тукъ е мѣстото да отбележимъ, че българското правителство пропустна да уговори политическитѣ условия съ съюзницитѣ ни относно новата война. И все пакъ, генералъ Лудендорфъ не е правъ, когато пише, че България пропустнала да предяви опредѣлени искания, като напримѣръ, придобиването на цѣла Добруджа за своята „помощь.“ „Положението на македонския фронтъ застави тогава България къмъ една известна въздържаность“ — заключва Лудендорфъ.

Напротивъ, не събитията на македонския фронтъ — по онова време, юлий 1916, нѣмаше още усилени действия тамъ, — а по-право тежкото положение на Германия и особено на Австро-Унгария трѣбва да е било причината за въздържаностьта на българското правителство.

Трѣбва тукъ да направимъ една малка забележка — ако генералъ Лудендорфъ има предвидъ войскитѣ, които действуваха срещу Ромъния и особено въ Добруджа, то сигурно той неправилно е употрѣбилъ думата „помощь“, защото тамъ действуваха изключително български войски, а въ тѣхна помощь бѣха придадени сравнително малко съюзни войски. Ако ли пъкъ видниятъ генералъ има предвидъ цѣлото военно положение по всички фронтове, то действително може да се каже, че дадената цѣла българска армия, която изнесе войната срещу ромъни и руси, е наистина дадена „помощь“, но тя е толкова голѣма, че не би трѣбвало да се забравя така лесно. А за такава „помощь“, за да бѫде компенсирана отъ добри съзници, не сѫ нуждни писмени задължения.

По този пропускъ на българското правителство ние ще трѣбва да се повърнемъ. Това е едно важно обстоятелство, отъ което произлѣзоха много отъ бѫдещитѣ недоразумения между съюзницитѣ, главно по възникналия малко по-късно „Добруджански въпросъ“. Но нека сега разгледаме първо общото бойно положение въ предвечерието на ромънската намѣса, бойното положение на Балкана и цената за участието на България въ войната срещу Ромъния.

Общото бойно положение въ края на лѣтото 1916 година се очертаваше така:

Следъ две-годишно воюване на западния и източния фронтове и по една година на италианския и македонския, въпрѣки величавитѣ победи, централнитѣ сили не бѣха постигнали нито единъ пъленъ стратегически успѣхъ, който да ги приближи до победата. Отъ страна на антантата бѣ извадена отъ строя само една държава, най-малката, най-незначителната — Черна Гора. Всички други противници бѣха още твърди въ борбата, не искаха да се преклонятъ и каточели тѣхното упорство презъ последната година бѣ нарастнало и задаваше голѣми грижи.

Сраженията на Сомма и Брусиловата офансива презъ лѣтото 1916 година бѣха поставили съюза въ много тежко положение, признато и обрисувано въ издаденитѣ следъ войната книги на Фалкенхайнъ, Лудендорфъ и Хинденбургъ.

Фалкенхайнъ пише: — „Встѫпването на Ромъния въ война на страната на антантата остана да зависи отъ по-нататъшното влошаване на положението на Австро-Унгария следъ първитѣ голѣми успѣхи на Брусилова. Обаче, последвалитѣ въ юний и юлий 1916 година събития едва ли донесоха едно подобно влошаване. Това бѣха само неминуемитѣ и очаквани последствия отъ станалото вече. Въ всѣки случай, въ края на юлий нѣмаше вече никакво съмнение за главнитѣ командувания на централнитѣ сили, че виси на косъмъ решението кога Ромъния ще мине въ редоветѣ на ан-

тантата и че то не ще се отмѣни вече отъ мѣркитѣ на съюза. Трѣбваше да се помиримъ вече съ това положение. Стремежътъ на главнитѣ командувания най-първо бѣ да се забавя по възможность скѫсването съ Ромъния. Колкото по-късно тя се намѣсѣше, толкова по-изгодно би било за централнитѣ сили, защото споредъ хода на събитията можеше да се допустне, че при спечеленото време фронтоветѣ, както на западъ, така и на изтокъ, ще се затвърдятъ и по-лесно ще дойдатъ въ положението да могатъ да отдѣлятъ войски за борба срещу новия противникъ, безъ сами да се изложатъ на опастность.

„Германски подкрепления отъ западъ се превозиха на австро-унгарския източенъ фронтъ, въ близость до Ромъния. А за да се разсѣе съмнението, че Германия не желае или не може да помогне на Австро-Унгария, разпореди се находящитѣ се въ Българи части отъ 101. германска дивизия да се премѣстятъ къмъ Русе, на Дунава.

„На двадесеть и седми августъ 1916 година вечерьта италианското правителство обяви война на Германия, а въ сѫщия часъ ромънскиятъ посланикъ въ Виена предаде на австро-унгарското правителство нота за обявяване война отъ страна на ромънското правителство. До като на постѫпката на Италия се погледна като на таность, която дори не бѣ удостоена съ отговоръ, Германия отвърна на предприетото отъ Ромъния срещу Австро-Унгария още на следния день съ обявяване на война отъ своя страна.“

„Измѣнението на нѣщата съ това ново обявяване на война не намѣри германското главно командуване неподготвено, но все пакъ го изненада. Началникътъ на генералния щабъ*) очакваше ромънското решение едва следъ свършване на жетвата въ Ромъния, въ края на септември.“

И тъкмо поради тази грѣшна преценка Фалкенхайнъ биде смѣненъ съ Хинденбургъ и Лудендорфъ.

*) Това е пишущия горнитѣ редове — самиятъ генералъ Фалкенхайнъ.

Напущайки главното командуване, Фалкенхайнъ заключава за наследството, което оставя:

„Положението бѣше много сериозно, малко успокоително!“

За сѫщото време генералъ Лудендорфъ пише: — „Борбата при Вердюнъ, която ни костува много кръвь, замираше и най-подиръ трѣбваше да се спре, защото придобивкитѣ не отговаряха на загубитѣ. При Сомма превъзходството на противника на земята и въ въздуха ни изненада. Ние загубихме много хора и съорѫжения. Изтощението на физически и морални сили бѣ неизмѣримо. Числото на разполагаемитѣ още дивизии ставаше все по-малко. Липсата на артилерия, бойни припаси и аероплани позволяваше на антантата да се вмъква все по-напредъ въ германскитѣ окопи. Отъ разстроенитѣ и изтеглени назадъ войски се формираха нови части. Направи се всичко, що бѣ възможно, но още всичко бѣ помощь само за бѫдещето.

„Сѫщо и на италианския фронтъ положението се влоши. Австро-унгарскитѣ войски на северъ се оттеглиха по височинитѣ северно отъ Азияго-Арсиеро, а въ августъ, следъ една нова атака по Изонцо, трѣбваше да отстѫпятъ отдавна отстоявани позиции и да оставятъ въ рѫцетѣ на атакуващитѣ италианци Гьорцъ и южно отъ него високата равнина Карстъ.

„На източния германски фронтъ можехме да гледаме съ известно спокойствие, макаръ че напрежението, особено у армейската група Линзингенъ, съвсемъ не бѣ преодолѣно.

„Армейската група ерцхерцогъ Карлъ, по-послешниятъ австро-унгарски императоръ, още не можеше да спре отстѫплението си. Трѣбваше да бѫдемъ готови да очакваме тукъ и по-нататъшни поражения.

„Следъ обявяване войната отъ страна на Ромъния, Карпатитѣ придобиха друго значение. За обхождане на нашето лѣво крило врагътъ нѣмаше вече нужда да се провира между Днестъръ и Молдова; той имаше сега въ Ромъния широка изходна база и можеше да добие голѣмъ успѣхъ.

„Австро-Унгария не бѣ направила нищо, нито преди, нито презъ време на войната за защита на своя дѣсенъ флангъ въ Седмоградско.

„Въ последния моментъ тамъ се хвърлиха слаби части и отъ работници по минитѣ се формираха дружини. Вредомъ зѣеше една празднота!

„Ако ромънитѣ предприематъ непрекѫснато настѫпление, то не само ще бѫде обкрѫжена напълно армейската група ерцхерцогъ Карлъ, но и пѫтьтъ къмъ сърдцето на Унгария и къмъ връзкитѣ ни съ Балканския полуостровъ остава незащитенъ. Ние бѣхме победени!

„Настѫпи трудната задача да се задържатъ западния и източния фронтове срещу всички неприятелски атаки, като при това се спре австро-унгарското отстѫпление и отдѣлятъ войски за срещу Ромъния."

Самиятъ Хинденбургъ въ своята книга пише:

— „Намѣсата на Ромъния въ войната на страната на нашитѣ противници наближи, когато бѣ пробитъ австрийския фронтъ. Тази опасность щѣше, може би, да се забави, ако се бѣ реализиралъ голѣмия германски планъ за една контраофансива срещу настѫпилия чакъ до Карпатитѣ лѣви руски флангъ. Но тази операция не се предприе; австро-унгарскитѣ линии неспирно падаха и силитѣ за атаката се стопяваха по отбранителнитѣ фронтове.

„Съ огледъ на предстоящата намѣса на Ромъния на страната на нашитѣ врагове, поради сгромолясването на австрийския източенъ фронтъ, германското главно командуване въ срѣдата на августъ 1916 година и въ съгласие съ генералъ Жековъ *), възприе идеята за освобождаване на сили посрѣдствомъ единъ голѣмъ ударъ съ българскитѣ флангови армии срещу съглашението при Солунъ. Това решение бѣ оправдано, както отъ политическа, така и отъ военна точка зрение.

„Успѣше ли голѣмиятъ ударъ на югъ, трѣбваше да се очаква, че Ромъния ще се разколебае и нейната несъмнена надежда за взаимодействие съ Сарай щѣше да рухне.

„Това решение на германското главно командуване се обясняваше отъ една страна съ довѣрието, което то имаше въ настѫпателната мощь на българската войска.

„И докато Ромъния явно се приготовляваше, борбитѣ на западния германски фронтъ, както и тѣзи на австро-унгарскитѣ източенъ и югозападенъ фронтове, стопяваха всички резерви, съ които се мислѣше, че се разполага, или за които се очакваше, че ще могатъ да се отдѣлятъ отъ неатакуванитѣ фронтове. За срещу Ромъния не се вѣрваше да могатъ да се освободятъ каквито и да е сили.

„Поради това, *ромънското обявяване на войната на двадесеть и седми августъ ни постави спрямо новия врагъ въ едно почти напълно беззащитно положение.* Азъ описахъ подробно развоя на събитията, за да направя да се разбере произхода на голѣмата криза, въ която ние се намѣрихме следъ казания день. Съществуването на тази криза не може да се отрече дори и при наличностьта на по-къснитѣ победоносни успѣхи срещу Ромъния.

„Такова намѣрихъ азъ на двадесеть и девети августъ, при приемането на операциитѣ, военното положение спрямо Ромъния. То бѣ тежко.

„Наистина, никога до сега на една сравнително тъй малка държава, като Ромъния, не бѣ се падало да играе една голѣма свѣтовно-историческа решаваща роля и то въ единъ изгоденъ моментъ. Никога до сега силни велики държави като Германия и Австро-Унгария не сѫ били така съ свързани рѫце срещу силитѣ на една държава, която брои едва една двадесета честь отъ населението имъ, както въ разглеждания случай. Споредъ военното положение, можеше да се допусне, че Ромъния трѣбва само да марширува, на кѫдето обича, за да реши свѣтовната борба въ полза на онѣзи държави, които отъ години воюваха противъ насъ. Изглеждаше, че всичко зависи само отъ това, дали Ромъния иска да се възползува отъ силата си въ момента.

„Никѫде, каточели, този фактъ не бѣ по-ясно признатъ, по-живо чувствуванъ и не всѣваше повече страхъ, отколкото въ България*) Нейното правителство забавяше обявяването на войната. Трѣбва ли за това да му се направи упрѣкъ? Когато, обаче, на първи септември българското решение да се воюва допадна въ наша полза, страната встѫпи въ борба съ всичкитѣ свои сили и съ цѣлата умраза на народната си душа, произхождяща отъ 1913 год., когато Ромъния нападна въ гърба

Заб. 1. Вѣрното е, че това не бѣше съ негово съгласие, а стана по негово — на генералъ Жековъ — настояване.

Заб. 1. Тукъ Хинденбургъ е въ голѣма грѣшка: Ромъния никога не е всѣвала страхъ у българитѣ.

сражаващата се непосилно противъ Сърбия и Гърция българска армия. Кървавиятъ Тутраканъски день даде първото доказателство за войнственото настроение на нашия съюзникъ.

„На кждето и да насочеше Ромъния своитѣ операции, дали презъ Трансилванскитѣ планини къмъ Седмоградско или отъ Добруджа къмъ България, вредомъ ѝ се усмихваха голѣми цели и леки успѣхи. Азъ смѣтахъ главно, че трѣбва да се боимъ отъ ромъно-руско настжпление на югъ. Въ България се бѣ изказало съмнение, че войницитѣ ѝ ще се биятъ срещу руситѣ. Силната вѣра въ това отношение на генералъ Жековъ — чещомъ имъ се заповѣда, тѣ ще се биятъ противъ когото и да е! — не се сподѣляше отъ всички въ България. Не ще съмнение, че нашитѣ противници разчитаха на това русофилско настроение поне у една голѣма часть отъ българската армия.“

Отъ горнитѣ цитати се вижда, че и тримата авторитетни и сведущи лица отъ германското главно командуване даватъ еднакви преценки: *Положението бѣше много сериозно, малко успокоително. Ние бѣхме победени! Срещу новия врагъ ние бѣхме поставени беззащитни.“*

Единъ единственъ само българскиятъ главнокомандуващъ генералъ Жековъ гледаше смѣло на предстоящата нова война съ Ромъния; той бѣше сигуренъ въ успѣха на българската войска и не считаше, че Ромъния ще може да реши победата. Той познаваше отъ всички найдобре ромънската армия и бѣше непоколебимо удебенъ, че българитѣ ще я биятъ съ ярость, макаръ да бжде тя подкрепена и отъ руски корпуси.

Генералъ Жековъ, при обиколката си измежду войскитѣ, съсрѣдоточени въ северо-източна България, бѣ можалъ да провѣри тѣхния отличенъ духъ и готовность за борба и бѣ успѣлъ да ги наелектризира, за да литнатъ неудържимо на северъ.

Освенъ това и по преценката, която той си правѣше за бойното положение на Балкана и въ частность за възможноститѣ на българскитѣ войски, както я намираме саморжчно записана отъ него въ една памятна записка отъ архивата му, личи ясно, че генералъ Жековъ, и въ този критиченъ моментъ, еималъ неизмѣнната своя трезва наблюдателность да отмѣри правилно развоя на събитията и съ ясенъ погледъ да приеме всичко спокойно, безъ излишна боязънь, а напротивъ съ силна вжтрешна вѣра въ победата надъ Ромъния.

Следъ главнитѣ операции въ Сърбия и Македония, както и подиръ изгонването на съглашенскитѣ войски отвждъ гръцката граница, цѣлата армия отъ началото на декемврий 1915 година до лѣтото на 1916 година стоеше въ едно отбранително положение на югъ, безъ особени действия, което не бѣ нито по желанието, нито въ съгласие съ разбиранията на генералъ Жековъ.

Само четвърта дивизия, съ придадената ѝ артилерия и конница и нѣколкото слаби гарнизони по Дунава и Черно море, образуваше въ началото на 1916 година българската трета армия — заслона срещу Ромъния. Други две български дивизии и значителна часть отъ нашата конница бѣха оттеглени следъ боевете въ Македония и групирани за евентуално превозване въ северна България.

Въ пролѣтьта на 1916 година българскиятъ главнокомандуващъ си прави следната преценка:

„Силитѣ на антантата се готвятъ за генерална офансива на всички фронтове. Следва, че трѣбва да се очакватъ действия и на нашия южень фронтъ. Симптомитѣ за това сж безспорни: нѣма обратни натоварвания на войски, напротивъ англо-френцитѣ се сгжстяватъ къмъ нашата линия и укрепяватъ важнитѣ пунктове.

„Възможно е неприятелската офансива на македонския фронтъ да бжде комбинирана съ действия по Егейско и Черно морета и съ опити да се направи десантъ, но за допущане е, че руситѣ ще действуватъ ѝ презъ ромънска територия.

„Последното нереагиране на ромънското правителство, когато руситѣ нарушиха ромънския неутралитетъ въ северна Молдова, потвърждава неискреностьта на Ромъния. Ако руситѣ добиятъ по-голѣми успѣхи, ромънитѣ ще отидатъ съ тѣхъ.

„Българскитѣ войски трѣбва да бждатъ готови бързо и смѣло да посрещнатъ врага и въ възможно скоро време сами да минатъ въ настжпление. Само така ще се изтръгне инициативата отъ ржцетѣ на противника. И когато настжплението се подеме отъ всички наши дивизии

на южния фронтъ, ще се постигне едновременно и концентрирането на нашитѣ сили.“

Въ паметната записка на генералъ Жековъ следва по-нататъкъ конкретно обрисуване на изгодитѣ и несгодитѣ при евентуално насочване на главния ударъ отъ страна на противника било въ долината на Вардара или въ долината на Струма, било къмъ Битоля или пъкъ презъ Родопитѣ къмъ Пазарджикъ—Пловдивъ.

— Време е вече политиката да отстѫпи предъ чисто военнитѣ изисквания! — заключава генералъ Жековъ. Демобилизацията на гръцката армия ни облекчава да опитаме и ние, подобно на антантата, да завземемъ гръцки територии, което, както бѣ случаятъ и съ завземането отъ насъ на Рупелското дефиле, ще ни скѫси фронта и ще ни постави въ по-изгодно положение.

Въ тази паметна записка на генералъ Жековъ, предадена тукъ само въ резюме, изпъкватъ очебийно основнитѣ идеи, които винаги сѫ рѫководѣли главнокомандуващия по отношение операциитѣ ни на южния фронтъ.

— Не отбрана, а настѫпление отъ наша страна.

При настѫпление на противника, смѣло посрещане на удара му и минаване въ контранастѫпление.

Заблаговременно подготвяне на условия, чрезъ заемане на по-изгодна изходна база, за нови настѫпателни действия съ обхващане на неприятелскитѣ крила.

Но презъ 1916 г. рѫцетѣ на българското главно командуване бѣха все още вързани, поради обстоятелството, че Германия не бѣ престанала да менажира Гърция. А рѫководството на българската политика не съумѣ да наложи предъ своитѣ съюзници повеленията на националнитѣ интереси, нито да подкрепи здравитѣ разбирания и постѫпкитѣ на български главнокомандуващъ.

Въ сѫщото време централнитѣ сили менажираха сѫщо така и Ромъния. Колкото повече тѣхнитѣ неуспѣхи по бойнитѣ фронтове ставаха по-голѣми, толкова по-голѣмъ ставаше и страхътъ имъ отъ ромънската намѣса.

Чуждъ на този страхъ бѣ само генералъ Жековъ. За него ромънската опасность не е толкова голѣма. Но тревожи го възможностьта отъ едно преминаване на руситѣ презъ ромънска територия, за въ какъвто случай нашитѣ сили по добруджанската граница сѫ твърде слаби. Генералъ Жековъ ще има възможность да подсили трета армия само когато положението позволи да се насочатъ къмъ северъ освободенитѣ отъ Македония войски. Но тѣхъ генералъ Жековъ държи все още като резервъ по-близо до Македония, докато не се проясснятъ намѣренията на враговетѣ отъ югъ.

На постѫпкитѣ предъ Фалкенхайнъ да се дадатъ на България германски войски за въ случай на евентуално руско настѫпление, германскиятъ началникъ щаба отговаря на генералъ Жекова да се откаже отъ искането си да настѫпи въ Гърция и да задържа най-малко четири български дивизии въ резервъ.

Фалкенхайнъ, поради неразполагането му съ свободни германски войски, предлага да се дадатъ въ подкрепа на България нѣколко турски дивизии, макаръ че за това той още не се е споразумѣлъ съ Енвера-паша.

Оттукъ води началото си турската помощь въ Добруджа, което обстоятелство ни създаде толкова усложнения и предизвика кондоминиума, но . . . за това по-нататъкъ.

Току-що посочената невъзможность презъ лѣтото 1916 година да се отдѣлятъ за Балкана германски или австро-унгарски войски създава и друго едно смущение — дали България ще се счете задължена да се намѣси въ действията противъ Ромъния, въ случай че тя не обяви война на Германия, а нападне само Австро-Унгария? Това макаръ и временно смущение накара Фалкенхайна да предложи на българското главно командуване да вземе редица предохранителни мѣрки, съ които между другото се целѣше и морално въздействие върху Ромъния.

Опасението, че България при една подобна евентуалность ще остане пасивна, не е основателно, тъй като становището на българския главнокомандуващъ е ясно и категорично: — Самото мобилизиране на ромънската армия трѣбва да се счита за встѫпване въ враждебни действия съ четиритѣ държави отъ съюза. Ето защо се налага централнитѣ държави незабавно да обявятъ война на Ромъния. Всѣко по-нататъшно чакане развитието на ромънската игра носи само вреда.

Българскитѣ военни действия споредъ плана на генералъ Жековъ ще се изразятъ първо въ настѫпление въ Добруджа, а после въ прехвърляне презъ Дунава съ обектъ Букурещъ. Научилъ за този Жековъ планъ ав-

стро-унгарскиятъ началникъ щаба Конрадъ фонъ Хьоцендорфъ бърза съ едно обширно изложение да настоява, щото главниятъ ударъ срещу ромънитѣ да се предприеме отъ българскитѣ войски и то направо презъ Дунава, къмъ сърдцето на Ромъния, а не да се пилѣятъ българскитѣ сили въ ексцентрична посока къмъ Добруджа.

Генералъ Жековъ прозрѣ изцѣло интимната мисъль на Конрадъ — българитѣ да поематъ вмѣсто австрийцитѣ страшния за тѣхъ ударъ и да ги спасяватъ, като спратъ ромънското настжпление отвъдъ Карпатитѣ. Но той съвсемъ не се показа склоненъ да промѣня своя установенъ вече планъ, защото никой другъ не отговаряше въ момента по-добре на българскитѣ нужди и интереси отъ неговия планъ.

Нека сега се повърнемъ къмъ загатнатия по-рано пропускъ на българското правителство да сключи нѣкаква нова политическа спогодба съ съюзнитѣ държави, или поне съ Германия, макаръ че и да бѣ сключило такава, конфликтитѣ по „Добруджанския въпросъ“ не биха били отстранени.

Тайната спогодба между България и Германия отъ 1915 година параграфъ втори, предвиждаше:

„Въ случай, че Ромъния презъ време на настоящия конфликтъ, безъ всѣко предизвикателство отъ българското правителство, нападне България, нейнитѣ съюзници или Турция, Германия ще се съгласи, щото България да анексира отстжпенитѣ съ Букурещкия договоръ територии на Ромъния, както и да се направи една поправка на ромъно-българската граница, опредѣлена отъ Берлинския договоръ.“

Относно анексирането на отстжпенитѣ съ Букурещкия договоръ земи на Ромъния, Германия изпълни задължението си, като веднага следъ победния полетъ на войскитѣ предостави на България отнетитѣ ѝ въ 1913 година земи.

Що се отнася, обаче, до втората условность въ цитирания параграфъ на тайната спогодба — поправката на ромъно-българската граница, опредѣлена отъ Берлинския договоръ — въ самата тайна спогодба не сж посочени нито времето, когато тази поправка ще трѣбва да стане, дали още презъ времетраенето на войната, или при сключването на мира, нито пъкъ размѣра ѝ.

Въ всѣки случай, трѣбваше да се допустне, че една „поправка“ на границата ни въ Добруджа никога не може да се разбира въ пълното отстжпване на цѣла Добруджа на Бълграия, затова се налагаше на българското правителство въ предвечерието на ромънската намѣса да предяви своитѣ нови искания и наложи тѣ да бждатъ приети и установени въ единъ договоръ.

Това отклонение си позволихме, макаръ че е извънъ разглежданата дейность на главнокомандуващия генералъ Жековъ, защото за по-нататъкъ, при разглеждането на претенциитѣ на Турция за участие въ владението на Добруджа заради участието тамъ на турски войски ще бжде необходимо да се знае имало ли е или не политическа спогодба въ свръзка съ ромънската намѣса.

Минаваме сега къмъ турската помощь въ Добруджа, по което обстоятелство участието на генералъ Жековъ, или по-право противопоставянето му е твърде голѣмо. Съ забавянето края на войната и съ нейното затягане се появяваха все нови и по-нови усложнения, които създаваха голѣми и по-голѣми затруднения и несъгласия. Тукъ ни се налага да се спираме по-подробно върху тѣзи по-послешни спорове. За тѣхното разрешение главнокомандуващиятъ генералъ Жековъ играеше голѣма роля. И ако искаме да дадемъ единъ пъленъ обликъ на неговата дейность презъ голѣмата война ние трѣбва да надникнемъ и въ тази область на дейностьта му.

Това се налага още повече и отъ обстоятелството, че дейностьта на генералъ Жековъ като главнокомндуващъ въ една коалиционна война — както дейноститѣ на болшинството висши командуващи отъ другитѣ воюващи държави — не можеше да остане дейность само чисто военно-техническа. Както никога преди, въ свѣтовната война намѣсата на политиката въ стратегията, а често пжти и обратното, не можеше да се избѣгне.

Прочее — на въпроса за турската помощь въ Добруджа.

Касателно евентуалното изпращане и на турски войски за общи действия съ българскитѣ, пунктъ пети отъ военната конвенция постановяваше: „Германското главно командуване поема задължението, щомъ като България пожелае това, да накара турското главно командуване да даде достатъчно сили за защита на Деде-

агачъ срещу опити за десантъ и, при съвмѣстни действия съ българскитѣ войски, да ги постави подъ българско разположение. Че Турция ще се съгласи на това, нѣма никакво съмнение.“

А пунктъ десети допълня горното: „На Турция се запазва правото да се присъедини къмъ този договоръ въ пълния му обликъ. Германското висше главно командуване веднага ще започне съ нея преговори. Следъ събитията, нѣма никакво съмнение въ това, че Турция е решена, щомъ България пожелае, да даде на България военна помощь срещу който и да било неприятель и да постави подъ българското разпореждане предназначенитѣ за тази цель войски.“

При тълкуването на тѣзи два пункта не трѣбва да се изпуща изъ видъ, че Турция не участвува въ преговоритѣ и не е подписала военната конвенция. Значи Германия се поставя като посрѣдница-пълномощникъ и тя поема и гарантира задълженията, отнасящи се до Турция.

Познавайки отлично печалната действителность на Балкана, българскиятъ главнокомандуващъ се стреми всячески да избѣгне искането на турска помощь, защото се бои отъ евентуални претенции за компенсация, макаръ и неоснователна да бѫде тя. Претенциитѣ за териториална компенсация могатъ да се предявятъ толкова по-вѣроятно сега, при неуспѣхитѣ на Турция въ Мала Азия.

Когато вече на хоризонта се очерта и ромънската опасность, която не можеше да бѫде омаловажена само чрезъ противопоставянето на малобройнитѣ на северъ български войски, още повече че се подозираше явяването въ Добруджа и на руски войски, стана нужда България да търси помощь отъ съюзницитѣ си.

И твърде естествено, българското главно командуване се обръща за такава къмъ германското главно командуване и иска опредѣлената по военната конвенция помощь — най-малко по шесть германски и австро-унгарски дивизии.

На това искане, което биде направено още въ срѣдата на юний 1916 година Фалкенхайнъ отговори: „Ако бѫдемъ принудени да се обърнемъ срещу Ромъния, то бихъ счелъ вече, поради дългитѣ съобщения, че не е умѣстно да се даватъ на България и други още германски и австро-унгарски войски, освенъ слабитѣ части, които за сега се намиратъ на Балкана. Много по-правилно би било отъ военно гледище да се насочатъ за цельта срещу Букурещъ германскитѣ и австро-унгарскитѣ войски, съ които се разполага въ Седмоградско. За това пъкъ би трѣбвало нѣколко турски дивизии да подкрепятъ българската армия. Ще се споразумѣя съ Енверъ относно количеството на тия спомагателни войски и резултата ще Ви съобща. Моля Ваше Превъзходителство да ми известите дали бихте желали да се преведатъ на границата за всѣки случай и то още сега една или нѣколко турски дивизии.“

Генералъ Жековъ остава изненаданъ отъ този отговоръ. Действително нему е известно тежкото положение на западния и източния фронтове, но той все пакъ желае да се изпрати въ България за евентуална война срещу Ромъния германска помощь, защото държи смѣтка за политическитѣ обстоятелства: отъ една страна да се потвърди, че Германия се притича въ подкрепа на България предъ евентуална ромънска намѣса, а отъ друга — да се даде да се разбере въ Русия, какво срещу насочени презъ Добруджа нейни войски ще се противопоставятъ не само български, но и германски щикове. Освенъ това и нуждата отъ войски за Добруджа е голѣма.

Съ ясенъ погледъ къмъ бѫдещето и предвиждайки всички възможности, българскиятъ главнокомандуващъ възрази:

„Предъ видъ нескриваното намѣрение на турцитѣ да искатъ компенсация за най-малката военна услуга на България и съмнителната отъ друга страна ефикасность на тѣхното съдействие, бихме желали да минемъ безъ тѣхна помощь. Но ако стане неизбѣжно да поискаме съдействието на една или повече турски дивизии, то това моля да се изиска като съдействие на Германия, а не прѣко на България, т. е. турскитѣ войски замѣстватъ германскитѣ. Само тъй ще избѣгнемъ нежелателнитѣ недоразумения съ Турция въ бѫдеще.“

А подъ предлогъ, че е още преждевременно за сега да се съсрѣдоточаватъ турски войски на границата и съ това се разкриятъ отрано намѣренията ни, генералъ Жековъ счита, че е по-добре да се почака. Съ това той цели дано до настѫпване момента за действителната

нужда да се измѣни нѣкакъ общото положение и се дойде до възможность да се дадатъ на България въ помощь германски, а не турски войски.

Трѣбва още веднажъ да се обърне особено внимание на формулата, подъ която генералъ Жековъ въ краенъ случай ще приеме предложението на Фалкенхайнъ — турскитѣ войски замѣстватъ германскитѣ; тѣхното участие ще се смѣта като съдействие, дадено на Германия. Точно подъ тази формула българското главно командуване даде на първи юлий съгласието си да приеме турската помощь. А когато по-късно подозренията на генералъ Жековъ се оправдаха, той основавайки се на сѫщата формула, отбиваше турскитѣ домогвания и отричаше претенциитѣ имъ за компенсации отъ България.

Нѣщо повече — генералъ Жековъ избѣгва да влиза въ преговори съ турското главно командуване, а възлага това само на германското главно командуване. По искане на генералъ Жековъ, въ съглашението относно плана за действията срещу Ромъния, сключено въ Плесъ на двадесеть и осми юлий — изцѣло вече цитирано напредъ — се вмъква накрая фразата: „Генералъ фонъ Фалкенхайнъ ще се споразумѣе съ турската главна квартира“.

Още при първото запитване отъ страна на Фалкенхайнъ, главнокомандуващиятъ на турската действуваща армия отговаря, че е съгласенъ да даде въ случай на нужда, за особени военни цели, четири дивизии отъ по три полка съ по три табура; ако пъкъ Ромъния се присъедини къмъ съглашението, но не предприема никакви действия непосрѣдствено противъ Турция, той е готовъ да даде дори шесть дивизии.

А по поводъ изразенитѣ отъ българското главно командуване опасения, какво Турция ще иска компенсация, Фалкенхайнъ подчертава, че той никога не е слушалъ за това и не допуща, че българитѣ могатъ да даватъ подобни компенсации на Турция. Предлага се дори Германия да стане гарантка въ това отношение.

Въ всѣки случай, Фалкенхайнъ приема България да прибѣгне до турска помощь само въ крайна нужда и то подъ формулата на генералъ Жекова.

Така, въ този ходъ на преговори, се идва до двадесети юлий, когато Фалкенхайнъ между предложенитѣ четири мѣрки за война срещу Ромъния, включва и тази — българското главно командуване да даде съгласието си да се принесатъ колкото се може по-скоро на добруджанската граница преднитѣ части на две турски дивизии.

Трѣбва веднага да се добави, че въ сѫщия день германското главно командуване прави по околенъ пѫть съобщение въ българската главна квартира, съ което дава да се разбере, че, ако българитѣ не приематъ турската помощь, тя ще бѫде взета отъ австро-унгарцитѣ.

Поставенъ предъ перспективата, че не ще може да се получи желаната и дължима германска помощь и че за австро-унгарска въ това време не може дори и да се помисли, генералъ Жековъ се съгласява турскитѣ части да започнатъ съсрѣдоточаването си въ северо-източна България. Евентуалностьта за претенции отъ страна на турцитѣ му се струва значително намалѣла, следъ даденитѣ гаранции отъ германското главно командуване.

Въ деня, когато Ромъния обяви войната на Австро-Унгария, полковникъ Ганчевъ по своя инициатива телеграфира: „Всички действия на съглашението на Балканския полуостровъ иматъ за крайна цель завладяването на Цариградъ. Защитата на турската столица ще бѫде обезпечена, ако се спре руско-ромънското настѫпление въ Добруджа и това на генералъ Сарай въ Македония. Не подлежи на съмнение, че участьта на Цариградъ ще се реши на тия два фронта. Ето защо, вземането участие съ повече сили отъ страна на Турция на тия два фронта, особено на добруджанския, се явява задължително за последната и се налага отъ най-жизненитѣ турски интереси. Нѣма ли да бѫде умѣстно да се направятъ постѫпки чрезъ германската главна квартира Турция да изпрати поне още единъ корпусъ на добруджанския фронтъ — толкова повече, че до сега германската главна квартира и Енверъ винаги ни предлагаха турски войски, които ние не желаехме да приемемъ“.

Върху горната телеграма генералъ Жековъ поставя резолюция:

„Ако мотивитѣ за изискване на още турски сили сѫ основателни, не виждамъ защо именно да бѫде наша инициативата за това, когато до сега е било обратното.

По-добре е да се посочатъ на германцитѣ тѣхнитѣ задължения по конвенцията.

Тази резолюция се съобщава на генералъ Ганчевъ и той докладва въпроса още при първата си среща съ Хинденбургъ и Лудендорфъ, които на двадесеть и девети августъ сж пристигнали вече въ Плесъ да замѣстятъ Фалкенхайнъ.

А въ сжщность и дветѣ турски дивизии, за които генералъ Жековъ бѣ далъ съгласие не бѣха пристигнали дори до края на августъ, макаръ че се бѣ изминало повече отъ месецъ, отъ когато трѣбваше да бждатъ срѣдоточени при Одринъ.

Най-после, на двадесети септемврий бѣ пристигнала на добруджанския фронтъ първата турска часть, подиръ която постепенно пристигаха другитѣ части на шести турски корпусъ, чиято численость бѣ около двадесеть хиляди души, а съставътъ на българската трета армия къмъ това време бѣ 143,000 души.

За качеството на турскитѣ войски говори достатъчно телеграмата на самия генералъ Макензенъ до щаба на генералъ Тошевъ, съ дата четвърти септемврий:

„Турскитѣ войски сж добри, но тѣ сж годни главно за отбрана. На тѣхъ трѣбва да се гледа като на български войски отъ втора линия — опълченски и маршеви полкове. Затова за препорчване е, щото българскитѣ войски отъ втора линия и турскитѣ войски да бждатъ употрѣбявани за отбрана“.

Самото участие на турцитѣ въ боевете въ Добруджа бѣ много малко. И тъкмо затова още по-странни се виждаха тѣй голѣмитѣ имъ претенции по-късно. Но . . . за тѣхъ по-нататъкъ, при разглеждане подѣлбата на ромънската плячка.

НОВИ ПОБЕДИ НА СЕВЕРЪ

Намѣсата на Ромъния постави срещу централнитѣ сили нови 830.000 войници. Ромънската войска бѣ раздѣлена въ четири отдѣлни армии, отъ които тритѣ противъ Австрия, на карпатската граница, а армията на генералъ Асланъ противъ България.

Новиятъ противникъ имаше по този начинъ срещу България шесть пехотни дивизии съ 104 дружини, отъ близо 150,000 души. Къмъ тѣхъ трѣбва да се прибавятъ още изпратенитѣ въ Добруджа руски и югославянски войски 32 дружини, съ общо 42,000 души.

Така че почти 200,000 души, нови свежи войници, бѣха обърнали и погледъ и оржжие къмъ България, главно къмъ четиржгълника Русе—Разградъ—Варна—Шуменъ. Презъ тамъ се готвѣха да нахълтатъ тѣ, за да се съединятъ съ войскитѣ на генералъ Сарай отъ Солунъ. Смѣлъ замисъльтъ, но не тъй лесно изпълнимъ, както си мислѣха ромънитѣ, спомняйки си за безславното нашествие въ 1913 година.

Сега, само три години по-късно, условията се бѣха промѣнили. Генералъ Жековъ бѣ решилъ да даде на ромънитѣ единъ добъръ урокъ, за да научатъ що значи война! И въ очакване на този тъй желанъ отъ него случай, той бѣ съсрѣдоточилъ въ навечерието на войната противъ Ромъния въ участъка Русе—Варна цѣлата трета армия на генералъ Тошевъ, въ съставъ отъ 60 дружини. Между тѣхъ имаше само 1 баталионъ, 2 батареи и 3 ескадрона германци. Очакваше се и турската помощь, но предназначенитѣ части едва бѣха тръгнали отъ Цариградъ.

Съ тѣзи български войски, разпредѣлени по българския оперативенъ планъ, бѣха изнесени първитѣ, найрешителни победи надъ ромънитѣ въ Добруджа.

Бодро извършваха последнитѣ свои придвижвания къмъ изходнитѣ пунктове жадуващитѣ за разплата български полкове, а въ душитѣ имъ бѣ лумналъ единъ неудържимъ копнежъ да литнатъ къмъ новия врагъ за нови победи на българското оржжие. Тѣ бѣха вдъхновени отъ своя главнокомандуващъ генералъ Жековъ, който въ първата половина на августъ бѣ обходилъ частитѣ ни вдлъжъ по добруджанската граница. Неговиятъ зовъ: „напредъ!“ биде посрещнатъ съ такъвъ изблицъ на възторжено опиянение, което му подсказа за сетенъ пжть, че победата е морално подготвена.

Но ето, че нѣколко дни само преди новата война, когато бѣ подготвилъ всичко, за да насочи къмъ нови победи българскитѣ беззаветно храбри войски, българскиятъ главнокомандуващъ биде огорченъ отъ назначаването на фелдмаршалъ фонъ Макензенъ за командуващъ на войскитѣ противъ Ромъния. Това назначение стана по настояване на германското главно командуване, при наличностьта на български командуващъ трета

армия. Царь Фердинандъ, който лесно възприемаше германскитѣ искания, както и българското правителство, което намираше по-практично за себе си да не поема отговорността по военни въпроси, не се вслушаха въ противопоставянето на генералъ Жековъ. Така, по силата на необходимостьта, се направи тази българска отстъпка — ние имахме нужда и очаквахме германски покрепления.

Фактъ е, и това никой не може да оспори, че въпрѣки намѣсата на германското главно командуване, въпрѣки поставянето Макензена начело на войскитѣ противъ Ромъния, операциитѣ въ Добруджа се започнаха следъ като генералъ Жековъ даде съгласието си за това и се проведоха точно по неговия планъ. Самъ Макензенъ пише въ своята излѣзла презъ пролѣтьта 1938 година книга: „България забавяше още обявяването на войната и искаше да постави това въ зависимость отъ започване на неприятелскитѣ действия отъ страна на ромънитѣ. Едва на тридесеть и първи августъ вечерьта българската главна квартира даде съгласието си за започване на операциитѣ.“

Воинътъ генералъ Жековъ, преследвайки единственото цельта да бѫде битъ и новия врагъ, не помисли да направи голѣмъ въпросъ отъ назначението на Макензенъ, макаръ че предвиждаше неминуеми търкания. Българскиятъ главнокомандуващъ познаваше много добре генералъ Тошевъ и считаше, че неговата експансивность мѫчно можеше да бѫде съгласувана съ разбиранията на Макензенъ. Но . . . нито моментътъ позволяваше да се предприематъ крайности, нито бѣ мислимо българскитѣ войски поради една такава причина да се лишатъ отъ двамата най-висши свои командуващи. Благоразумието наддѣля и както генералъ Жековъ, така и генералъ Тошевъ останаха на своитѣ постове.

Предъ великото дѣло на българския войникъ личното чувство и амбиция отстѫпва смирено! За генералъ Жековъ това не бѣ първи, нито последенъ случай на саможертва.

За него бѣ най-важно изходътъ на предприетото — победата. За нея бѣ работилъ той, нея бѣ подготвилъ и нея очакваше съ една сигурность, която му даде куража при доклада си предъ Негово Величество Царя

на четвърти септември 1916 година да заяви непоколебимо:

„Утре или най-късно въ други день Тутраканската крепость ще бѫде въ български рѫце!“

За българскитѣ войници генералъ Жековъ гарантираше — той бѣ почувствувалъ пламъка имъ, когато тѣ съ развети знамена, музика и неспирно победно „ура!“ преминаваха на втори септември наложената ни въ 1913 година нова граница въ Добруджа.

И пакъ се заредиха победа следъ победа, една отъ друга по-славни, по-величави! Тукъ сразени ромъни, тамъ бити руси и все по-насеверъ навлизаха изъ добруджанската земя българскитѣ полкове. Пехотата настѫпваше съ небивалъ устремъ, артилерията я следваше съ огънь или въ галопъ, а конницата ни, тази съ неудържимъ поривъ развихрила се хала, предвождана отъ новоизбрания и отъ генерилъ Жековъ началникъ, сѣчеше и въ флангъ, и въ тилъ обезумѣлитѣ врагове!

Свѣтли дати и скѫпи имена на победи шеметно се вписваха въ славнитѣ страници на българската военна история презъ първата половина на септември 1916 година.

На четвърти септември при Кочмаръ конната дивизия на генералъ Колевъ връхлетя първа надъ врага и разпръсна съ страховита сѣчь цѣлата ромънска усилена бригада, идяща отъ Добричъ за подкрепа на Тутраканския гарнизонъ.

На пети септември Преславци и Софийци превзеха съ приставъ фортовия поясъ на Тутраканската крепость, а на следния день влѣзоха въ Тутраканъ и плениха двадесеть и осъмь хиляди ромъни и 150 орѫдия.

На шести септември бѣ разбита отъ Софийци ромънската дивизия, идяща отъ Силистра въ помощь на Тутраканъ.

Въ сѫщото време — на пети, шести и седми септември се развиха неравнитѣ боеве около Добричъ — първата среща съ рускитѣ войски, дошли въ помощь на ромънитѣ. И тука рухна легендата, че българскитѣ войници нѣмало да се биятъ срещу освободителитѣ си, когато тѣ идватъ да подкрепятъ новитѣ врагове на България.

На дванадесети и тринадесети септември при селата Кузгунъ и Кара-Омеръ българската трета армия нанесе втората решителна победа надъ съединенитѣ руско-

ромънски войски и окончателно сломи тѣхния последенъ голѣмъ опитъ за настъпление. Враговетѣ бѣха принудени да преминатъ къмъ отбрана и можаха да се спратъ едва на Кубадинската позиция.

Единъ месецъ по-късно, съобразно нуждитѣ за подтягане на силно орѣдѣлитѣ български части и съ огледъ на общия ходъ на операциитѣ на съюзническитѣ армии, българската трета армия, подкрепена съ малко германска пехота и турския корпусъ, успѣ, следъ нѣколкодневни атаки, да открърти окончателно враговетѣ отъ Кубадинската позиция и ги отхвърли далечъ къмъ северъ.

На двадесети и втори октомврий конната дивизия зае Кюстенджа. На следния день Преславци влѣзоха въ Меджидие и преднитѣ български части се установиха въ най-тѣсната часть на добруджанската земя между Дунава и Черно море.

Вътре въ два месеца българитѣ бѣха успѣли не само да отстранятъ за себе си северната опасность, но и да извадятъ Германия и Австро-Унгария отъ онова тежко положение, въ което ги бѣ заварила ромънската намѣса въ войната.

Не само ромъни и руси изпитаха гениалностьта на плана, съставенъ и наложенъ отъ българския главнокомандуващъ генералъ Жековъ. Сега вече и съюзницитѣ германци и австро-унгарци се бѣха убедили, че нареченията отъ тѣхъ „ексцентриченъ“ планъ на генералъ Жековъ бѣ действително единъ рѣдъкъ замисълъ. Този Жековъ планъ доведе победитѣ въ Добруджа, а тѣзи победи дадоха своето отражение много надалечъ на западъ и на северъ въ Карпатитѣ. Действуващитѣ тамъ германски и австро-унгарски войски едва сега, следъ като българитѣ бѣха стигнали до северна Добруджа, можаха да се спуснатъ отъ планинскитѣ гребени въ влашката низина.

Вмѣсто съединение на ромънскитѣ съ съглашенскитѣ войски при Солунъ, въ деня двадесеть и четвърти ноември последва прехвърляне на германски и български полкове презъ Дунава за завладяване на Букурещъ. Първа софийска и дванадесета сборна дивизии изнесоха нови решителни победи южно отъ ромънската столица, следъ които Букурещката крепость биде изоставена, безъ да се гръмне нито веднажъ отъ силнитѣ ѝ фортове. А тѣ нѣкога бѣха строени отъ знаменития белгийски воененъ инженеръ Бриалмонъ и за тѣхъ ромънитѣ бѣха похарчили повече отъ милиардъ лева. . .

Съ това войната противъ Ромъния можеше да се счете и фактически за завършена.

Новата 1917 година завари българскитѣ победни знамена развѣти на ръката Серетъ и вдлъжъ по Дунава, срещу Бесарабия.

Трѣбваше да скицираме бѣгло наниза отъ нови победи въ есеньта 1916 година, за да можеме да поднесемъ на обективна преценка гениалния планъ на генералъ Жековъ за действията противъ ромъни и руси на северъ. Защото, опиянени отъ победитѣ, малцина на времето, пъкъ малцина и сега сѫ спрѣли по-подробно вниманието си върху първопричината за онова небивало въ свѣтовната история разгромяване на една десеть-милионна държава. Благодарение на Жековия планъ близо милионната ромънска армия, за която съглашението съ сигурность, а централнитѣ сили съ боязънь допущаха, че ще реши участьта на голѣмата война, биде повалена.

Генералъ Жековъ се реши на този смѣлъ планъ, макаръ че дори и въ щаба на собствената му главна квартира малцина вѣрваха въ успѣха му. Единъ само — тогавашниятъ помощникъ началникъ щабъ полковникъ Луковъ — сподѣляше напълно вѣрата на генералъ Жековъ, че само съ този планъ победата ще бѫде сигурна и пълна.

Колкото безславно се свърши участието на Ромъния въ войната противъ централнитѣ сили и България, толкова по-задълго, презъ вѣковетѣ, ще помнятъ ромънитѣ дадения имъ урокъ отъ българитѣ какъ трѣбва да се воюва!

Да! Българското орѫжие даде този заслуженъ урокъ! И за да не бѫдемъ голословни, ще посочимъ само на жертвитѣ, паднали при щурма на Тутраканъ: 9,623 българи и 35 германци. Не можемъ да се въздържимъ да не посочимъ, че навремето, пъкъ и сега още нашитѣ бивши съюзници се домогватъ да припишатъ на себе си славата отъ завладяването на Тутраканъ. . .

Поклонъ предъ тѣзи и безбройнитѣ още други български херои, които преданно и беззаветно се вслушаха въ позива на своя главнокомандуващъ ген. Жековъ:

„Покажете, че българинътъ знае жестоко да отмъщава и наказва онѣзи, които сквернятъ неговата земя!“

ПЛАНЪТЪ НА ГЕНЕРАЛЪ ЖЕКОВЪ

Казахме вече, че при мобилизацията въ 1915 година и съсрѣдоточаването на войскитѣ ни, четвърта и пета дивизии отъ състава на трета армия бѣха оставени въ четирижгълника, на ромънската граница, къмъ Добруджа. Тази мѣрка на генералъ Жековъ за тъй далечно охраняване на българския дѣсенъ флангъ биде напълно оправдана. Неговата преценка отъ онова време не бѣ случайна. Генералъ Жековъ бѣ проследилъ внимателно редица моменти отъ поведението на Ромъния въ 1913 година, отъ нейното държание следъ Букурещкия договоръ, отъ царскитѣ тържества въ Кюстенджа презъ първитѣ дни на юний 1914 година и най-подиръ отъ съмнителната ѝ политика следъ започване на Европейската война. Генералъ Жековъ, още като министъръ на войната, решава да остави войски въ северо-източна България, за всѣка евентуалность противъ Ромъния, за да отстрани опасността да имаме за втори пѫть ромънската армия въ гърба си.

Въ течение на бойнитѣ действия противъ Сърбия и въ Македония, както и противъ съглашенския експедиционенъ корпусъ предъ Солунъ, се наложи пета дивизия да бѫде прехвърлена на македонския фронтъ. Но по-късно, следъ разбиването на сръбската армия, на нейно мѣсто на добруджанския фронтъ бидоха изпратени първа дивизия, часть отъ шеста дивизия, новосформираната дванадесета сборна дивизия и конницата ни, сформирана въ дивизия, подъ началството на генералъ Колевъ.

Когато стана ясно, че Ромъния отива къмъ противния лагеръ, общото положение на Балкана бѣ такова, че налагаше безусловно нападателни действия противъ новия врагъ. Това допадна въ унисонъ съ духа на българския главнокомандуващъ. А той успѣ да вдъхне своя духъ и у войницитѣ, и у началници отъ трета армия.

Че Русия ще прати въ помощь на ромънитѣ и свои войски бѣ безсъмнено за генералъ Жековъ. Това засилваше още повече решението му да действува бързо и енергично, по начинъ неочакванъ, за да се осуетятъ намѣренията на враговетѣ отъ северъ.

Генералъ Жековъ не се осъмни нито за мигъ, че българското войнство ще се поколебае да изпълни своя

отечественъ дългъ и ще измѣни на войнишката си честь, само защото жестоката спрямо България руска политика ни принуждава да се биемъ и съ руски войски.

Единъ между малцината сподѣлящи това убеждение и тази непоколебима вѣра у българското войнство, генералъ Жековъ бѣ и остана докрай чуждъ на загрижеността, която обхващаше политицитѣ въ вѫтрешността. Политицитѣ бѣха роби на партизанската си психика. Отъ „мѫдруващитѣ“ по кафенетата политици тази загриженость се предаде и у народа. Всички празднодумци намѣриха нова тема за спорене. И предразположенитѣ къмъ тюхкане „херои отъ тила“ започнаха да се питатъ: не е ли настѫпилъ най-опасниятъ за насъ часъ, щомъ Ромъния е дочакала толкова дълго време и сега се намѣсва въ войната? Не се ли излагаме да бѫдемъ жестоко наказани отъ озлобената Русия?

Известно униние се почувствува дори и всрѣдъ правителственитѣ срѣди. Но него генералъ Жековъ успѣ да разсѣе. Неговиятъ оптимизъмъ и сигурность въ победата одобриха всички членове на министерския съветъ, когато главнокомандуващиятъ имъ изложи своитѣ решения и изгледитѣ за успѣха. Подобно на политицитѣ, военнитѣ още повече се заразяваха отъ Жековия куражъ, стига той да побеседваше малко съ тѣхъ.

Въ втората половина на юлий главнокомандуващиятъ даде въ Горна-Орѣховица на командуващия трета армия генералъ Тошевъ пълни указания по отдавна изготвения оперативенъ планъ за наст̀плението въ Добруджа.

Генералъ Жековъ даде следната директива:

Незабавно съ обявяване на войната, главната маса на войскитѣ, предварително и незабелязано заели съответно изходно положение, трѣбва да наст̀пи енергично и концентрично къмъ Тутраканската крепость, за да я щурмува и овладѣе, като едновременно съ това се насочатъ части за временно заслоняване къмъ Силистра. Докато траятъ тѣзи действия, конницата ще прикрива района между Добричъ и Силистра. Презъ това време нашитѣ останали войски въ Варненския районъ ще трѣбва сами да се справятъ съ находящия се предъ тѣхъ врагъ.

Решението на генералъ Жековъ да се овладѣятъ

първо Тутраканъ и Силистра бѣ мотивирано отъ него така: немислимо е настъплението на трета армия къмъ северна Добруджа, дори и да биха били нейнитѣ войски по съставъ двойно по-силни. Защото каквито и заслони да се оставятъ срещу тѣзи вражи преддунавски крепости, флангътъ и тилътъ на нашитѣ настъпващи къмъ северъ войски биха останали винаги опасно изложени.

Тази опасность може да се отстрани само ако ние владѣеме напълно брѣга на Дунава. Само тогава ще имаме пълна свобода при операциитѣ си на северъ въ Добруджа.

Че тази преценка и мотиви на генералъ Жековъ бѣха прави, показа предприетото по-късно отъ ромънитѣ прехвърляне на войски презъ Дунава при селото Рахово, между Русе и Тутраканъ. Ромънитѣ предприеха това на първи октомврий — късно подиръ овладяването на Тутраканъ и Силистра, когато ядрото на българската трета армия действуваше вече предъ Кобадинската укрепена позиция. Тази много добре замислена, но ломашо изпълнена операция преследваше цельта: силни ромънски войски да бъдатъ прехвърлени отсамъ Дунава и се явятъ въ дълбокия тилъ на ангажиранитѣ въ тежката борба при Кобадинъ войски. Успѣха ли ромънитѣ, положението на нашата трета армия щѣше да бъде компрометирано и щѣха да се проиграятъ всички спечелени до тогава победи и успѣхи.

Изненадата отъ появяването на ромънитѣ при село Рахово бѣ голѣма. Макензенъ пише въ книгата си, че се е намѣрилъ изведнажъ *„предъ едно сериозно промѣняване на положението“*. Благодарение на бързо взетитѣ контрамѣрки и примѣрно проявеното тукъ съдействие на всички съюзници — български опълченци, германски части и австрийски монитори — създаденото критично положение трая до трети октомврий, който день увѣнча нова победа съ пълното проваляне на вражия замисълъ.

Така този неприятелски фланговъ ударъ при селото Рахово, който въ случай на успѣхъ, можеше да бъде гибеленъ за насъ, дойде да потвърди, че планътъ на генералъ Жековъ е билъ действително съобразенъ съ обстановката и възможноститѣ. Той наложи своето „ексцентрично“ настъпване противъ Тутраканъ и въ северна Добруджа, а не възприе искането на германци и австро-унгарци — да прехвърли българскитѣ войски презъ Дунава съ първи обектъ Букурещъ.

Не е достоенъ военноначалникъ този, който при решението си за настъпление, не помисля и за самоотбрана. Генералъ Жековъ допущаше и такава една евентуалность. Обаче, той считаше, че ако ни се наложи отбрана, тя трѣбва да се приеме само въ случай на неуспѣхъ при прилагане на неговия планъ, наистина, рискованъ, но единствено подхождащъ за нашата малка численость и на българския настъпателенъ духъ. Ако дойдехме до отбрана, тя трѣбваше да бъде пакъ активна, безъ заковаване къмъ отбранителната линия!

Тукъ накрай — въ връзка съ казаното все по плана на генералъ Жекова — трѣбва да се уясни и още една „загадка“: защо България забави обявяването на войната противъ Ромъния. Тази „загадка“ предизвика смущение и у германци, и у австро-унгарци, чието положение бѣ особено критично и всѣки часъ носѣше гибелно влошаване. Тя занимава и следъ войната германскитѣ висши военноначалници. За нея писаха и Лудендорфъ и Хинденбургъ, за нея пише и Макензенъ въ новата си книга. Ние вече цитирахме фразата му: „Едва на тридесеть и първи августъ вечерьта българското главно командуване даде съгласието си за започване на операциитѣ“.

Отгатването на „загадката“ не бива да се търси, както прави това Лудендорфъ, въ опитъ отъ страна на България да измѣни на съюзницитѣ си. Причинитѣ за закъсняването съ нѣколко само дни да обявимъ война на Ромъния сж единствено отъ военно естество — ние не бѣхме още готови съ съсрѣдоточението на войската си. Батареитѣ отъ тежката артилерия не бѣха стигнали още по мѣстата си; военни материали бѣха на пжть къмъ добруджанския фронтъ; германскитѣ технически и бойни команди не бѣха още въ участъцитѣ си. Трѣбваше освенъ това да се даде време на крайдунавското население да се отдалечи отъ брѣга, за да не бъде изложено на ромънския артилерийски огънь. Българскиятъ главнокомандуващъ не можеше да не държи смѣтка и за това последното обстоятелство!

ВИНАГИ НА СВОЯ ПОСТЪ

Новата 1917 година завари централния съюзъ при едно отново закрепено положение. Неговиятъ последенъ врагъ Ромъния биде изваденъ отъ строя въ течение само на четири месеци. Не може да се отрече, че усилията за това бѣха голѣми. Най-много дань даде Бѣлгария. Жертвитѣ на нейното храбро войнство бѣха най-голѣми. Славата, българската всепобедна слава, се разнесе отново по цѣлия свѣтъ и напълно заслужено!

Обаче, името на този, който замисли, набеляза и наложи плана за войната, името на този, който бѣ вдъхновителя на победитѣ за разгрома на ромънитѣ каточели остана потулено. Други се намѣстиха, други използуваха за себе си лавритѣ и похвалитѣ.

Но това не смущаваше генералъ Жековъ. Той ликуваше въ душата си, че дѣлото биде увѣнчано съ такъвъ пълненъ успѣхъ и че Бѣлгария се спаси отъ северната опастность. Българскиятъ главнокомандуващъ отъ друга страна нѣмаше нито желание, нито свободно време за чествуване и самопоказване. Други тежки задължения отвлѣкоха веднага мисъльта и вниманието му къмъ югъ, гдето едва се бѣха успокоили героитѣ следъ есеннитѣ тежки боеве въ Македония.

Но общото облекчаване на положението повдигна куража на централнитѣ сили. Разликата между августъ и декемврий 1916 г. бѣ грамадна. Това подтикна тѣхнитѣ правителства да направятъ на дванадесети декемврий 1916 година своето предложение за миръ.

— Не вѣрвамъ азъ, че съглашението ще се улови на въдицата! — каза генералъ Жековъ. — Но той признаваше, че е добре, за предъ неутралния свѣтъ. Това предложение за миръ имаше голѣмо значение и за собствените войски. Тѣ трѣбваше да знаятъ, че мирътъ не зависи само отъ желанието на едната воюваща страна.

Скоро съглашенскиятъ отговоръ потвърди това разбиране на генералъ Жековъ. Нѣщо повече — минаха се само нѣколко седмици и стана явно, че противникътъ не само не счита войната за загубена отъ него, но дори се готви и той сега да атакува. Съглашението започна да подготвя издалечъ своята голѣма офансива, съ взаимодействие по всички фронтове.

И занизаха се все нови събития съ неизмѣрими последици. Още презъ пролѣтьта на 1917 година започна неограничената подводна война. А скоро следъ това и Америка се намѣси въ войната.

Но смѣткитѣ на съглашението излѣзоха погрѣшни. На западния фронтъ тѣ не постигнаха никакви съществени успѣхи, а на изтокъ избухналата революция въ Русия подсказа начало на разложението и самоунищожението на грамадния и все още страшенъ руски боенъ станъ.

Изобщо, като се изключатъ важнитѣ събития въ Русия, които макаръ и вътрешнополитически водѣха къмъ разложение на войската ѝ, годината 1917 не докара никакво съществено измѣнение. Презъ тази година блокадата на централнитѣ сили взе да се чувствува посилно и по-силно. Оскъдицата въ храни и сурови материали за военнитѣ съоръжения задаваше вече голѣми грижи.

Отсъствието на нѣкакви голѣми бойни действия не значеше, обаче, бездействие за винаги смѣлия, но и винаги отрано загрижващия се български главнокомандуващъ. Войната съ Ромъния бѣ наложила да отслабимъ войскитѣ си на македонския фронтъ. Тази мѣрка взе генералъ Жековъ като временно, преходно положение, защото бѣ убеденъ, че войната на северъ не ще бъде дълга. И веднага следъ привършване на операциитѣ въ Добруджа и Влахия, генералъ Жековъ започна да изтегля българскитѣ части оттамъ и да ги изпраща на югъ.

„Ние слабѣемъ на югъ, защото противникътъ тамъ се засилва. При постоянното удължаване на нашия фронтъ, пристигащитѣ отъ северъ български полкове не могатъ да създадатъ поне едно относително равновесие на силитѣ!“

Тъй пише той въ германската главна квартира и иска да ни се прати дължимата помощь

Наистина, генералъ Жековъ удържаше все още положението, войницитѣ ни имаха още голѣмъ духъ и бѣха способни не само да се отбраняватъ, но и да предприематъ успѣшно частични нападения или контъратаки.

„Но до кога?“ се питаше загрижено българскиятъ главнокомандуващъ. „Да атакуваме сега ние сами на югъ многочисления и добре снабденъ съ артилерия противникъ, съ орѣдѣлитѣ наши полкове, не можемъ. Раз-

тегленията чакъ до Албания български фронтъ е много тънъкъ — германски части почти нѣмаме, а трѣбва да запушваме и дупкитѣ отъ австрийското оттегляне. Вижда̀мъ и чувствувамъ какъ бездействието ни руши духа на нашитѣ войници. А съ малко добра воля и повече вникване отъ страна на съюзницитѣ ни, съ съдействие отъ тѣхна страна, дори по-малко отъ предвиденото по военната конвенция, азъ съмъ готовъ да наста̀пя противъ Солунъ и гарантирамъ успѣха.“

Честитѣ обиколки на генералъ Жековъ по фронта имаха сега главно за цель да се поддържа духа. Чрезъ лична намѣса и прѣко въздействие той влияеше неуловимо противъ унинието и противъ справедливото може би недоволство отъ все по-силно чувствуващитѣ се лишения. Пребивавайки повече на фронта, генералъ Жековъ все пакъ чувствуваше какво става въ вна̀трешностьта: една нескривана вече умора отъ войната дразнѣше всички народни срѐди. Въ вна̀трешностьта все повече се засилваше недоволството отъ това, че ние сме изоставени отъ съюзницитѣ си.

Но годината 1917 отминаваше. Месецъ подиръ месецъ отлиташе въ вѣчно бдение по фронта. А въ сна̀щото време мна̀чително се очакваше врагътъ да атакува.

Наста̀пи новата зима, четвърта отъ началото на голѣмата война, а трета за нашитѣ войски. Новата 1918 година се посрѣщна съ едно малко облегчение, съ една блѣщукаща надежда — новитѣ господари на Русия бѣха вече сключили примирие съ германцитѣ. Всички вѣрваха, че миртъ поне на изтокъ скоро ще настане, защото следъ Русия не би било възможно за Ромъния да продължава да се счита въ война съ централнитѣ сили. Тогава съ освободенитѣ отъ изтокъ войски ще може да се потърси бързия край на войната и на западния фронтъ, преди тамъ да сна̀ пристигнали голѣми количества американски войски.

И наистина, договорътъ за миръ съ Русия биде подписанъ на трети мартъ. А два дни само по-късно се сключи и предварителниятъ договоръ за миръ съ ромънитѣ.

Въ втората половина на мартъ 1918 година германцитѣ предприеха единъ силенъ ударъ на западъ, въ Пикардия, и следъ разгрома главно на англичанитѣ, пна̀тьтъ къмъ Амиенъ стоеше почти открить и преследваното разединение на французи отъ англичани изглеждаше постигнато. Но този голѣмъ германски пробивъ бѣ скоро запушенъ и въ първитѣ дни на априлъ наста̀плението спрѣ.

Непосрѣдствено следъ първия ударъ, германцитѣ предприеха втори, по-насеверъ, въ Фландрия. Но и той костува много загуби за двете страни, безъ да се постигне нѣкакъвъ решителенъ резултатъ. Съглашението въпрѣки тежкитѣ удари, които понасяше, все още не считаше войната за загубена. А това налагаше на германцитѣ да продължаватъ съ нови и по-изтощителни удари.

Съ голѣма загриженость следѣше генералъ Жековъ развоя на тѣзи голѣми боеве на западния фронтъ. Той очакваше, че съглашенцитѣ ще оживятъ действията си и по нашия южен фронтъ, тъкмо сега, когато ние не можехме вече да разчитаме на германска помощь. А на югъ стоеха противъ насъ сега и гърцитѣ, които бѣха вече се присъединили и формално къмъ съглашението. Предвижданията на генералъ Жековъ и тукъ се сбна̀дваха. Спирането ни презъ 1915 година на гръцката граница не можа да оправдае надеждитѣ на германцитѣ. И ето Гърция е въ война срещу насъ и България трѣбва сега да изпита първа върху себе си последицитѣ отъ чужди грѣшки. Но и при това тежко положение генералъ Жековъ бѣ винаги на своя постъ.

За него бѣ безспорно, че новиятъ командуващъ на войскитѣ при Солунъ генералъ Гийома ще се опита да реализира нѣкакъвъ успѣхъ, както за да оправдае своето назначение, така и за да окуражи гърцитѣ.

Особено много засилената артилерийска стрелба по нашитѣ линии при Вардара подготви извършената на тридесети май атака на върха Яребична. Успѣхътъ на противницитѣ тукъ не бѣ отъ голѣмо тактическо значение. И все пакъ генералъ Жековъ веднага се отзова на застрашения участъкъ отъ фронта и успѣ да локализира вражата победа. Но тукъ той констатира, че моралнитѣ последици отъ падането на Яребична сна̀ твърде сна̀дбоносни: духътъ на частитѣ бѣ падналъ и тѣ не можаха да контраатакуватъ и завладѣятъ отново отнетата позиция. Това морално състояние на войскитѣ бѣше лошъ предвестникъ за нашата морална издръжливость и генералъ Жековъ веднага реши да вземе радикални

мѣрки за закрепването на фронта. Десеть дни прекара главнокомандуващиятъ на фронта, обходи петь отъ дивизиитѣ, окуражаваше навсѣкѫде, напѫтствуваше и следъ като се убеди, че фронтътъ е отново закрепенъ, се завърна въ главната квартира. Неговитѣ усилия сега бѣха насочени въ друга посока — къмъ „вѫтрешния фронтъ“. И той се зае отъ близу да моли и царь и правителство да поставятъ всичко въ помощь и съдействие на бойцитѣ отъ фронта. Той съзнаваше, че бѣ крайно време, когато всички рѫководни фактори въ страната трѣбваше да вематъ решителни мѣрки за запазване духа въ войската.

Преди да напустне фронта главнокомандуващиятъ телеграфира на царя: „Духътъ и способностьта на войскитѣ, съ малки изключения, запазени, но се налага повелително вземането редица бързи и ефикасни мѣрки за подобрение серашното положение. Върху това следва подробенъ докладъ“.

Тази констатация на генералъ Жекова бѣ действителна, защото освенъ незначителния успѣхъ на Яребична, на всѣкѫде другаде — предъ Дойранската позиция, предъ позициитѣ непосрѣдствено източно отъ Вардара, предъ Добро-поле, по завоя на Черна, кѫдето противницитѣ бѣха проявили продължителна активность — на всѣкѫде нашиятъ фронтъ оставаше непоколебимъ. Българскитѣ войски държеха още фронта здраво.

Лѣтото на 1918 година завари България съ ново правителство Малиновъ — Костурковъ, което декларира, че ще продължи лоялната съюзническа дейность ведно съ централнитѣ сили. Едно облекчение въ вѫтрешностьта на страната, а оттамъ и на фронта се почувствува отъ станалата вѫтрешна политическа промѣна. Познавайки твърде добре нашия партиенъ манталитетъ и старата практика — всѣко българско правителство да прокарва специална своя външна политика, генералъ Жековъ побърза да влѣзе въ връзка съ министъръ-председателя Малиновъ, а веднага подиръ това участвува въ заседанието на министерския съветъ и изложи съ войнишка откровеность както положението на фронта, така и мѣркитѣ, които трѣбва да бѫдатъ взети веднага, за да може да се продължи борбата.

Новото правителство даде на генералъ Жекова своето пълно довѣрие. Малиновъ познаваше общото положение на България, но той сигурно чувствуваше сѫдбоносната роля на главнокомандуващия и открито заяви:

„Сега България е на фронта. По-добре криза въ правителството и вѫтре, отколкото такава въ главното командуване. Последната би била гибелна!“

НОВАТА КНИЖНА ВОЙНА

Докато траеше дългото и мѫчително наше бездействие на южния фронтъ, което загрижваше извънредно много главнокомандуващия, между кабинетитѣ и бюрата на отдѣлнитѣ съюзнически главни квартири се водѣше безкрайна словесна борба. Тя бѣ започнала още отъ 1915 година, когато германцитѣ и австро-унгарцитѣ започнаха да оттеглятъ своитѣ войски отъ Балкана, и продължаваше дори до 1918 година. Българското главно командуване искаше и настояваше да се изпълни военната конвенция и се дадатъ необходимитѣ германски и австро-унгарски войски за довършване операциитѣ въ Македония, а германското главно командуване омаловажаваше нашия южень фронтъ и изтегляше постоянно оставащитѣ все по-малко германски части, защото нуждата отъ тѣхъ другаде била по-голѣма.

Неуспѣхътъ отъ германската офанзива срещу Вердюнъ въ 1916 година, както и неутрализирането на нѣколкократнитѣ голѣми удари на западния фронтъ въ пролѣтьта 1918 година даваха каточели по-голѣмо оправдание за германцитѣ да искатъ да прибератъ на западния фронтъ и последния свой боецъ. Но генералъ Жековъ правѣше друга преценка на общитѣ интереси и намираше, че изоставянето македонския фронтъ само на българскитѣ гърди е едно твърде рисковано решение. Противъ това той не се умори да възстава, да убеждава, да моли. Вмѣсто да се отчае въ своята дълга борба срещу съюзническия фронтъ, той се мѫчеше винаги да привлѣче въ своя подкрепа както отговорното правителство, така и царя.

„Вмѣсто да сме въ състояние да водимъ война на югъ, ние почнахме една пагубна книжна война съ съюзницитѣ!“ — пише по-късно генералъ Жековъ.

Развоятъ на събитията на балканския боенъ театъръ презъ 1915/18 години създаваше и предизвикваше много и най-разнообразни спорове между четиритѣ

участвуващи съюзни армии, тѣхнитѣ главни командувания и по-малкитѣ командни инстанции. Тия спорове често се пренасяха въ политическитѣ кабинети, а понѣкога занимаваха дори и коронованитѣ глави.

Никое свѣтовно събитие не е било извършвано при идеална сговорчивость на участницитѣ и дейцитѣ около него. При далечни цели и противорѣчиви интереси конфликтитѣ и недоволствата нарастватъ. Победитѣ заслѣпяватъ, постигнатитѣ резултати раздразватъ нови апетити, етнографическитѣ условности се раздуватъ и ненаситностьта се разразява въ най-силна степень.

Прибави ли се въ коалиционнитѣ войни къмъ всичко това и националното различие, оттамъ и различието въ националнитѣ стремежи, ще прозремъ обективната първопричина и на новата книжна война, която започна веднага следъ разгромяването на Ромъния и която е известна подъ името „Добруджански въпросъ“.

Този най-голѣмъ и най-продължителенъ конфликтъ между България и съюзницитѣ засѣгаше спора за военното окупиране и евентуално владение следъ мира на Добруджа.

Ябълката на раздора назрѣ именно въ момента, когато България, по силата на правото и успѣхитѣ по бойнитѣ поля, можеше да счита постигнати всички свои национални въжделения.

По добруджанския въпросъ българскиятъ главнокомандуващъ генералъ Жековъ се стараеше винаги да отстоява българскитѣ права и въ тази си дейность той се очертава като предвидливъ държавникъ, макаръ че се бѣ посветилъ само на военното поприще. Ще дойде нѣкога време да се признае отъ историята, че генералъ Жековъ е можалъ не само да състави и наложи отличенъ планъ за действие противъ Ромъния и не само да приложи на дѣло този планъ, който даде решителни победи. Историята ще признае, че той предвиди овреме опасностьта отъ съюзническитѣ скрити замисли и нададе повикъ за спасяването България отъ една неправда. А съ своята проницателность той ясно виждаше, че тази неправда ще се отрази гибелно върху духа на народа, а оттамъ и върху духа на войнството ни, безъ да принесе сѫществена полза на съюзницитѣ ни.

Тукъ, при тази борба за защита на българския престижъ и на българскитѣ жизнени интереси се почувствува най-зловредно липсата на единение между правителство и главно командуване. А това не бѣше нѣщо случайно. То дойде като резултатъ на партизанския бѣсъ, който отъ десетилѣтия разпокъсваше българския народъ и българската мисъль на части. А презъ самата война тази липса на единение бѣ засилена твърде много отъ партизански замисления правилникъ за главното командуване.

За използуване на голѣмитѣ запаси отъ хранителни материяли въ Добруджа, изоставени отъ ромънитѣ следъ нашитѣ победи тамъ, се налагаше едно строго, планомѣрно и здраво управление. Такова ние не бѣхме подготвени да дадемъ и затова бѣхме изпреварени.

Още на двадесеть и четвърти октомврий 1916 година германското главно командуване обяви ромънска Добруджа за окупирана военна область и всичкитѣ ѝ припаси се счетоха за конфискувани. Германцитѣ веднага започнаха да събиратъ и изнасятъ всичко, като за цельта се настани въ Кюстенджа единъ голѣмъ щабъ на чело съ генералъ Унгеръ, пристигнаха тѣхни чиновници и подеха дейность, каточели управлението въ Добруджа е изключително германско.

Генералъ Жековъ протестира. Той напомня за петдесеттѣ хиляди български жертви въ войната на северъ, настоява да се зачитатъ правата на нашата армия и чувствата на българския народъ, защото. . . „всѣко търпение си има край.“

Но въ своя протестъ генералъ Жековъ не намира подкрепата на правителството. Радославовъ прехвърля всецѣло борбата върху генералъ Жекова, като добавя: „Знайте, кайзерътъ ми каза, че цѣла Добруджа съ устието на Дунава и Кюстенджа е българска.“

Съ тази сладка надежда Радославовъ си затвори очитѣ и пренебрегна съ една осѫдителна лекота зараждащия се добруджански конфликтъ. Неподкрепенъ отъ никого, генералъ Жековъ се сили да отстоява националната честь и достойнство, да се бори за назначенитѣ отъ правителството български чиновници въ Добруджа, да се противопоставя самъ и по въпроси съвсемъ не отъ неговата компетентность.

Не за първи пѫть генералъ Жековъ констатирва, какъ германцитѣ умишлено претълкуватъ смисъла на всѣка постѫпка и разговоръ въ изгодна тѣмъ форма и

приписватъ обещания или изявления, каквито никой никога не е давалъ.

На едно категорично искане да ни се предаде управлението на Добруджа, Лудендорфъ отговори уклончиво, че ще иска мнението на Австро-Унгария и Турция и после ще се произнесе. Дръзката помисъль да ни пращатъ да се молимъ по други врати извиква възмущение у главнокомандуващия и той отговаря:

„За насъ е крайно неудобно и нежелателно да правимъ постѫпки предъ Австрия и Турция за управлението на Добруджа, както и по-рано не сме преговаряли съ тѣхъ по този въпросъ. Да ни пращатъ сега при турци и австрийци значи, че германцитѣ не желаятъ да се вслушатъ въ нашитѣ искания и че нашитѣ интереси се поставятъ на последенъ планъ. А за огорчението, което ни се причинява отъ това, добре е да се държи по-сериозна смѣтка."

Презъ мартъ 1917 година главнокомандуващиятъ генералъ Жековъ предприема обиколка въ Добруджа и на самото мѣсто проучва възникналитѣ спорове и несъгласия. Впечатленията му бѣха много нерадостни и въ една среща съ министъръ-председателя му излага действителното положение на работитѣ и изисква подкрепата му въ категоричнитѣ постѫпки, които той е решенъ да направи предъ Хинденбургъ.

Радославовъ обещава съдействието и нека отбележимъ — той удържа това си обещание.

Вмѣсто отстѫпка, въ отговоръ на исканията на главнокомандуващия и българското правителство, Хинденбургъ се основава на „военната необходимость и целесъобразность", счита, че сегашното германско управление на Добруджа може най-добре да използува икономически страната, разбира се, въ полза на гладуваща Германия, и заключава, че отричането на това не е нищо друго, освенъ политическо зложелателство.

Генералъ Жековъ схваща интимната смисъль на този отговоръ — германската главна квартира счита действията си съобразни съ германскитѣ интереси и нужди, не смѣта да ги отмѣни, ще преследва своята цель, безъ да се влияе отъ ничии чувства. Жековъ вижда, че германцитѣ сѫ прави за себе си, но за него преди и надъ всичко стоятъ честьта и правата на България. За тѣхъ той продължава борбата, макаръ че бѣ принуденъ лично да направи доста отстѫпки и промѣни въ българския висши команденъ персоналъ все съ надежда, че съ тия жертви ще спечели нови придобивки за каузата на България.

Докато Радославовъ презъ юний 1917 година въ Германия възприема едно компромисно разрешаване на спора, все пакъ подъ резерва, че то ще бѫде одобрено и отъ българския главнокомандуващъ, генералъ Жековъ не приема предложената отъ германцитѣ редакция, внася добавки и поставя изричното искане следъ първи октомврий цѣлото управление въ Добруджа да премине изключително въ рѫцетѣ на българскитѣ военни и граждански власти.

Раздвоеностьта между министъръ-председателя и главнокомандуващия окуражава германцитѣ. Тѣ отхвърлятъ исканията на генералъ Жекова и предявяватъ новъ проектъ за споразумение, който остана само проектъ.

Генералъ Жековъ не искаше да се съгласи на никакво споразумение, докато относно политическитѣ агитации въ Добруджа българитѣ се поставятъ подъ еднакви ограничения съ германцитѣ и турцитѣ; докато находящитѣ се още въ Добруджа български войски се третиратъ като чужденци; докато не се разбере отъ германска страна повелителната истина, че България има заслуги повече отъ другитѣ съюзници, а така сѫщо и етнически права по-скѫпи отъ чиито и да било други интереси.

Когато Радославовъ получава преписъ отъ телеграмата на генералъ Жековъ до германската главна квартира, отговори му, че е напълно съгласенъ съ становището на главнокомандуващия, но че германцитѣ сѫ все неотстѫпчиви.

Докато се води книжната война — безъ никаква победа до сега, а и безъ изгледи за такава — въ Добруджа сѫществува угрозата да се дойде до въорѫжени стълкновения между съюзницитѣ. Раздразнението нараства и отъ обстоятелството, че по свои политически съображения германцитѣ започватъ да менажиратъ ромънитѣ, които били страдали отъ подстрекателствата на самозванни елементи. На това генералъ Жековъ отговори на германското главно командуване:

„Подстрекателства отъ самозванни елементи нѣма,

а има самозащита противъ враждебната за българитѣ дейность на германското етапно управление".

И стигна се дотамъ, че добруджанскиятъ въпросъ, следъ като бѣ станалъ достояние на всички българи, даде материалъ и на опозицията за една интерпелация и публични дебати въ Народното събрание. Правителството бѣ безсилно да се защити — една защита би значила самоотричане отъ борбата му противъ германскитѣ домогвания въ Добруджа.

Речитѣ на опозиционнитѣ народни представители раздразватъ германцитѣ и тѣ поискватъ да оттеглятъ всичкитѣ си войски отъ Македония, кѫдето било по-изгодно да ги замѣстятъ българскитѣ части, намиращи се още въ Добруджа.

Генералъ Жековъ се противопостави рѣзко на това ново германско искане. Неговото становище бѣ, че малкото германски войски на македонския фронтъ, наредъ съ многобройнитѣ наши тамъ, защищаватъ общото съюзно дѣло по силата на поети задължения отъ тѣхна страна.

„България не иска благодеяния, а настоява и ще настоява, щото германцитѣ, въ името на общитѣ интереси, да изпълняватъ своитѣ задължения. Създаденитѣ неприятни за тѣхъ настроения у насъ нѣмаше да сѫществуватъ, ако тѣ поне формално зачитаха суверенитета на България, законитѣ на страната, както и правата и отговорноститѣ на българското главно командуване. Ако Добруджа остане окупирана само отъ германски войски, германцитѣ ще могатъ по-лесно да я поднесатъ като даръ на ромънитѣ, за да ги спечелатъ отново на своя страна".

Следъ толкова силно изразеното упорство на българския главнокомандуващъ, германцитѣ не посмѣха да поддържатъ своето искане.

Така въ неспирни писмени пререкания следваха разпритѣ по добруджанския въпросъ презъ цѣлата 1917 година и се прехвърлиха и въ 1918 година до започване на мирнитѣ преговори съ Ромъния. Както презъ това време, така и въ последствие при оставяне Добруджа въ съюзнически кондоминиумъ, генералъ Жековъ не се умори и не се отчая да води борбата. Като истински българинъ, който има чувството на национално достойнство, той бѣ еднакво озлобенъ както отъ врѫчването отъ страна на руския царь въ 1914 година маршалски жезълъ на ромънския краль, така и отъ менажирането на сѫщия краль отъ страна на Макензенъ.

Въ резултатъ, обаче, цѣлата тази книжна война не донесе нито една решителна победа. Свикналъ да увѣнчава дѣлата си по бойнитѣ поля съ победи, генералъ Жековъ не можеше да бѫде доволенъ и това не му даваше спокойствие.

ЕДИНЪ ИСТОРИЧЕСКИ ДОКЛАДЪ

Телеграмата на главнокомандуващия до царя отъ десети юний изпратена отъ фронта биде последвана два дни по-късно отъ единъ обширенъ писменъ докладъ. Никой никога не е поставялъ пръста си така направо въ раната, никой не е дръзвалъ да направи констатации и каже истини, колкото и болезнени да сѫ тѣ, както това стори генералъ Жековъ. Затова този неговъ докладъ биде нареченъ „исторически" и предизвика у насъ събития, действително отъ историческото значение.

Царь Фердинандъ, единъ твърдъ и упоритъ монархъ, който никога не се оставяше да бѫде насочванъ къмъ решенията си относно политическитѣ въпроси, бѣ се изказалъ предъ Малиновъ дословно така:

„Генералъ Жековъ ми писа единъ докладъ, съ който то ме притисна до стената!"

Този докладъ на главнокомандуващия бѣ една колкото истинска, толкова и потресающа преценка за положението на фронта. Отъ друга страна докладътъ даваше основание на Държавния глава да извърши политическата промѣна, за да може чрезъ отстраняване на кризата въ вѫтрешността да се предварди кризата на фронта. А заедно съ това, той можеше да закрепи убеждението у бойцитѣ, че въ тази борба на животъ и смъртъ, въ която сѫ ангажирани почти всички държави на свѣта, не може леко да се решаватъ голѣмитѣ въпроси и че изходътъ и за България може да бѫде само общиятъ успѣшенъ изходъ на централния съюзъ.

Докладътъ обемаше съ едно рѣдко проникновение, не само чисто военнитѣ въпроси, но съ него генералъ Жековъ се докосваше смѣло и до твърде деликатнитѣ въпроси по вѫтрешното положение, отношенията между съюзницитѣ, духа и боеспособността на войскитѣ и

нуждата отъ ново правителство. Тукъ ще предадемъ самo заключението:

„Действуващата армия има до сега добро бойно положение. То ще може да бѫде задържано, ако ѝ се доставятъ редовно най-необходимитѣ срѣдства за сѫществуване и борба.

„Храната наложително трѣбва да се подобри и да се вематъ мѣрки да има такава достатъчно чакъ до реколтата 1919 година.

„Облѣклото трѣбва да се подобри много. Тамъ е най-болната страна: облѣкло и ботуши. Това да стане преди настѫпването на есеньта.

„Духътъ, ако се вематъ и отъ вѫтрешността ведната наложителнитѣ мѣрки, ще се засили и закрепи съ подобрение на храната и облѣклото.

„Обаче за повдигането духа и боеспособността не трѣбватъ само палиативни мѣрки, а такива, чиято ефикасность да се почувствува на фронта още въ първия месецъ.

„Наложително е едно вѫтрешно обновление, което да влѣе своитѣ свежи струи въ всички кѫтове на страната и оттамъ да се разнесе на фронта и успокои частитѣ.

„Само едно авторитетно, популярно и честно правителство може да стори това. Никой другъ!

„Защото, за да се върне вѣрата у тѣзи, които сѫ я загубили по отношение на вѫтрешната ни уредба, е необходимо начело на последната да застанатъ хора, които сѫ готови да служатъ само на единствения идеалъ — отечеството.

„Създадената криза въ вѫтрешното управление за сега въздържа вълненията на фронта. Разреши ли се тази криза умѣло, положението ще се подобри; зле ли се разреши — тогава положението ще продължава да крие у себе си опасности, неизмѣрими по последствията си. Надеждата да се поправи положението съ полумѣрки изглежда суетна.

„Повелително необходимо е да се побърза съ вземане радикални мѣрки за успокоение страната и фронта, за да не се изпадне въ положение, че е пропустнатъ и последния моментъ".

За историческото значение на доклада пише и д-ръ

Ал. Гиргиновъ, бившъ министъръ и политически историографъ:

„Обявяването и разрешаването на министерската криза бѣха предшествувани отъ сравнително обширния писменъ докладъ на главнокомандуващия генералъ Жековъ до Негово Величество Царя съ дата дванадесети юний 1918 година. Този докладъ на главнокомандуващия бѣ съкрушителенъ за правителството на д-ръ Радославовъ. Той не можеше да остане безъ да породи своитѣ последствия".

Напълно обективенъ и откровенъ, главнокомандуващиятъ считаше за свой дългъ да постави въ пълна известность и новото правителство на Малиновъ по болнитѣ въпроси. Още на двадесеть и пети юний генералъ Жековъ взема участие въ министерския съветъ на новото правителство и въ течение на шесть часа е изнесалъ на разглеждане болкитѣ и нуждитѣ на действуващата армия. Предъ новитѣ отговорни министри генералъ Жековъ прочита и разяснява не само доклада си отъ дванадесети юний, но и едно още по-ново, писано на двадесеть и трети юний изложение за духа на войскитѣ отъ фронта. Въ него генералъ Жековъ не скрива действителното положение — че духътъ на действуващата армия за сега е годенъ само за отбрана, и че моралното състояние е такова, при което трудно може да се говори за сѫществуване на настѫпателенъ духъ.

Предъ новото правителство генералъ Жековъ заявява, че както досега, така и за напредъ ще се ржководи единствено отъ съзнанието си за дълга къмъ Отечеството. Ако неговата личность като главнокомандуващъ, върху когото лежатъ отговорности за миналото, може да бѫде и най-малка прѣчка на политиката и мѣроприятията на новото правителство, той е готовъ незабавно да напустне длъжностьта си. Това генералъ Жековъ е готовъ да направи все въ името на дълга и заради върховнитѣ интереси на България.

На тази декларация на генералъ Жековъ, новото правителство въ пълно единодушие отговори, че при евентуално недоразумение, по-скоро и по-лесно правителството може да се оттегли, нежели да се създаватъ сътресения въ главното командуване.

При такива ясно установени отношения и съ нова вѣра въ възможностьта да се подобри положението,

генералъ Жековъ остана на поста си като главнокомандуващъ и се завърна въ главната квартира вѫтрешно задоволенъ. А скоро следъ това той се отправи къмъ частитѣ на фронта, за да бѫде въ непосрѣдственъ контактъ съ бойцитѣ, още повече че на дѣсния флангъ на македонския фронтъ се бѣ провѣло едно силно настѫпление на враговетѣ. Австрийскитѣ войски, действуващи тамъ, отстѫпваха и вследствие на това, нашата сборна дивизия при Охридъ рискуваше да изпадне въ тежко положение.

Воинътъ генералъ Жековъ бѣ завършилъ своята политическа намѣса — сега той съ радость пое отново военната си задача!

ЕДНА ЗЛА ПРОКОБА

Съ особено вѫтрешно задоволство главнокомандуващиятъ предприе презъ втората половина на юлий обиколка на дѣсния флангъ на нашия македонски фронтъ. Сега той отиваше съ силното убеждение, че новото българско правителство ще го подкрепи въ усилията му да се подпомогне на бойцитѣ.

Идването на министъръ-председателя Малиновъ и на нѣкои отъ министритѣ въ главната квартира, а още повече отиването на министритѣ на фронта, накара да се почувствува отъ войницитѣ, че главното командуване и правителството сѫ солидарни по пѫтя на общото сѫдбоносно дѣло, че новото правителство изглежда ще милѣе повече за армията и ще се интересува за нейнитѣ нужди.

„Днесъ фронтътъ е България!“ — бѣ казалъ генералъ Жековъ предъ новия кабинетъ.

„Вие сте конституционно отговорнитѣ рѫководители на държавата, вие ще трѣбва да я видите и опознаете тамъ, кѫдето тя сега се намира — по фронта на армията ни. И азъ ви каня, не, азъ ви моля: елате ни вижте! Вижте бойцитѣ, за да разберете тѣхната мѫка и тѣхнитѣ нужди!“

Разбира се, генералъ Жековъ не искаше съ това да стоварва другиму своитѣ отговорности и своитѣ грижи. Не! И затова той замина на фронта . . . „гдето присѫствието Ви е необходимо!“ — бѣ му телеграфиралъ царь Фердинандъ въ отговоръ на съобщението на главнокомандуващия, че заминава за участъка западно отъ Охридското езеро.

Главнокомандуващиятъ намѣри частитѣ отъ участъка на сборната дивизия твърди на позициитѣ си. Найкрайниятъ нашъ 36. пехотенъ полкъ не бѣ мръдналъ нито крачка назадъ, макаръ че противникътъ се бѣ появилъ вече въ тила му.

Обаче, стойкостьта на отдѣлни чинове отъ нѣкои полкове бѣ разколебана. Поради това генералъ Жековъ счете за своя първа длъжность да въздействува съ прямъ съветъ, къмъ съзнанието и сърдцата на войницитѣ. Той се спира при всѣки единъ отъ тѣхъ, особено предъ тѣзи съ съкрушенъ видъ и изпокѫсано облѣкло, изслушва болката, ободрява унилия, окуражава малодушния, успокоява възбунтувалия се. Неговото държане е така бащинско, така съчувствено довѣрчиво, че по-непокорнитѣ се позабравяха и ставаха дръзки. Но . . . съ твърдость и тактъ главнокомандуващиятъ успѣваше не само да успокои страждущитѣ отдѣлни хора, но и да умири нетърпѣливитѣ и негодуващитѣ.

„Лицето на главнокомандуващия става още по-мрачно и съсрѣдоточено. Трудно е да се каже дали подъ тази маска се притуля голѣмата скръбь за разрушени илюзии или това сѫ новитѣ, по-строги формули, които ще бѫдатъ разпратени изъ частитѣ за възстановяването на изчезналата вѣра въ успѣха. Незабелязано той започва да говори тихо, съ постепенни градации, съ по-обикновени думи отъ тия, които до сега е употребявалъ. Разговаряше човѣкътъ съ тѣзи, страданията на които той отдавна вижда и добре познава. Говорѣше бащата, който съчувствува и умѣе да внесе въ укора си това, което блика направо отъ сърдцето.

„Наистина, не сѫ малко годинитѣ на този храбъръ, честенъ, толкова полезенъ за Отечеството, но тъй тежъкъ животъ. Той знае сѫщо и презъ какви несравними страдания е минала тази желѣзна часть, предъ която сѫ се разбили на пяна толкова бѣсни неприятелски вълни. Нему е познатъ сѫщо голѣмия недостигъ отъ всичко, и че тази бедность на нашата малка страна не позволява да се отсрамимъ на боеца, както той заслужава. Но нека знаемъ, че изоставянето, имено въ този моментъ на майка България ще бѫде най-черната изневѣра, защото това сѫ, може би, последнитѣ изпитания,

които водятъ до победата, до успѣха. Ние страдаме, изморени сме, вѣрно е — готови сме, каточели, да капнемъ. Но това — бѫдете убедени, не ви говоря като началникъ — би било най-голѣмата грѣшка предъ нашата хубава Родина. Ние сме изтощени, но нима врагътъ не е отслабналъ отъ постояннитѣ приспѫпи изъ тия планини, въ които сме сврени? Нека имаме още малко бодрость, братя! Хубавиятъ край, вѣрвайте, ще дойде!

„Въодушевена овация съпровожда последнитѣ думи на главнокомандуващия. Ободряващъ токъ издига главитѣ на всички, които отново започватъ да се гледатъ направо и смѣло въ очитѣ. Акламираха човѣка, който се показа като такъвъ и реши да не наказва никого за преживѣното изстѫпление.

„Главнокомандуващиятъ замина заедно съ високата свита. Той постигна единъ голѣмъ успѣхъ, защото потуши единъ бунтъ само съ две сърдечни думи!“

Така описва картината предъ разтревожения 71. пехотенъ полкъ единъ нашъ писатель-политикъ, известенъ лѣвичарь, който никога не еималъ добри чувства къмъ лицата по върховетѣ на войската ни.

Завърналъ се отъ изтощителната въ лѣтния зной обиколка, първоначално не чувствуващъ, че носи вече въ себе си гибелно заболяване, генералъ Жековъ работи и разпорежда — той иска да направи всичко възможно за войскитѣ, които бѣ обходилъ и видѣлъ. Защото той се готвѣше следъ нѣколко само дни пакъ да отиде при тѣхъ, пакъ да ги види, но да ги види този пѫть подбодрени не само отъ думитѣ му, а и вследствие неговитѣ грижи за тѣхъ.

Уви! . . . И единъ главнокомандуващъ е човѣкъ . . . той може да предполага, да желае, но Господь и съ него разполага!

Българскиятъ главнокомандуващъ не можа вече да отиде на фронта, да види своитѣ скѫпи херои. Вмѣсто на югъ, следъ продължило съ седмици опасно боледуване тренътъ го отвезе къмъ Виена, за станалата неотложна операция . . .

Съзнанието на дълга и на голѣмата му отговорность го караха да упорствува, да не иска да напустне страната въ единъ важенъ моментъ. Есеньта наближава. Очаква се, че бойнитѣ операции, които вече отдавна вилнѣятъ на западния фронтъ, ще получатъ отгласъ на

последно усилие отъ страна на враговетѣ и предъ насъ, на македонския фронтъ.

Не настояватъ само лѣкари, но настояватъ вече и най-близкитѣ му помощници и съветници, макаръ и да виждатъ, че оставатъ сами, безъ мощния стълбъ, безъ упората, която генералъ Жековъ имъ даваше винаги съ своята готовность да взема смѣли решения и да носи отговорността за тѣхъ. Накрай, когато вече трѣбваше да се сломи неоправданата упоритость, намѣсиха се и престолонаследникътъ и царьтъ.

И на осми септемврий 1918 година болниятъ главнокомандуващъ биде изпратенъ вечерьта, придруженъ отъ лѣкари-специалисти, за операция въ Виена.

„Въ най-сѫдбоноснитѣ дни на България, въ днитѣ, когато мечътъ се забива въ сърдцето ѝ, нейнитѣ храбри синове оставатъ безъ върховенъ началникъ!“ — писа по този тѫженъ поводъ единъ висшъ военноначалникъ и личенъ воененъ правникъ, генералъ Таневъ.

— Една зла прокоба! — прошепнаха съ загриженость изпращачитѣ.

Стойкостьта на волята да победимъ рухна. Този, който умѣеше три години наредъ да държи войскитѣ въ рѫка и ги води къмъ победи вече не бѣ при тѣхъ. . .

РАЗГРОМЪТЪ

Една седмица по-късно цѣла Виена се вълнуваше отъ долитащитѣ отъ София сведения за началото на една голѣма неприятелска офансива. Известията за първитѣ успѣхи на враговетѣ при Добро-поле правѣха всѣкиго да тръпне. Безчувственъ оставаше само генералъ Жековъ, който лежеше въ санаториума съ отворенъ черепъ и бълнуваше отъ болки.

Телеграми летятъ една следъ друга отъ Кюстендилъ и отъ София — главната квартира иска указания, царьтъ търси съвѣтъ, но . . . отговоръ отъ Виена не се праща, защото умиращи волята сѫ на замиране въ полутрупа Жековъ.

Едва на двадесетъ и първи септемврий генералъ Жековъ е въ състояние да научи печалнитѣ известия отъ България. И веднага прави той последни усилия, забравя болки и открития си черепъ и започва да дава

ценни указания, ако тѣ не сѫ вече твърде закъснѣли.. Обстановката тогава тъй бързо се мѣняваше...

Най-напредъ изпраща насърдчителна телеграма до неговия замѣстникъ генералъ Тодорова—да разпорежда енергично, да постѫпва безпощадно противъ проявилиме строги мѣрки и се положатъ крайни усилия за локализирване на вражия пробивъ. Първа армия да стои здраво на позициитѣ си между Вардара и Дойранъ, макаръ и да организира подвоза си презъ Струмица по долината на Струма.

Като счита, че това негово указание е приведено въ изпълнение — така бързо ставаха тѣзи нѣща преди, когато той държеше въ рѫка главнокомандуването — генералъ Жековъ указва: непременно да се мине въ настѫпление и съ двѣтѣ крила—втора и единадесета армии — смѣло, безъ да се колебаятъ отъ това, че неприятельтъ се е вдалъ напредъ като въ клинъ, защото именно този клинъ може да бѫде гибелта му.

На царя генералъ Жековъ телеграфира, че е твърде рано още да изгубимъ вѣрата си и да напустнемъ бойната. На министъръ-председателя Малиновъ той подписва писмо съ предупреждение, че сключването на сепаративенъ миръ е последното срѣдство за излизане отъ тежкото положение, но къмъ него трѣбва да се прибѣгне само следъ изчерпване на всички други усилия, тъй като интереситѣ на нашитѣ съседи, съюзници на съглашението, сѫ противоположни на нашитѣ и че ние не можемъ да очакваме никакво снисхождение отъ страна на последното.

Какви пророчески думи!

А известията, колкото оскѫдни и закъснѣли да сѫ, рисуватъ изъ часъ въ часъ положението на България все по-черно, по-опасно. Никаква сила и съвети не можеха вече да задържатъ болния генералъ Жековъ въ Виена. Той решава да тръгне, да се върне въ България, въпрѣки запрещенията на лѣкаритѣ, които наричатъ решението му „самоубийство“. Обаче, когато на двадесеть и шести септемврий вечерьта се съобщи на генералъ Жекова началото на края, т. е. че правителството ни е направило вече постѫпки за примирие и миръ, генералъ Жековъ видя и своето безсилие, и безполезността да тръгне още полутрупъ за София. Най-вече го съкруши

царевата фраза: „Азъ съмъ съвсемъ безсиленъ да се противопоставя на правителството“.

Да! Правителството е поискало примирие. Парламентьори сѫ вече пратени. Но вмѣсто да се помири съ фактитѣ, колкото и съкрушителни да сѫ тѣ, болниятъ генералъ Жековъ взема едно странно на пръвъ погледъ, чудновато дори решение — да се противопоставя противъ всичко, противъ всички. . . Защото той разсѫждава така: Сега всички у насъ търсятъ милость отъ победителитѣ. . . Ами ако съглашението не приеме нашето предложение, или ако условията на търсеното примирие бѫдатъ отхвърлени отъ самитѣ насъ? . . . Нека още не изгаряме всички мостове съ съюзницитѣ, отъ които до вчера искахме помощь. .

И цѣлъ роякъ телеграми излитатъ отъ санаториума „Льовъ“. Генералъ Жековъ се обръща къмъ царя, къмъ правителството, къмъ Хинденбургъ, къмъ Арцъ. Освенъ това той побърза и прави изявления предъ виенската преса. Изненадата отъ смѣло взетото Жеково становище е пълна — никой не доумѣва каква цель преследва този боленъ човѣкъ.

Интимната мисъль на генералъ Жековъ бѣ една — да остави въ движение къмъ България за още нѣколко дни треноветѣ, които отвозваха съюзната помощь. За въ всѣки случай! . . . Защото всичко можеше да стане. И до последния моментъ генералъ Жековъ искаше да остане вѣренъ и преданъ синъ на своята нещастна Родина!

И наистина, тази генералъ Жекова постѫпка не допусна „да изгорятъ всички мостове между България и съюзницитѣ ѝ“, но тя изгори изведнажъ връзката му съ правителството на Малиновъ.

Текстътъ на толкова острата телеграма подадена открито съ нескриваната цель да стане веднага достояние на всички въ Австро-Унгария и Германия, и отправена до министъръ-председателя Малиновъ бѣ потресающъ:

„Съ очудване научихъ проявената слабость на нашето правителство, безъ знанието и съгласието на нашитѣ съюзници, безъ решението на Държавния глава, безъ допитване отъ Народното събрание, да влѣзе въ преговори за примирие и миръ съ противницитѣ. Това решение на правителството ще има гибелни последствия

за каузата на България. Азъ, като главнокомандуващъ на българската армия, не мога да сподѣля постѫпката и се очудвамъ, че правителството не взе моето мнение по въпроса предварително; макаръ и боленъ и далечъ, азъ трѣбваше да бѫда поне уведоменъ за взетото решение. Не разбирамъ, защо това не се направи. Надеждитѣ ми въ писмото ми до Васъ № 309 отъ двадесети и четвърти того се сбѫдватъ. Съюзницитѣ пращатъ голѣми войскови части и борбата на Балкана, съ или безъ България, ще бѫде продължена на всѣка цена. Но постѫпката на правителството може да доведе работитѣ до тамъ, да стане България арена на военнитѣ действия, защото решението му за миръ ще усили още повече отпадъка на духа у войската ни. Положението, кѫдето и да стигнемъ до пристигането на съюзната помощь, не е безизходно, то ще бѫде поправено, макаръ и съ голѣми усилия, но трѣбва твърдость, каквато, за жалость, до сега не проявихме. Моето убеждение е, че унизителнитѣ преговори съ противницитѣ трѣбва веднага да се спратъ и армията ни да води борбата до пристигането на съюзнитѣ войски, за да я продължи по-нататъкъ ведно съ тѣхъ."

Лично за генералъ Жековъ резултатътъ отъ тази телеграма, която българското правителство схвана като революционна, бѣ злепоставянето му предъ правителството.

Ето защо една телеграма до нашия воененъ аташе въ Виена съобщаваше, че бившиятъ главнокомандуващъ генералъ Никола Жековъ се уволнява въ запаса на армията и се искаше придружаващитѣ го лица да се завърнатъ въ България. Какво ще стане съ него, още боленъ, това телеграмата не съдържаше.

Така правителството Малиновъ бѣ побързало да дезавуира генералъ Жекова. То успѣ да изтръгне съгласието отъ току-що възкачилия се на престола царь Борисъ III да бѫде уволненъ генералъ Жековъ. И въ ония бурни времена първиятъ указъ по военното ведомство на младия царь бѣ уволнението на българския главнокомандуващъ.

Тъй генералъ Жековъ поднесе себе си като последна жертва съ едничката надежда да бѫде полезенъ на своята Родина.

ВЪ ИЗГНАНИЕ

Останалъ самъ въ Виена, безпомощенъ и безъ срѣдства, запасниятъ генералъ Жековъ наскоро реши да се завърне въ България и продължи лѣкуването си въ София. Но когато неговото здравословно състояние му позволи да пѫтува, съобщенията съ България бѣха вече прекѫснати. Това го принуди да остане още въ Виена.

Презъ януарий 1919 година стана известно отъ българската легация въ Виена, че предстои да се даде възможность на желающитѣ българи да се завърнатъ въ България. Жековъ се записва въ първата група. Легацията ни запитва по околенъ пѫть френската военна мисия въ Буда-Пеща, нѣма ли нѣкаква пръчка за завръщането на бившия главнокомандуващъ въ България. Отговорътъ обрадва изгнаника — пръчка не сѫществува!

Когато първата група връщащи се за Родината българи пристига въ унгарската столица, направя се второ запитване до френскитѣ власти. „Безъ никаква спънка за генералъ Жековъ!" — гласи отговорътъ.

На двадесеть и девети януарий Жековъ пристига ведно съ групата въ Оршова. Но тука трѣбва всички да спратъ, защото за по-нататъшното продължаване на пѫтуването още нѣма разрешение. Цѣлата група стои седемнадесеть дни на гарата въ Оршова и чака благоволението на победителитѣ. Чака съ всички и Жековъ. Най-после, на четиринадесети февруарий вечерьта, френскиятъ комендантъ на гарата съобщава официално на запасния генералъ Жековъ, че по заповѣдь отъ София нему не се разрешава да се завърне въ България.

Протеститѣ на изненадания Жековъ оставатъ безъ последствие, защото френскиятъ офицеръ, колкото и любезенъ да е, не можеше освенъ да изпълни заповѣдьта, макаръ, че всички френски власти нѣмали никаква намѣса въ това чисто българско запрещение.

Съ голѣмо огорчение въ душата Жековъ се подчинява. Но той поисква и добива разрешение да се завърне въ Буда-Пеща. Другъ единъ френски офицеръ, поручикъ Бриеръ де Лизлъ, го придружава. Сѫщиятъ носи писмо до френския воененъ комендантъ въ унгарската столица, въ което е казано, че недопущането на бив-

шия български главнокомандуващъ да се завърне въ Родината си е станало по искане отъ българското правителство. За да прокара това си искане предъ победителитѣ, българското правителство охарактеризирало Жекова като „опасенъ германофилъ“.

Френската военна мисия въ Буда-Пеща и унгарското правителство се отнасятъ съ уважение къмъ бившия главнокомандуващъ на българската действуваща армия. Поручикъ Лизлъ остава нѣколко дни като аташиранъ къмъ личностьта му, докато унгарското правителство дава на генералъ Жековъ въ услуга, като адютантъ, единъ унгарски офицеръ.

Това коректно и изпълнено съ почитъ отнасяне терзае повече изгнаника — българското правителство не го допуща да се върне дори и като обикновенъ гражданинъ, а победители и бивши съюзници се надпреварватъ да му указватъ почести като на висшъ военноначалникъ, изпълнилъ достойно дълга си!

Така, обкржженъ съ грижи и внимание, прекарва генералъ Жековъ до избухването на комунистическата революция въ Унгария. Тогава други поематъ съ радость грижитѣ за него — за добра наша честь, това сж българи, градинари! Тѣзи бедни трудолюбиви наши съотечественици, търпящи сами лишения и гонения отъ новитѣ властници на Унгария — отъ сподвижницитѣ на Бела Кунъ, — но въпрѣки това тѣ хранятъ и криятъ скжпия тѣмъ бивши български главнокомандуващъ изъ своитѣ зеленчукови градини около Буда-Пеща.

Трогателни до умиление сж привързаностьта и съчувствието на тѣзи българи! Тѣхнитѣ добри чувства сгрѣватъ душата на изгнаника Жековъ, който не престава да изпраща по пжтници заявление следъ заявление до министъръ-председателя Тодоръ Тодоровъ съ молба да бжде отмѣнена тази изключителна и незаконна мѣрка противъ него и да му се позволи да се завърне въ Родината, кждето е готовъ да отговаря за дѣлата си.

Но българскиятъ министъръ-председатель мълчи. Надеждата на изгнаника, обаче, все не угасва. Нима въ България така лесно сж го забравили, или толкова много го считатъ за опасенъ! Той самъ се утешава: „Това третиране е преходно, докато се сключи мира!“ И съ тази самоизмама Жековъ понася търпеливо и последната лична жертва — щомъ това е за доброто на нещастна България!

Но времето минава. Промѣна въ неговото положение не настава. Родината мълчи, а той чака.

Въ есеньта 1919 година Жековъ се вижда принуденъ да напусне Буда-Пеща, поради ромънската окупация. Не му остава друга възможность, освенъ да се върне въ Виена.

Дългото изтощително чакане и преживѣнитѣ грозни картини на болшевишкия режимъ въ Буда-Пеща дадоха своето отражение — Жековъ заболѣва отъ остро възпаление на нервитѣ и трѣбва да постжпи въ санаториумъ. Приематъ го пакъ тамъ, кждето той бѣ операнъ преди, като български главнокомандуващъ. Сжщото внимание, сжщитѣ грижи. Но изгнаникътъ е безъ срѣдства, той не може да понася милостьта на чужденцитѣ и затова решава да напустне Виена, макаръ и боленъ. Оттамъ отива въ Берлинъ, кждето случайно има свои роднини, за да бжде на прехрана у тѣхъ.

Голѣми сж страданията, дълги сж странствуванията на Жековъ изъ Германия, кждето той продължава да пази най-ревниво честьта и достойнството на България и не издава лишенията си. По това време той преживѣва съ оскжднитѣ подаяния на негови приятели отъ България.

Цѣли две години той не се отчая да пише заявления и прави постжпки да бжде допустнатъ въ България. Гласътъ му, молбитѣ му останаха нечути. Нѣщо повече — докато българското правителство се противопоставяше на неговото завръщане, конституираниятъ държавенъ сждъ противъ кабинета на Радославовъ изведнажъ презъ третата година на неговото изгнание го търси съ призовка въ държавния вестникъ и въ обвинителния актъ го посочва като „избѣгалъ“ отъ България.

Ново унижение, новъ мораленъ гнетъ! Човѣкътъ, войнътъ, който бѣ командувалъ цѣлия въоржженъ български народъ и го бѣ водилъ само къмъ победи, сега се заклеймяваше като бѣглецъ, който се крие, за да не отговаря за дѣлата си! . . .

Но падението на гражданския и обществен моралъ въ България презъ тежкитѣ години следъ войната бѣ толкова голѣмо, че е мжчно и болезнено да се описватъ тѣзи тжжни събития и да се споменаватъ личности,

които бѣха готови да предадатъ като Юда своето Отечество и честьта му на враговетѣ.

Въпрѣки съветитѣ на общественици и бивши държавници, въпрѣки заклинанията на старитѣ генерали отъ войската, дори въпрѣки внушенията отъ страна на Държавния глава, запасниятъ генералъ Никола Жековъ, бивши министъръ на войната и главнокомандуващъ на действуващата армия, реши да се яви предъ партизански устроения държавенъ сѫдъ и да отговаря за дѣлата си, т. е. да посрещне достойно предварително решената присѫда.

Изумлението отъ това негово решение бѣ голѣмо. Едни го считаха за безумие, други за „мистификация", защото дребнитѣ души никога не сѫ били въ състояние да преценятъ истинския стимулъ за това Жеково решение — да се запази честьта на българското войнство!

И когато бившиятъ български главнокомандуващъ генералъ Жековъ напусна дадения му презъ Ромъния специаленъ вагонъ и се качи на ромънския параходъ, издигналъ български трицвѣтъ въ негова честь, за да премине на българска земя, никога не очакваше, че още на кея въ Русе ще бѫде арестуванъ.

Но такива бѣха нравитѣ, такова бѣ партизанското озлобение въ онова тѫжно време.

Съ стоицизъмъ и нескривана гордость отъ съзнанието за изпълненъ дългъ, изпълненъ така както той го разбираше, Жековъ понесе и дългитѣ сѫдебни заседания, и присѫдата, и затворническия животъ въ продължение на три години.

Дадената въ 1924 година амнистия не задоволи Жекова. Нему се върна свободата, но душата му жадуваше за друга, за морална реабилитация.

Такава не бѣ възможно да се очаква, докато нашата нещастна страна се управляваше отъ правителства, за които партизанскитѣ догми и интереси бѣха единствено тѣхно рѫководно начало.

Едва когато България се освободи отъ тиранията на партизанскитѣ режими, бившиятъ главнокомандуващъ на българската армия, следъ близо две десетилѣтия отъ края на Свѣтовната война бѣ напълно реабилитиранъ.

Съ тази негова реабилитация се даде една поука, единъ примѣръ за войнството ни — честно изпълниятъ дългъ ще бѫде достойно оцененъ, рано или късно.

Генералъ Жековъ едва сега почувствува края на своето духовно изгнание!

ОТГОВОРНОСТЬ ЗА СЪДБОНОСНОТО РЕШЕНИЕ

Следъ като биде очертана дейностьта на генералъ Жековъ като главнокомандуващъ, възъ основа на документитѣ отъ войната, нека сега допълнимъ съ нѣкои последни щрихи неговия портретъ. Едва тогава читателътъ ще има пълния мораленъ ликъ на този голѣмъ нашъ военноначалникъ и съ непоколебимъ характеръ българинъ, който бѣ и остава до край праволинеенъ.

Връщаме се назадъ, къмъ времето между двете войни, т. е. подиръ първия ни воененъ погромъ. Не бѣ се изминала една година и европейскиятъ пожаръ пламна. Скорошното наше тежко нещастие не бѣ повлияло на партизанскитѣ ни нрави: всѣка политическа партия все още считаше, че може да прокарва „своя" външна политика, безъ това да се отразява гибелно на общитѣ държавни интереси.

И ето, Свѣтовната война разкри изведнажъ нови хоризонти на политиката ни спрямо воюващитѣ лагери въ Европа. А тъкмо въ тия сѫдбоносни моменти нещастието ни следваше. Нѣкакъвъ зълъ демонъ ни направи още повече разединени като народъ, разединени идейно и морално.

Но въпрѣки тази наша разединеность, едно остана безспоренъ фактъ — избухването на Голѣмата война се посрѣщна съ облекчение отъ всички българи. Колкото тя да криеше неизвестности не само за намѣсилитѣ се вече въ титанската борба, но и за неутралнитѣ; колкото и разрушения да носѣше, все пакъ българитѣ погледнаха на нея като на една сигурна възможность за ревизиране на Букурещкия миръ отъ лѣтото 1913 година и за премахване на угнетяващитѣ българския народъ неправди.

Разединеностьта ни, двойственостьта въ гледищата произхождаше отъ това, че бѣ наистина трудно да се предрече къмъ коя отъ двете враждуващи групировки трѣбваше да се присъедини България.

Слаба и безпомощна, България имаше интересъ да

бъде съ силнитѣ. А кои сѫ и кои ще останатъ силнитѣ въ борбата не можеше положително да се предскаже. Застѫпницитѣ на еднитѣ или другитѣ тълкувания влагаха значителна доза чувства и лични настроения, а последнитѣ се влияеха отъ мѣняващитѣ се успѣхи по обширнитѣ бойни фронтове на западъ и на истокъ.

Докато германцитѣ напредваха победоносно въ Белгия и северна Франция, еднитѣ — русофилитѣ — губѣха куражъ и се държаха резервирано. Началнитѣ успѣхи на руската армия противъ австро-унгарцитѣ, напротивъ, ги направи по-словоохотливи. По-късно, спирането на германцитѣ на рѣката Марна, повиши доста военния престижъ на съглашението. Но погромътъ на двѣтѣ руски армии при Мазурскитѣ езера и при Таненбергъ повлия твърде много и засили тона у германофилското течение.

Изобщо затѣгането на войната посочваше и на еднитѣ и на другитѣ идейници, че България не трѣбва да бърза да опредѣля своето становище, че тя трѣбва да забави намѣсването си въ войната.

Полковникъ Жековъ, тогава помощникъ началникъ щаба на армията, следѣше фазитѣ по бойнитѣ поля съ двоякъ интересъ: професионаленъ и родолюбивъ. Различно отъ партийната политика на общественитѣ течения, той предчувствуваше, че иде времето за нови бойни изпитания по пѫтя на честьта и дълга. И болката отъ проиграването на победитѣ ни въ балканскитѣ войни не му даваше покой. Неволно и той се отдаваше на чувства, но чувства чисти, преданно родолюбиви, каквито бѣха чувствата на голѣмата часть отъ офицерството.

Лично за себе си полковникъ Жековъ бѣ убеденъ, какво правителството Радославовъ, поело политическото рѫководство на страната следъ фалита на русофилската политика, ще иска да ориентира българскитѣ интереси къмъ Германия и Австро-Унгария. „Една неизбѣжна необходимость, политически и логически оправдана за оня отчаянъ моментъ!“ — бележи Жековъ въ своята голѣма книга за българското войнство. По-нататъкъ въ преценкитѣ си той казва: „Продължаването на романтичната политика на руското покровителство бѣ тогава психологически невъзможно и морално недостойно. То би било измѣна спрямо отечествения дългъ и оскръбление паметьта на падналитѣ по бойнитѣ полета въ Тракия и Македония синове на Родината!“

Това е, обаче, лична негова преценка. Той я задушева напълно, когато въ изпълнението на своето служебно порѫчение като помощникъ началникъ щаба представя на осми августъ 1914 година, въ първитѣ дни на Свѣтовната война, писменъ докладъ върху общото политическо положение въ Европа. Въ този свой докладъ полковникъ Жековъ не вмѣсва лични възгледи и чувства, не взема становище въ полза на тази или онази политическа идеология. Неговитѣ сѫждения сѫ хладни, логически обосновани. Това сѫ сѫждения и преценки на единъ голѣмъ специалистъ.

По дългъ и съвѣсть полковникъ Жековъ преценява: Сърбия и Русия отъ истокъ влизатъ въ война съ Австро-Унгария и Германия, война страшна и съ неизвестенъ край. България не бива да рискува на лека рѫка да се опредѣля. Нищо още не я принуждава да бърза; нито пъкъ вѫтрешното ѝ положение е благоприятно за единъ такъвъ голѣмъ рискъ. Още повече, че другитѣ наши съседи Ромъния и Гърция стоятъ съ развързани рѫце. Докато не се види какъ ще се развиятъ военнитѣ събития, политическото положение на Балкана не може да оправдае сега една българска намѣса. Защото всички съседи на България заинтересовано държатъ за запазване на положението, създадено съ мирнитѣ договори въ Букурещъ и Цариградъ. Това тѣмъ изгодно положение е резултатъ, добитъ чрезъ силата на орѫжието; то може да бѫде измѣнено пакъ само съ сила, или по неизбѣжна необходимость. Но политико-военнитѣ условия на Балкана, отдѣлно отъ общото положение въ Европа при започнатата голѣма война, както и многото още рискове, следствие далечъ не очертаващитѣ се изгледи за изхода на борбата, налагатъ да не се бърза съ ангажирането на България въ военно сътрудничество, нито къмъ едната, нито къмъ другата отъ воюващитѣ групи. Събитията трѣбва да се следятъ съ заинтересовано внимание, но сѫдбоносното решение не бива да се взема прибързано, по чувства.

Това бѣше становището на полковникъ Жековъ въ августъ 1914 година.

Една година по-късно, обаче, събитията бѣха измѣнили политическото и военно положение въ близко съ-

седство на България. Намѣсата на Турция въ войната постави българскитѣ интереси въ едно ново изпитание и правителството на България трѣбваше да измѣрва много предпазливо това, което става около насъ. Неуспѣхътъ на съглашенската флота да форсира Дарданелитѣ, както и безуспѣшнитѣ действия на Галиполския полуостровъ *повишиха цената на България.*

Презъ пролѣтьта и лѣтото на 1915 година рускиятъ фронтъ въ Полша и Галиция биде съкрушително разпокѫсанъ и остатъцитѣ отъ руската армия, отхвърлени на стотици километри назадъ, не бѣха въ състояние да укажатъ никакъвъ отпоръ. Тази остра криза за Русия създаде голѣми грижи на съглашението. *Нуждата отъ България започна да се чувствува много силно.*

Сега вече самъ генералъ Жековъ идва до заключението, че по-нататъшното оставяне на България неутрална я излага на други очертаващи се вече ясно и неизбѣжни рискове. Той оценява положението при крутия завой на българската политика и започването на решителни преговори съ централнитѣ сили така: руската армия е разбита; на западния фронтъ френскитѣ и английски атаки сѫ отблъснати кърваво; италианцитѣ стоятъ приковани на Изонцо; на Дарданелитѣ операциитѣ сѫ замрѣли; сръбската армия не е способна за друго, освенъ да се отбранява.

Изобщо, обстановката и моментътъ за българската намѣса се очертаваха достатъчно благоприятно при повишеното значение сега на България и рисковетѣ изглеждаха по-малки.

Чувствата на родолюбивия дългъ повлияха и на генералъ Жековъ да гледа презъ увеличителна призма на шансоветѣ за крайната победа.

Но за да се обрисува напълно обстановката въ предвечерието на българската намѣса трѣбва да се посочи и едно друго, на малцина известно обстоятелство— *офансивата противъ Сърбия бѣше вече предрешена отъ централнитѣ сили, преди още България да се обяви на тѣхна страна.*

Благодарение на високото служебно положение, генералъ Жековъ знаеше този фактъ тогава. За него говори и фелдмаршалъ фонъ Макензенъ въ своята книга за войната, издадена презъ пролѣтьта на 1938 година.

Цитираме изцѣло първата алинея отъ главата му за войната противъ Сърбия:

„Още въ юлий 1915 година генералъ фонъ Фалкенхайнъ бѣ вече решилъ, съ огледъ на тежкото положение на турския съюзникъ, да изпълни отдавна замисленията, но постоянно отлагана поради други по-належащи задачи, офансива противъ сърбитѣ. Това му решение биде одобрено отъ австро-унгарското главно командуване. Когато, подиръ трудни преговори, въ началото на септемврий (западно-европейски календаръ — бел. наша) се бѣ успѣло да се склони България за присъединяване къмъ централнитѣ сили, изгледитѣ за едно бързо успѣване на удара станаха значително по-голѣми".

Сега трѣбва за всѣкиго да стане ясно, че преценката на генералъ Жековъ презъ августъ 1915 година както България не може повече да бѫде неутрална, е била напълно основателна.

На съответно мѣсто въ този трудъ се посочи, че генералъ Жековъ биде назначенъ за министъръ на войната на пети августъ 1915 година, а договорътъ за приятелство и съюзъ между България и Германия, както и военната конвенция между Германия, Австро-Унгария и Турция бѣха подписани на двадесеть и четвърти августъ с. г.

Явява се въпросъ — каква е била преценката на генералъ Жековъ за тѣзи политически и военни съображения и доколко той, въ кѫсото време отъ деветнадесеть дни, е можалъ да повлияе върху тѣхното съдържание, защото както е известно, преговоритѣ съ централнитѣ сили сѫ водени много отдавна и мимо знанието на предишния отговоренъ министъръ на войната.

Въ различие отъ фаталната военна конвенция къмъ съюзния договоръ съ Сърбия отъ 1912 година военната конвенция отъ 1915 година повелява насочването на съюзнитѣ германски, австроунгарски и български войски срещу военния обектъ на войната — сръбската армия, а политическиятъ обектъ се предостави на българскитѣ войски и власти. Сега българската армия нѣма да бие общия противникъ, а съюзницитѣ ѝ да се настанятъ на готово въ Македония, както бѣ сторена грѣшката презъ войната противъ Турция въ 1912 година. Напротивъ, сега българскитѣ войски оставаха да действуватъ на своя фронтъ, а германски и австро-унгарски

войски идваха да воюватъ на Балкана. Участието на всички е еднакво, съ приблизително еднакво число войски и всички общо се насочватъ противъ сърбитѣ.

Назначаването на фелдмаршалъ фонъ Макензенъ за общъ началникъ на действуващитѣ противъ ядрото на сръбската армия съюзни войски не бѣ нѣщо изключително. То се налагаше за единство въ действията. Това временно подчиняване на часть отъ българскитѣ войски се отнасяше само до оперативнитѣ директиви и заповѣди. По всичко останало нашитѣ части останаха пръко подъ заповѣдитѣ на българското главно командуване.

Подобно единно командуване е практикувано въ всѣка коалиционна война. Къмъ такова се принудиха и съглашенцитѣ на западния фронтъ, кѫдето английски и американски войски бѣха подчинени на френското главно командуване. Само така съглашението можа да извоюва успѣхи. Общо командуване подъ френски генералъ имаше и надъ смѣсицата войски при Солунъ, макаръ че сръбската армия имаше за свой вождъ самия престолонаследникъ князъ Александъръ.

Но фактъ е и още едно — по възражения и настоявания на генералъ Жековъ, германското главно командуване се съгласи, щото оперативнитѣ директиви да се даватъ отъ германското главно командуване на общия началникъ Макензенъ, *само следъ предварително одобрение и съгласие на българското главно командуване.*

Това даваше възможность на българското главно командуване да предава и направо директивитѣ и заповѣдитѣ до командуващия българската първа армия, както и да разпорежда за действията, независимо отъ щаба на общото командуване.

При разглеждане текста на конвенцията военниятъ министъръ генералъ Жековъ изпада въ голѣмо недоумение и оттамъ е неговиятъ решителенъ протестъ по клаузата въ пунктъ шести, че германското правителство ще даде на България военна помощь въ размѣръ отъ двеста милиона франка.

„Азъ протестирамъ противъ една такава дефиниция!“ — се провиква съ оправдано войнишко възмущение генералъ Жековъ. „Не помощь трѣбва да остане тази необходима за военнитѣ ни нужди сума, а чисто

и просто единъ обикновенъ заемъ, на общо основание и по силата на финансовото споразумение. Иначе помощьта ще се тълкува като подаръкъ, а това би било оскърбление за честьта на България и на войнството ѝ. Българскиятъ войникъ никога не е проливалъ и нѣма да пролива кръвьта си за пари!“

Този основателенъ протестъ на генералъ Жековъ биде взетъ въ внимание: помощьта се оформи като заемъ и така честьта на българското войнство биде спасена.

Какво презрение еималъ изобщо генералъ Жековъ къмъ паритѣ и колко тѣ сѫ играли несѫществена роля при неговата служебна дейность и въ частния му животъ ще имаме случай да видимъ по-нататъкъ.

Военниятъ министъръ генералъ Жековъ се противопоставя и по пунктъ седми, гдето задължението на Германия да доставя военни материали е придружено съ уговорката „съ огледъ на собственитѣ германски нужди“. Тази уговорка не можа да бѫде премахната, но поне се успѣ, щото доставянитѣ ни материали да бѫдатъ заплащани по цени както за германската армия.

По отношение гарантирането отъ страна на Германия неутралитета на Ромъния и Гърция, генералъ Жековъ настоя и прокара да се постави уговорка, че тѣзи държави не бива и да мобилизиратъ.

По-нататъкъ, съображенията, по които генералъ Жековъ настояваше българскитѣ войски да започнатъ действията си петъ дни по-късно, бѣха подсказани отъ желанието му да не се стовари още отъ начало главната тежесть отъ войната върху българската армия. Той знаеше добре слабата стойность на австро-унгарцитѣ, бити вече преди година отъ сърбитѣ. Освенъ това и за моралния нашъ успѣхъ бѣ отъ значение ние да започнемъ тогава, когато германци и австро-унгарци сѫ навлѣзли вече въ Сърбия.

Изобщо проектътъ на военната конвенция е билъ разискванъ въ министерския съветъ презъ време на министерствуването на генералъ Жековъ и по този начинъ всички членове на правителството сѫ били постатъчно вещи изцѣло въ течение на въпроситѣ отъ военно естество.

Генералъ Жековъ застѫпваше становището, че вой-

ната е срѣдство на политиката и отговорното правителство е длъжно да познава голѣмитѣ военни въпроси. Само чисто оперативнитѣ задачи трѣбва да оставатъ за изпълнение отъ компетентното военно началство.

Това съвсемъ не ще рече, че генералъ Жековъ е отбѣгвалъ своята отговорность или е искалъ най-малко да я сподѣли съ другитѣ министри. Напротивъ! Генералъ Жековъ не е отбѣгвалъ своитѣ служебни и исторически отговорности. Най-силно доказателство за това е неговата писменна и широко оповестена декларация отъ 1928 г. — десеть години следъ края на войната — когато всички други все още продължаваха да отхвърлятъ каквато и да е своя отговорность.

Ето тази декларация:

„Заявявамъ предъ потомството и предъ историята, че като новоназначенъ министъръ на войната самостоятелно и по дълбоко свое убеждение възприехъ политиката на правителството за свързване България съ централнитѣ сили, виждайки известни данни, споредъ които имаше достатъчно шансове да се промѣни положението на Балканитѣ въ полза на България. Преценявайки и политическитѣ условия съ критерия на военното дѣло, азъ вѣрвахъ твърдо както въ съхранената боеспособность на въоржжения български народъ, когото се нагърбихъ после да водя по бойнитѣ полета, тъй и въ сигурната победа надъ Сърбия, надѣвайки се, че следъ това нашата военна задача ще се облекчи твърде много.

Това заявявамъ съ пълно съзнание на отговорноститѣ си предъ историята!“

Такава или подобна декларация не е направилъ досега никой български държавникъ, военноначалникъ или общественикъ!! Защото за това се иска единъ по-другъ моралъ и по-друго разбиране на дълга!

ВЕЛИКОТО ПОСТИЖЕНИЕ

Съ подобно разбиране, съ такъвъ манталитетъ на войникъ и гражданинъ, съ тази си вѣра въ „съхранената

боеспособность на въоржжения български народъ“ и съ готовностьта да поеме отговорностьта за своитѣ дѣла, генералъ Жековъ успѣ да реализира едно действително велико постижение.

При сжществуващото морално и идейно раздвоение у народа, отчаянъ отъ рухването на народнитѣ идеали, генералъ Жековъ можа да мобилизира въ есеньта на 1915 година и да стъкми достатъчно за войната противъ Сърбия една армия отъ 600,000 души.

Неговитѣ усилия да попълва действуващата армия не само за замѣстване на излѣзлитѣ отъ строя, но и съ огледъ на постоянно увеличаващитѣ се изисквания отъ развоя на следващитѣ бойни събития, доведоха къмъ петнадесети септемврий 1918 година общата численость на българския въоржженъ народъ — следъ три годишно воюване — до 887,000 души, отъ които 720,000 въ действуващата армия и около 160,000 въ вжтрешностьта.

При население около петь милиона, числото на мобилизиранитѣ първоначално съставляваше около 12%, а къмъ края на войната близо 18%.

Такова голѣмо напрѣжение въ хора не бѣ успѣла да достигне никоя отъ воюващитѣ държави, макаръ и по-добре организирани вжтрешно и съ по-старо историческо минало.

Съпоставени тѣзи цифри съ досега известнитѣ данни за загубитѣ ни въ Свѣтовната война (убити, умрѣли и изчезнали 120,000 души, а ранени — между тѣхъ нѣкои по два и три пжти — 180,000 души), получава се процента на жертвитѣ: повече отъ 30% отъ цѣлата мобилизирана армия и надъ 40% само за бойцитѣ отъ действуващата армия.

Нито България въ миналитѣ си войни, нито друга отъ воюващитѣ държави е достигнала такава саможертва на въоржжения народъ!

Далечъ сме отъ мисъльта да славословимъ безогледното и безцелно жертвуване на нашитѣ храбри войници. Искаме само да изтъкнемъ, че постигнатото отъ българския главнокомандуващъ генералъ Жековъ въ течение на три непосилни тежки години е едно велико дѣло, една заслуга, които никой не може да отрече.

„Съ тѣзи тъй голѣми и скжпи човѣшки жертви е спечеленъ безценниятъ и безсмъртенъ залогъ, който осигурява историческия животъ на българското племе!“

— пише генералъ Жековъ съ преданно умиление и безграниченъ възторгъ отъ българския войникъ.

И заключава:

„Оржжието на нашитѣ сърдца и неизмѣнното съзнание на родолюбивия ни дългъ никой не може да ни отнеме, както и никаква сила не може да попрѣчи за просторитѣ на духовното ни единство съ поробенитѣ ни и онеправдани родни братя, далеко задъ насилственитѣ и безправни очертания на политическитѣ граници на днешна България. Съ този родолюбивъ и борчески духъ, присжщъ на всички и култивиранъ въ редоветѣ на малобройното ни сега войнство, ще се засилваме морално и ще надвиемъ надъ всички нанесени ни удари.“

Познавайки не само прекомѣрното напрѣжение, но и тежкитѣ условия, при които то е било изнесено отъ бойцитѣ на фронта, и желаейки да го посочи за поука и достойно преценяване отъ нашитѣ ржководни политически фактори, главнокомандуващиятъ генералъ Жековъ винаги е канилъ министъръ-председателя и другитѣ министри, както и разни видни общественици да дойдатъ на фронта.

Тамъ, на фронта, предъ враговетѣ се творѣше денонощно великиятъ подвигъ — величието на България.

Героитѣ бѣха заслужили една такава честь, едно тъй мило и затрогваще ги въ страданията имъ внимание.

А и отъ голѣмо значение би било да се види отъ бойцитѣ, че правителството и главното командуване сж солидарни и единодушни по пжтя на общото сждбоносно дѣло, че отговорнитѣ министри се интересуватъ за участьта и нуждитѣ на героитѣ.

За жаль, обаче, героитѣ бѣха забравени; тилътъ малко се интересуваше за фронта. Войницитѣ отъ окопитѣ рѣдко биваха обрадвани съ такива посещения. Презъ лѣтото 1917 година нѣколцина депутати отъ всички политически партии, но безъ представитель на властвуващата партия, отидоха на фронта ведно съ главнокомандуващия, а презъ лѣтото 1918 година нѣкои отъ новитѣ министри на кабинета Малиновъ—Костурковъ можаха съ собствени очи да видятъ каква е мжката на войницитѣ отъ фронта.

Всички други бѣха забравили бойцитѣ. Не бѣ ги забравилъ никога и никога не ги изостави, докато силитѣ и здравето му не бѣха сломени, само тѣхниятъ главнокомандуващъ генералъ Жековъ! Той бѣ много често при тѣхъ, на най-преднитѣ позиции и по най-застрашенитѣ пунктове.

Съ такава рѣдка за единъ главнокомандуващъ самоотверженость можа генералъ Жековъ да поддържа цѣли три години напрѣжението и издръжливостьта на българския легендарно храбъръ войникъ-херой!

ЛИЧНИТѢ ЖЕРТВИ

Три години генералъ Жековъ остана на поста си като главнокомандуващъ на действуващата армия. Той остана несмѣненъ, когато почти всички воюващи държави подмѣниха на нѣколко пжти лицата, стоящи начело на войскитѣ имъ.

При особеностьта на тази извънредно продължителна война, презъ време на която при всѣка нова обстановка се преплитаха интереситѣ и желанията на съюзницитѣ, редомъ съ отговорностьта предъ своя монархъ и правителство, това е единъ фактъ, който трѣбва да се изтъкне и подчертае достойно.

Но грѣшка би било, ако се допусне, че тази тежка и отговорна служба на генералъ Жековъ е протекла отъ начало до край гладко, безъ терзания, сътресения и конфликти.

На свое мѣсто въ тази книга бидоха отбелязани както конфликтитѣ съ правителството, така и тѣзи съ съюзницитѣ.

Конфликтитѣ съ правителството биваха предизвиквани главно отъ липсата на единъ отъ мирно време създаденъ правилникъ за главното командуване въ време на война, както и въобще отъ нашата занемареность къмъ голѣмия въпросъ за командуването на войскитѣ презъ време на война. Каточели трѣбва да дочакаме да се обяви мобилизация, че тогава да помислимъ и потърсимъ кой ще бжде главнокомандуващия. . .

Изпаднали въ положението да импровизираме всичко въ време на война, ние стигнахме дори до тамъ да правимъ импровизация и съ института на главното командуване. А този най-висшъ институтъ е билъ и трѣбва да остане главниятъ стълбъ за успѣхитѣ на войнството ни. Още повече, както бѣ случаятъ презъ Свѣтовната война у насъ, когато отговорното правител-

ство се стараеше да избѣгва каквато и да било активна намѣса по рѫководството на войната, считайки се „неотговорно“ за него, което е едно погрѣшно схващане!

Въ единъ късно следъ войната писанъ етюдъ подъ надсловъ „Проблемътъ за главното командуване“ генералъ Жековъ дава въ сбита форма много ценни възгледи и констатирани грѣшки въ начина и системата, по които бѣ уредено у насъ главното командуване въ войнитѣ 1912—1913 и 1915—1918 години.

Съ една рѣдка вещина и всестранна компетентность генералъ Жековъ, възъ основа на опита отъ тѣзи две войни, излага какво трѣбва да бѫде и какво не бива да се допуща въ командната роля на главното командуване. А заедно съ това той посочва и отношенията на командуването къмъ политическата власть въ лицето на отговорното правителство.

Цитиранитѣ по-долу мисли на генералъ Жековъ, съпоставени съ изложеното по-преди въ тази книга, ще позволятъ да се направи правилна преценка на коя страна е било здравото сѫждение и правилното разбиране.

Генералъ Жековъ пише:

„Естеството на войната като сѫдбоносно изпитание повелително и безусловно налага съгласувано организиране и насочване на всички нуждни срѣдства. Както общата цель е една, така сѫщо една мѣродавна воля трѣбва да обединява и рѫководи всичко. Конституционнитѣ и парламентарни норми въ мирно време сѫ неприложими безвредно въ военно време, когато слабоститѣ и грѣшкитѣ не оставатъ безнаказани, а въ нѣкои случаи могатъ да доведатъ и до изгубване на войната.

„За целесъобразното командуване въ война е необходима една авторитарна и дори диктаторска воля, която трѣбва да се разпростира и върху политическитѣ и други власти въ страната.

„Всички сѫ задължително въ услуга на въорѫжения народъ на война. Всѣки тогава трѣбва да бѫде по съзнание и дѣла войникъ, макаръ и да не е въ редоветѣ на организираната армия. А щомъ е тъй, то единна трѣбва да бѫде и рѫководната воля, олицетворяваща волята на отечеството.

„Ако една добре разбрана и достойна за името си демокрация има нужда и въ спокойното мирно време

отъ водачество, еднолично и повелително, колко повече това трѣбва да бѫде тъй въ време на война. Ако израждането на демокрацията въ мирно време води къмъ абсолютизъмъ и авторитарна диктатура, то въ военно време сѫщитѣ тѣзи срѣдства подхранватъ силата на жизнения духъ и спасяватъ отъ израждане и гибель.

„Ако, прочее, едноличната воля е една необходимость за единодушието и боеспособността на армията, защо да не бѫде тъй и относно правителството и другитѣ помощни фактори, всички съ задача да съдействуватъ на въорѫжения народъ въ войната?

„Институциитѣ по Конституцията сѫ за нормалното мирно време. Държавата не бива да загине, за да се запази Конституцията, защото тя е създадена да служи на държавата, а не обратното.

„Главното командуване не може да воюва независимо и въпрѣки политиката на правителството. Относно нуждитѣ и условията за водене на война, обаче, не трѣбва да има двойственость; мѣродавни и задължителни за правителството, трѣбва да бѫдатъ исканията на главното командуване, съ право да прибѣгва и до принудителни мѣрки по изпълнение на общия дългъ. Това ще бѫде диктатура инцидентна и по необходимость, ако режимътъ не бѫде изобщо диктаторски. Диктатурата въ военно време е най-ефикасното срѣдство за избѣгване на слабоститѣ и кризитѣ, толкова повече, че диктатурата и безъ това е основенъ принципъ въ организическата иерархия и въ командуването на армията, не само въ военно, но и въ мирно време. Диктатурата въ изключителния случай на война не значи произволъ на дива властническа амбиция, а най-сигурно срѣдство за единство и връзка на всички дейности въ държавата въ служба на войната. Важното е една воля да рѫководи всичко, както и войната трѣбва да свързва всички.“

Колко трудно е било за генералъ Жековъ да се справя презъ дългитѣ и усилни три години съ тъкмо обратното състояние на нѣщата у насъ и колко по-великъ се очертава подвигътъ му не само да изтрае толкова дълго време, но и да води българския въорѫженъ народъ отъ победи къмъ победи, личи отъ посвещението, което той е написалъ върху една книжка отъ „Проблемътъ за главното командуване“:

„За споменъ на г. Х. Х., който, като мой адютантъ

въ Свѣтовната война, най-добре разбира и не казанитѣ тукъ основания да се погледне сериозно на въпроса за главното командуване на война, за да не се повтори единъ день трагизъмътъ въ отношенията между главното командуване и правителството".

Колко добре ще бѫде надлежнитѣ днешни фактори да се вслушатъ въ тѣзи мисли на генералъ Жековъ и вематъ мѣрки да не се повтаря никога такъвъ трагизъмъ който е предвестникъ на трагизъма на Родината.

Конфликтитѣ съ съюзницитѣ се появиха, както вече се разгледа, отъ стълкновението на най-разнообразни интереси и апетити, пораждани съ по-голѣмитѣ резултати и придобивки по бойнитѣ поля.

Въ всички тѣзи конфликти генералъ Жековъ отстояваше престижа на България и честьта на нейното беззаветно храбро войнство.

Не рѣдки сѫ случаитѣ, когато генералъ Жековъ оставаше безпомощенъ въ своитѣ усамотени усилия, но историкътъ непременно ще отбележи тази борба на „германофила" главнокомандуващъ противъ самитѣ германци. Когато се касаеше да изпълни дълга си, като главнокомандуващъ на българската действуваща армия, генералъ Жековъ потушаваше своитѣ лични чувства, макаръ че неговото германофилство се състоеше само въ адмириране доброто и здравото у германеца за величието на родината му.

Но редомъ съ отявленитѣ си усилия за отстояване на нашитѣ права и ведно съ искането му съюзницитѣ да изпълнятъ своитѣ задължения, генералъ Жековъ оставаше и безкрайно справедливъ и коректенъ по отношение на тѣзи, които бѣха дошли толкова отъ далечъ и съ стоицизъмъ воюваха въ наше съседство за общитѣ интереси на съюза.

Генералъ Жековъ преценяваше обективно, че изобщо отношенията ни съ съюзницитѣ, главно германцитѣ, не бѣха тъй гладки и сърдечни, както бѣше желателно и полезно. Но тѣ не бѣха и така лоши, както следъ войната, при моралното ни разнищване, искаше да ги представи партизанскиятъ ни духъ отъ раболепие предъ случайнитѣ победители.

Въ междусъюзническитѣ разпри, неизбѣжни между каквито и да било участници въ едно такова велико дѣло, се преплитаха свои интереси, свои разбирания, темпераментъ и нрави, обаче, зла преднамѣрена воля никога не биде вложена. Въ споровете, наистина, германцитѣ проявяваха твърдото съзнание за своето превъзходство и самоувѣреность, което засѣгаше болезнено българското честолюбие. Макаръ да сѫществуваше голѣмо различие, културно и специфично расово, все пакъ взаимнитѣ отношения на бойцитѣ по фронта бѣха сърдечно другарски. Общиятъ върховенъ дългъ и общата бойна сѫдба свързаха бойцитѣ и затова споменитѣ отъ взаимно преживѣното въ войната сѫ останали тѣмъ скѫпи и до днесъ.

Отношенията между висшитѣ командни инстанции засѣгаха често принципни различия за преценяване на положението и рѫководене на операциитѣ. Тѣ се влошиха значително съ голѣмото вмѣшателство на Лудендорфъ както въ чисто техническитѣ, така и въ политическитѣ въпроси.

Търканията и недоразуменията се изостриха най-много, съ угрозата да се изродятъ въ въорѫженъ конфликтъ, по въпроса за военното управление на северна Добруджа.

Генералъ Жековъ прави следната вѣрна съ действителностьта преценка, еднакво тежка и за нашата духовна двойственость:

„Въ съюзническитѣ отношения съ германцитѣ ние влагахме партизански порочно родолюбие, криворазбрано и пакостно самолюбие, политическо лекомислие. Всички тѣзи слабости допринасяха да похабяваме отношенията си съ германцитѣ, безъ загрижване, че съ това вредимъ на себе си и услужваме на своитѣ врагове. Липсваше ни разумна мѣрка и теглѣхме къмъ крайности. Подобно на противната политика въ миналото, или бѣхме германофили до сервилность и държавно обезличаване, или оставяхме заслѣпени германофоби съ сантиментални предразсѫдъци. Войната само временно и повърхностно заглушаваше отрицателното въ нашитѣ нрави. Вънъ отъ редоветѣ на действуващата армия, гдето съзнанието на военния дългъ и военнитѣ добродетели надмогваха въпрѣки всичко, всѣки партизанинъ оставаше вѣренъ на своитѣ партийно-политически убеждения и гледаше на общитѣ интереси презъ призмата на личния и партийния егоизъмъ.

„Противницитѣ на правителството останаха съ за-

тасна и прикрита вражда противъ германцитѣ, още преди да има каквото и да е основание за това. Тѣ не намираха въ себе си добри чувства за германцитѣ, макаръ че тѣ падаха по бойнитѣ полета рамо до рамо съ българскитѣ войници.

„Тѣзи заслѣпени привърженици на славянството и русофили — еднакво вѣрни, както на царска, така и на болшевишка Русия — искаха чрезъ интриги и клевети да представятъ германцитѣ едва ли не като хищни грабители на залъка на народа и армията ни.

„Неспособни да вникнемъ въ истинскитѣ причини за бедственото положение на войскитѣ ни, обществениятѣ интриги въ последната година отъ войната сочеха германцитѣ за виновни. Защото такъвъ бѣ лозунгътъ на нашата обществена развала. Споредъ най-голѣмитѣ цифри на тѣзи интриги, германцитѣ бѣха обвинени, че сж изнесли около 3000 вагона храни и други продукти. Цифрата наистина е голѣма, но ако се направи една проста смѣтка, ще се види, че и да бѣ вѣрно посоченото количество на изнесенитѣ храни, германцитѣ сж лишили нашата армия и народа отъ храна за не повече отъ два дни. А ние гладувахме по 365 дни въ годината!“

Генералъ Жековъ остава покрусенъ отъ злобнитѣ интриги, защото тѣ не държатъ смѣтка за другата страна на съюзническитѣ услуги — получавахме отъ Германия не само военни материали, а три години вратитѣ на германската държава бѣха широко отворени, за да изнасяме оттамъ и внасяме у насъ какво ли не за нуждитѣ на живота, вънъ отъ потрѣбното за армията ни. Алчностьта на нѣкои българи отъ тила и вжтрешностьта да използуватъ за свои облаги германскитѣ стоки нѣмаше предѣлъ. И това ставаше, когато войскитѣ на фронта мрѣха за великъ националенъ идеалъ!

И генералъ Жековъ справедливо заключава:

„Въ хубавитѣ ни спомени отъ Голѣмата война, които завещаваме отъ миналото на бждещето, трѣбва въ историята да остане мѣсто за добри чувства и къмъ великитѣ ни съюзници германцитѣ, въпрѣки горчивинитѣ и нещастния край на преживѣното въ течение на три дълги години, пълни съ тежки изпитания, но и съ сияйни бойни подвизи. Отъ грѣшкитѣ и лошото въ миналото ще черпимъ поука, за да се грѣши по-малко въ бждеще, но ценното и трайното е въ безсмъртието на хубавитѣ и славнитѣ дѣла, отдѣлно за българското войнство и общо съ съюзницитѣ!

„Имаме свои, български основания да сме недоволни, че германцитѣ, а още повече другитѣ съюзници, не ни подкрепиха достатъчно, когато изнемогвахме въ неравната борба. Но нека не забравяме, че България брънѣше своето дѣло, че имаше дългъ да го брани съ всичкитѣ си сили и срѣдства, и че въ това време германцитѣ трѣбваше да воюватъ на грамадни други фронтове, да помагатъ и на другитѣ си съюзници, указали се много по-слаби отъ насъ морално и по-малко боеспособни.

„Споменитѣ отъ българскитѣ военни добродетели ще останатъ неразривно свързани и съ хубавитѣ ни спомени на бойното другарство съ германцитѣ, които оставиха трайни следи и като наши бойни учители!“

Такъвъ заветъ ни дава генералъ Жековъ, човѣкътъ и воинътъ, който има най-малко основание да бжде доволенъ отъ германцитѣ, или по-право отъ тѣхното военно командуване.

За обидитѣ — волни или неволни — лично спремо него, генералъ Жековъ е избѣгвалъ да повдига въпросъ. Той е считалъ, какво високиятъ постъ, чрезъ който изпълнява своя върховенъ отечественъ дългъ му налага и множество лични жертви. Тѣхъ той бѣ готовъ да понесе стоически, подобно на личнитѣ жертви отъ стотицитѣ хиляди безименници-храбреци отъ фронта.

Но когато е било излагано на опасность великото дѣло на българския въоржженъ народъ, или сж били засѣгани правата и престижа на България, или пъкъ се е хвърлялъ незаслуженъ укоръ върху честьта на войнството ни, генералъ Жековъ се е противопоставялъ съ всичкия благороденъ гнѣвъ на своята войнишка душа и е билъ готовъ да понесе себе си въ жертва.

Че генералъ Жековъ не е държалъ безкруполно за поста главнокомандуващъ и че е давалъ възможность на Държавния глава свободно да решава въпроса за главното командуване на войскитѣ отъ действуващата армия, личи отъ подаванитѣ на нѣколко пжти и при разни случаи и поводи, оставки отъ високия постъ, който заемаше.

За тѣхъ тукъ ще споменемъ, защото тѣ обрисуватъ и допълнятъ моралния ликъ и служебенъ престижъ на

първенеца отъ действуващето наше войнство въ Свѣтовната война.

За първи пѫть генералъ Жековъ подава оставка още при мобилизацията и съсрѣдоточението въ септемврий 1915 година, едва що назначенъ за главнокомандуващъ. Поводътъ идва съвсемъ инцидентно. Съглашенскиятъ десантъ въ Солунъ е една голѣма изненада и грози да разстрой изпълнението на плана за съсрѣдоточението на мобилизираната българска армия. Генералъ Жековъ веднага взема надлежнитѣ мѣрки, като насочва и втора дивизия къмъ Струмица, но въ сѫщото време запитва остро министъръ-председателя Радославовъ какъ е допустимо, при онова състояние на раздвоеность на духоветѣ у насъ, да се излагаме на риска да встѫпимъ изведнажъ въ война на два фронта. Германия ужъ бѣ гарантирала неутралитета отъ страна на Гърция, а ето че тя го нарушава чрезъ допущане на чужди войски въ своя територия. Положението налага и генералъ Жековъ, изисква отъ правителствения шефъ веднага да му укаже точно какво предстои на българския въорѫженъ народъ, за да знае и главното командуване, което носи отговорностьта за съсрѣдоточението, накѫде да насочи войскитѣ. Министъръ-председателътъ не уважи основателностьта на тази постѫпка и побързва да се оплаче на Държавния глава, че генералъ Жековъ не сподѣля искрено политиката на правителството. Не за своя лична защита, а предъ опасностьта, на която се излага започващото велико дѣло, генералъ Жековъ подава оставката си. Тя, обаче, не бѣ приета отъ царя.

При едно друго голѣмо морално терзание и обида за бойцитѣ ни, генералъ Жековъ тегли рѣзко последицитѣ за себе си и иска да бѫде освободенъ отъ високия си постъ. Това бѣ по времето, когато южно отъ Битоля се водѣха епическитѣ борби и нашитѣ войски съ крайни усилия едва отстояваха противъ превъзходящия численно противникъ. Въ най-тежкитѣ бойни дни, когато главнокомандуващиятъ генералъ Жековъ се намира на бойнитѣ линии и съ своето присѫствие окуражава все по-редѣющитѣ дружини и роти, генералъ Лудендорфъ, навѣрно по донесение на германски щабове отъ далечъ, изпраща една телеграма на дванадесети ноемврий до царь Фердинандъ, съ която обвинява, че българскитѣ войски отстѫпвали безъ бой и че българското главно командуване не наказвало строго виновнитѣ началници на отстѫпилитѣ части.

Отговорътъ на генералъ Жековъ, който дни наредъ прекарва между бойцитѣ по Каймакчаланъ, кота 1212, бродоветѣ на рѣка Черна и вижда и знае най-добре действителното положение, е категориченъ: „Отъ този моментъ напосле азъ не мога да бѫда главнокомандуващъ на храбрецитѣ ни. Моля, Ваше Величество, да бѫда освободенъ отъ поста, който заемамъ и се назначи вмѣсто мене другъ, който да създаде по-голѣма боеспособность отъ тази, създадена досега отъ мене“.

Вмѣсто да приеме оставката му, царьтъ отправи до главнокомандуващия генералъ Жековъ цитираната по-рано телеграма по случай загубването на Битоля,[1]) въ която самъ Върховниятъ Вождъ казва: „Получихъ напоследъкъ дръзки и оскърбителни за Мене и Армията ни отговори. Не искамъ да прося повече (отъ германското главно командуване — бел. наша).“

Така, съ готовността си да се оттегли отъ своя постъ, генералъ Жековъ отхвърля обвинението на Лудендорфъ и защити честьта на българското войнство!

При другъ поводъ, презъ лѣтото 1917 година, следъ постоянното настояване на главнокомандуващия предъ правителството да направи необходимитѣ постѫпки за преустановяване менажирането на фиктивния гръцки неутралитетъ и се изиска отъ германското правителство разрешение за настѫпване въ гръцка територия, генералъ Жековъ става вече неудобенъ на Радославовъ. Нашиятъ министъръ-председатель не иска да разбере мотивитѣ на главното ни командуване, което се стреми да подобри нашето положение на фронта и да постави нашитѣ войски съ развързани рѫце. И изпадналъ въ парализираща сервилность, той се бои да не бѫде обвиненъ въ нелоялность спрямо германското правителство и императора, затова започва да прави сондажъ за замѣстването на Жекова съ генералъ Мих. Саввовъ или съ другъ нѣкой български генералъ.

Узналъ за това, генералъ Жековъ, за да улесни политическо рѫководство на войната, веднага прояви

---

1) Гледай текста на телеграмата на страница 62.

готовността си да отстъпи своя постъ и подава оставка. Държавният глава, обаче, и този пъть не я прие.

Едно друго подаване на оставка отъ страна на генералъ Жековъ биде предизвикано въ есеньта 1917 година преди заминаването му за италиянския фронтъ. Нежелателнитѣ недоразумения по военното окупиране на северна Добруджа се бѣха изострили до тамъ, че Лудендорфъ си позволи да поиска отъ царь Фердинанда съдебно наказание за българския главнокомандуващъ. Поводътъ бѣ една криво претълкувана телеграма до германското главно командуване. Генералъ Жековъ пое отговорността за тази телеграма, изпратена отъ нашия щабъ на действуващата армия безъ негово пръко знание, като чрезъ това покри фактическия податель генерала Лукова. Оставката последва немедленно. Но и този пъть тя не биде приета отъ царя, макаръ че министъръ-председательтъ, различно отъ становището на Държавния глава и въ противоречие съ правителствената политика по въпроса за Добруджа, даваше право на германцитѣ по възникналитѣ и изострени вече спорове.

При този разривъ генералъ Жековъ бѣ заявилъ на царя:

„Ако това състояние на нѣщата продължи, Добруджанскиятъ въпросъ ще стане причина да се развали съюза, защото вѣрни на германцитѣ ще останеме само Ваше Величество, д-ръ Радославовъ и азъ".

— По-скоро ще разваля съюза, отколкото да се раздѣля отъ Васъ, генерале! — бѣ отговорътъ на царя.

Генералъ Жековъ оттегли оставката си. За него сега бѣ по-лесно да понесе обидата, защото тя засѣгаше само лично него. Тя не докосваше честьта на доблестното войнство!

Другъ е случаятъ съ подаването оставка, когато се е касаело за престижа на института за главното командуване по лестницата на българската военна иерархия. Единъ отстраненъ отъ генералъ Жековъ висшъ български военноначалникъ подава на Височайше име молба за възстановяване на служба, макаръ и въ тила. Препратена тази молба до генералъ Жековъ, предизвиква отговорътъ му до царь Фердинанда:

„Ваше Величество има право да възстанови на служба когото желае, но следъ като бъда освободенъ азъ отъ поста, който заемамъ!"

Посоченитѣ случаи на подаване оставка отъ страна на главнокомандуващия генералъ Жековъ показватъ колко той, съзнавайки своята голѣма историческа и лична отговорность, бѣ непреклоненъ да прави компромиси за смѣтка интереситѣ на България и за честьта на българското войнство. Той имаше смѣлостьта да тегли самъ логическото заключение и винаги бѣ готовъ да се оттегли, за да даде възможность на Държавния глава да вземе решение, каквото Той намѣри за необходимо.

Но царь Фердинандъ чувствуваше най-добре цената и значението на генералъ Жековъ за всички постижения отъ българския въоръженъ народъ.

ПОСЛОВИЧНО БЕЗКОРИСТИЕ

„Когато нѣкога дойда на власть, ще измѣня закона за преследване на виновницитѣ, за да мога само Жекова да вкарамъ въ затвора, защото е останалъ безкористенъ. Не че той създаде чл. 4, но неговото пословично безкористие увреди нашата съдба!" — казваше единъ отъ арестантското отдѣление при Александровската болница, където по това време бѣ на лѣчение и „политическиятъ престъпникъ" генералъ Жековъ.

За абсолютната честность и безкористие на генералъ Жековъ е излишно да се говори. Тѣ съ станали пословични въ всички обществени срѣди. Това се признава и отъ царь, и отъ бивши и настоящи голѣмци, а знаятъ го и широкитѣ народни маси.

Тѣзи качества съ такава рѣдкость у насъ, че по поводъ на тѣхъ се разправятъ за генерала Жекова какви ли не куриози.

Но на нѣколко неизвестни или известни само на малцина факти ще трѣбва да се спремъ.

Едва ли ще да е имало въ страната ни нѣкой другъ, който да се отнася съ такова пренебрежение къмъ парите, съ каквото се отнася къмъ тѣхъ генералъ Жековъ. Тѣ никога не съ били за него цель, а само срѣдство за що-годе сносно преживѣване.

Дали въ България е имало държавникъ, ползуващъ се съ безотчетни пари, който да не е изтеглялъ всичкитѣ по този начинъ асигновани му суми, не знаемъ.

Но че генералъ Жековъ не докосна безотчетнитѣ фондове, това можемъ да твърдимъ съ пълно съзнаване на дължимата истина. И не би могло друго да се очаква. Иначе генералъ Жековъ би измѣнилъ на своята вѫтрешна природа, на самия себе си, накѫсо . . . не би билъ Жековъ.

Вмѣсто да тегли милионитѣ, отпущани му ежегодно презъ военнитѣ години, главнокомандуващиятъ генералъ Жековъ възлагаше на адютанта си да взема аванси насреща. И тѣзи аванси, изразходвани най-пестеливо и само за служебни, не лични нужди, срещу редовно оправдателни документи, не биваше да превишаватъ 50,000 лева годишно.

На мнозина тази скрупульозность се струваше смѣшна. Въ това отношение генералъ Жековъ посреща чуждитѣ надсмѣшки безъ възмущение, безъ протестъ, защото тѣ не могатъ да го засегнатъ.

Следъ войната генералъ Жековъ имаше само своята обикновена ценсия. Съ нея той не можеше дори да преживѣва сносно, а тежеха му и дълговетѣ, които направи презъ време на изгнаничеството му, както и по процеса и затворничеството му. Той бѣ заставенъ да води крайно скроменъ животъ, да търпи лишения и доизнася изтърканитѣ си сетрета съ сѫщата честь и гордость, съ каквато до преди носѣше хубавата военна куртка, обкичена отъ горе до долу съ най-високитѣ ордени и отличия. Мнозина, състрадаващи го за смачканата му вехта яка, забравяха въ момента, че на сѫщото това мѣсто е носенъ и ще носи въ дни на бѫдни чествувания своя най-висшъ български орденъ „за храбростъ“ II степень, а подъ него германския „Пуръ ле Меритъ“.

На опититѣ отъ нѣкои срѣди да му се помогне по нѣкой околенъ пѫть, генералъ Жековъ се е противопоставялъ съ рѣдката упоритость на своя характеръ.

Правителството на Сговора, макаръ и да имаше основание да не бѫде доволно отъ становището на запасния генералъ Жековъ, което той взема по акта отъ девети юний съ намѣсата на войнството ни и последвалитѣ печални вѫтрешно-политически събития, което становище той оповести съ специална написана отъ него брошура, реши да подпомогне материялно бившия главнокомандуващъ. Но при вземането на това решение

се пропустна най-важното: помощьта трѣбваше да се даде на Жековъ.

Когато специално избраниятъ да изпълни тази мисия, депутатътъ Коста Георгиевъ, бившъ офицеръ и сѫслуживецъ на Жекова, се яви съ пакета отъ 20,000 лева въ дома му, чу отговоръ:

„Вземете паритѣ назадъ. Азъ не съмъ ги искалъ и не мога да ги приема. Държавата има нужда отъ тѣзи пари. Тѣ ще принесатъ повече полза на жертвитѣ отъ безследнитѣ изчезвания!“

Изненаданъ и смутенъ пратеникътъ напуска гордия воинъ.

А предъ военния аташе на една велика сила отъ победителитѣ, при другъ такъвъ случай, Жековъ даде единъ гордъ като българинъ отговоръ. Аташето бѣ дошелъ въ дома на бившия главнокомандуващъ да му предложи отъ страна на своето правителство материална подкрепа, въ признание и ценение неговитѣ заслуги като войникъ. Тази подкрепа се отпущала, за да може единъ отъ голѣмитѣ военноначалници въ Свѣтовната война да проживѣе последнитѣ години отъ своя животъ, както високото му положение изисква.

„Благодаря!“ — казва Жековъ и стои правъ, така по-лесно ще потуши и болката и гнѣва си.

— „Азъ не се нуждая отъ нищо! Българското правителство се грижи достатъчно за менъ! Че живѣя скромно, истина е; но моятъ характеръ е такъвъ, така съмъ свикналъ“.

Почудениятъ чужденецъ се покланя предъ този достоенъ за адмирация характеръ и си излиза смутенъ.

А генералъ Жековъ грабва нервно пардесю, бастунъ и шапка и казва на случайно намѣрилия се тогава въ дома му свой близъкъ:

„Хайде, тръгвай да идемъ въ кръчмата; но ти ще плащашъ този пѫть, защото азъ съмъ безъ петь пари въ джеба!“

НЕГОВИЯТЪ ЗАВЕТЪ

Преживѣлъ и понесалъ съ стоицизъмъ толкова много крушения, генералъ Жековъ остана несъкрушимъ само въ своята вѣра за по-добро бъ̀деще на обичаната, както нищо друго на свѣта, България.

За нея той работи съ умъ и перо, съ слово и речь въпрѣки напредналата своя възрасть, безъ шумъ, безъ да се налага. Здравото и доброто ще възтържествуватъ, въ това генералъ Жековъ е твърдо убеденъ.

Своитѣ дѣла и трудове той посвети на цѣлокупния български народъ, чрезъ поклонение предъ паметьта на покойния Върховенъ Вождъ, Негово Височество князъ Александъръ I — победитель надъ Сърбия въ 1885 г.; съ дълбоко уважение къмъ бившия Върховенъ Вождъ, Негово Величество царь Фердинандъ I — творитель на военната ни мощь за войнитѣ 1912/13 и 1915/18 г.; съ преданость предъ сегашния Върховенъ Вождъ, Негово Величество Царь Борисъ III. — доблестенъ и неустрашимъ участникъ въ войнитѣ 1912/13 и 1915/18 г.; съ благоговѣенъ поклонъ предъ паметьта и подвизитѣ на всички покойни и живи будители на възраждането, участницитѣ въ възстанията презъ освободителната епоха и въ войнитѣ презъ 1877/78, 1885, 1912/13 и 1915/18 г. — съ надежда, че сегашнитѣ и бъ̀дещитѣ български во́ини ще продължаватъ да се вдъхновяватъ отъ възвишенитѣ родолюбиви добродетели и славни традиции, завещани отъ миналото; съ пожелание да бъ̀датъ тѣ по-честити отъ насъ — тѣхнитѣ предшественици — и да постигнатъ ония заветни идеали, на които ние не бѣхме щастливи да се радваме.

И генералъ Жековъ завършва своя апелъ — заветъ:

„Нека се въодушевляваме всички отъ благородно съзнание на върховнитѣ си длъжности, за да създадемъ по-честито бъ̀деще на Родината, като безспирно работимъ безъ шумъ, далече и надъ нашитѣ обществени слабости, съ вѣра въ своитѣ сили и растяща надежда за по-добри дни — това е най-достойното за цѣлокупното ни войнство поведение, каквото налагатъ Дългътъ, Честьта и Клетвата за вѣрность на Царь и Родина!“

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
1. Библиотека Прослава	5
2. Предговоръ	7
3. Подъ Синитѣ камъни	13
4. Къмъ мечтата	16
5. Първиятъ смутъ	17
6. Пѫтьтъ се отваря	19
7. Къмъ заслуженъ възходъ	21
8. Въ общия вихъръ	33
9. Второ примирие и втора война	30
10. Въ несправедливъ миръ къмъ нова война	33
11. Една трудна задача	37
12. Личность въ историята	44
13. Действията въ Сърбия и Македония	49
14. Къмъ нова война	64
15. Нови победи на северъ	84
16. Планътъ на генералъ Жековъ	90
17. Винаги на своя постъ	94
18. Новата книжна война	99
19. Единъ исторически докладъ	105
20. Една зла прокоба	108
21. Разгромътъ	111
22. Въ изгнание	115
23. Отговорность за съ̀дбоносното решение	119
24. Великото постижение	126
25. Личнитѣ жертви	129
26. Пословично безкористие	139
27. Неговиятъ заветъ	142